

HISTORIA

për vitin e parë
të arsimit
të gjimnazit

TEKST SHKOLLOR

HISTORIA

tekst shkollor për vitin e parë
të arsimit të gjimnazit

Prof. Dr. Nikolla Minov

Shkup, 2026
(Botimi i dytë)

HISTORIA I tekst shkollor për vitin e parë të arsimit të gjimnazit

Botues:

Shoqata për veprimtari botuese, prodhim, tregti dhe shërbime ALBI ShPK Shkup

Redaktor:

Elena Stefanovska

Autor:

Prof. Dr. Nikolla Minov

Përkthim nga maqedonisht në shqip:

(ИСТОРИЈА I учебник за прва година гимназиско образование, ALBI ShPK Shkup 2025)

Mr. Solidar Sulejmani

Redaksia gjuhësore:

Liri Lena

Dizajnim artistik dhe grafik:

Pablik diplomasi Shkup

Shtypi:

Branko Gapo – grafičko proizvodstvo, Shkup 2026

Tirazhi:

250

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Asnjë pjesë e këtij libri nuk lejohet të ripublikohet ose të transmetohet në çfarëdo forme apo me çfarëdo mjeti, elektronik apo mekanik, duke përfshirë fotokopjimin, regjistrimin ose ruajtjen në ndonjë sistem të rikthimit të informacionit, pa lejen me shkrim të botuesit.

Ky tekst shkollor është i miratuar për përdorim në arsimin e mesëm, me Vendim për miratim dhe përdorim të tekstit shkollor për lëndën mësimore Historia për vitin I të arsimit të gjimnazit, numër 26-923/1, të datës 25.08.2025, nga Ministria e Arsimit dhe Shkencës e Republikës së Maqedonisë së Veriut.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

93/94(075.3)

MINOV, Nikolla

Historia I : tekst shkollor për vitin e parë të arsimit të gjimnazit
/ Nikolla Minov ; [përkthim nga maqedonisht në shqip Solidar Sulejmani].
- (Botimi 2.). - Shkup : Albi, 2026. - 198 str. : ilustr. ; 27 cm

Превод на делото: Историја I : учебник за прва година гимназиско образование. - Библиографија: стр. 196-198

ISBN 978-608-241-091-3

COBISS.MK-ID 69264133

PARATHËNIE

Ky tekst shkollor synon t'u mundësojë nxënësve të kuptojnë proceset dhe ngjarjet kryesore që kanë lënë gjurmë të thella në zhvillimin e njerëzimit. Gjatë përgatitjes së tij jemi udhëhequr nga nevoja që materiali të jetë i kuptueshëm dhe bashkëkohor, ndërsa përmbajtjet ta paraqesin historinë e botës në të gjithë kompleksitetin e saj.

E kaluara më shpesh mësohet në një rend të rreptë kronologjik – nga qytetërimet më të vjetra, përmes mesjetës dhe kohës së re, deri në kohën moderne. Megjithatë, historia është komplekse dhe ndonjëherë i reziston renditjes së thjeshtë. Për këtë arsye në këtë tekst shkollor ne kemi kombinuar monitorimin kronologjik dhe tematik të zhvillimit të njerëzimit, në mënyrë që të tregojmë se si proceset janë lidhur dhe ndikuar nga njëra-tjetra. Kjo qasje lejon një kuptim më të thellë të kontekstit historik dhe zbulon lidhjet dhe ngjashmëritë midis shoqërive që në shikim të parë duken të ndryshme dhe të palidhura.

Teksti shkollor është përgatitur në përputhje me përmbajtjen, objektivat dhe rezultatet të nxënësve të parashikuara në programin mësimor të historisë për vitin e parë të arsimit të gjimnazit, të miratuar nga Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Duke vepruar kështu ne i jemi përmbajtur vazhdimisht renditjes së parashikuar të temave dhe përmbajtjes në program.

Përmbajtjet janë të organizuara në pesë tema. Në temën "Bazat e historisë, të qytetërimeve dhe të shtetësisë" i shqyrtojmë kushtet që çuan në shfaqjen e qytetërimeve të para dhe krijimin e shoqërive të zhvilluara. Diskutohet revolucioni urban, strukturat shtetërore, jeta e përditshme në periudhat më të hershme historike, si dhe zhvillimi i qytet-shteteve, republikave dhe perandorive të mëdha në antikitet. Theks i veçantë i vihet ndikimit të këtyre fenomeneve në zhvillimin e mëtejshëm të njerëzimit.

Tema "Feja, idetë dhe pushteti" përqendrohet në rolin e besimeve dhe ideologjive në formimin e shoqërive dhe strukturave shtetërore. Kjo njësi merret me shfaqjen dhe përhapjen e feve botërore dhe ndikimin e institucioneve kishtarë dhe mesimeve shpirtërore në zhvillimin politik dhe kulturor të shoqërive mesjetare. Zhvillimi i humanizmit, Rilindja, Reformimi dhe Iluminizmi ndiqen si lëvizje që ndryshuan botëkuptimin evropian në mesjetë dhe epokën moderne.

Tema "Lidhja e botës përmes historisë" shpjegon se si tregtia, migrimi dhe zbulimet teknologjike çuan në kontakte intensive midis rajoneve dhe kulturave të ndryshme. Ndër të tjera, trajtohen zbulimet e mëdha gjeografike, revolucioni industrial dhe proceset që hodhën themelet për globalizimin.

Tema "Luftërat, konfliktet dhe betejat për liri" trajton konfliktet më të rëndësishme luftarake dhe trazirat shoqërore të kohës së re dhe të fundit. Analizohen revolucionet, lëvizjet kombëtare, kolonializmi, dy luftërat botërore dhe pasojat e tyre. Theks i veçantë i vihet rolit të ideologjive, teknologjisë dhe përpjekjeve për paqe në historinë moderne.

Tema e fundit, "Historia dhe bota moderne" lidh njohuritë historike me sfidat e sotme. Ajo hulumton se si media, kultura popullore dhe kujtesa kolektive formësojnë kuptimin e së kaluarës. Qëllimi është që nxënësit të zhvillojnë mendim kritik dhe një vetëdije më të madhe për ndikimin e historisë në identitetin e tyre dhe shoqërinë në të cilën jetojnë.

Mësimet janë pasuruar me ilustrime, harta, pyetje dhe detyra që inkurajojnë hulumtimin dhe mendimin.

Shpresojmë që teksti shkollor do t'i inkurajojë të rinjtë të bëjnë pyetje, të zhvillojnë kuriozitetin dhe t'i qasen proceseve historike në mënyrë kritike.

PËRMBAJTJA

PARATHËNIE	3
HYRJE NË HISTORI	6
TEMA 1: BAZAT E HISTORISË, TË QYTETËRIMEVE DHE TË SHTETËSISË	10
Fillimet e qytetërimit	12
Revolucioni urban dhe jeta në shtetet e para	16
Greqia e Lashtë: Demokracia në Athinë dhe shoqëria ushtarake në Spartë	20
Republika romake	24
Perandoritë në antikitet	29
AKTIVITET: Shoqëritë e lashta	33
TEMA 2: FEJA, IDEJA DHE PUSHTETI	34
Besimet dhe fetë gjatë historisë	36
Perandoria Romake Lindore (Bizanti)	41
Roli i kishës së krishterë në mesjetë	46
Islami dhe perandoritë e lindjes	50
Feudalizmi dhe monarkitë në Evropë në mesjetë	55
Humanizmi dhe renesansa	60
Reformacioni dhe kundërreformacioni	65
Shkenca dhe këndvështrimi i ri për botën	69
Perandoritë në kohën e re	73
Absolutizmi dhe iluminizmi	78
Lufta amerikane e pavarësisë: Idetë dhe krijimi i një shteti të ri	82
Revolucioni Francez	86
AKTIVITET: Idetë që ndryshuan botën	91

TEMA 3: LIDHJA E BOTËS PËRMES HISTORISË	92
Migrimet indo-evropiane dhe Shpërngulja e madhe e popujve	94
Lidhja e euro-azisë në epokën e lashtë dhe të mesme	99
Zbulimet e mëdha gjeografike dhe kolonizimi i botës së re	103
Revolucioni industrial dhe inovacionet teknologjike	107
Migrimi dhe globalizimi nga shekulli XIX në epokën digjitale	111
AKTIVITET: Takimi i dy botëve	115
 TEMA 4: LUFTËRAT, KONFLIKTET DHE BETEJAT PËR LIRI	 116
Luftërat e Napolonit dhe rendi i ri në Evropë	118
Revolucionet dhe luftërat në shekullin XIX	123
Lëvizjet nacionalçlirimtare në Ballkan në shekullin XIX	127
Kolonializmi në Amerikë, Afrikë dhe Azi	131
Lufta e Parë Botërore	136
Revolucionet në Rusi dhe komunizmi	141
Bota midis dy luftërave botërore	146
Lufta e Dytë Botërore	151
Lufta e ftohtë	157
Dekolonizimi dhe luftërat për pavarësi në shekullin XX	162
Rënia e komunizmit dhe demokracitë e reja në Evropë	166
AKTIVITET: Holokausti	171
 TEMA 5: HISTORIA DHE KOHA MODERNE	 172
Historia, mediat dhe debatet publike	174
Historia në kulturën e popullarizuar	178
Gratë në histori dhe në botën moderne	182
Historia dhe identiteti	186
Kujtesa historike në epokën digjitale	190
AKTIVITET: Rinia dhe historia	195
 BIBLIOGRAFIA	 196

Hyrje në histori

Në jetë shpesh pyesim veten pse ndodh diçka dhe çfarë pasojash do të lindin prej saj. Historia bën pyetje të ngjashme, por i drejton ato drejt së kaluarës. Ajo është shkencë e cila e studion zhvillimin e shoqërive njerëzore me kalimin e kohës, duke ndjekur përpjekjet për të mbijetuar, për të vendosur rend dhe për të krijuar kushte më të mira jetese. Nga njerëzit e parë dhe mjetet e tyre, deri te shtetet dhe teknologjitë moderne historia kërkon të shpjegojë si ndryshuan njerëzit dhe shoqëritë dhe si e formësuan botën përreth tyre.

Historia si shkencë

Fjala histori vjen nga fjala e lashtë greke *ιστορία* (istoria), që do të thoshte hulumtim ose njohuri e fituar përmes ekzaminimit dhe vëzhgimit. Më vonë, përmes latinishtes fjala histori u përhap në gjuhë të tjera evropiane, me kuptime që lidhen me rrëfimin dhe mësimin e së kaluarës.

Në të folurit e përditshëm termat histori dhe historiografi shpesh ngatërrohen, por ka një ndryshim të qartë midis tyre. Historia ka të bëjë me vetë të kaluarën – gjithçka që ndodhi vërtet. Historiografia, nga ana tjetër, është përpjekje për të hulumtuar, kuptuar dhe paraqitur atë të kaluar. Kjo do të thotë të shkruash për të kaluarën sipas metodave shkencore. Historiografia krijohet nga historianët dhe varet nga qasja e tyre, koha në të cilën jetojnë dhe konteksti kulturor në të cilin punojnë.

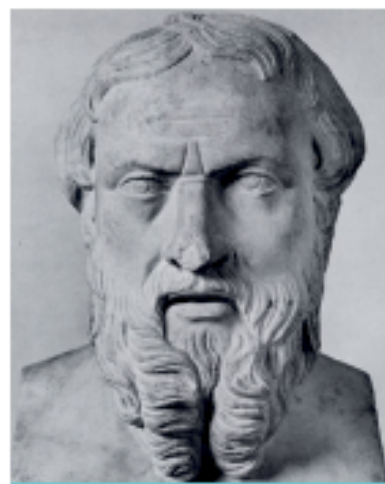
Historia nuk është vetëm një seri faktesh. Ajo kërkon të krijojë lidhje midis ngjarjeve, të zbulojë shkaqet dhe pasojat dhe të shpjegojë pse diçka ka ndodhur në një mënyrë të caktuar. Për ta arritur këtë historianët aplikojnë metoda të ndryshme dhe mbështeten në një sërë burimesh në mënyrë që ta kuptojnë më mirë të kaluarën dhe të tregojnë pse ajo është ende e rëndësishme në kohën tonë.

Koha dhe hapësira janë koncepte themelore në histori. Çdo ngjarje zhvillohet në një kohë të caktuar dhe në një vend të caktuar. Me ndihmën e kronologjisë, ngjarjet rregullohen me radhë, për ta bërë më të lehtë të kuptohet se çfarë ka ndodhur më parë dhe çfarë më vonë. Por koha nuk duhet të kuptohet vetëm si datë ose një vit. Është gjithmonë e rëndësishme të shihet konteksti më i gjerë: cilat ishin kushtet, kush ishte në pushtet dhe cilat ide dhe besime mbizotëronin në atë kohë.

Hapësira i referohet vendit ku ndodhi diçka, qoftë një fshat, një qytet, një rajon apo një vend. Na ndihmon të kuptojmë më mirë mjedisin në të cilin ndodhën ngjarjet, gjë që shpesh është thelbësore për interpretimin e shkaqeve dhe pasojave të tyre.

Distanca kohore, domethënë distanca midis kohës kur ka ndodhur një ngjarje dhe momentit kur e mësojmë atë, gjithashtu luan një rol të rëndësishëm. Sa më prapa në kohë të jetë një ngjarje, aq më e vështirë është të përcaktohet se çfarë ka ndodhur. Por, nga ana tjetër, distanca historike e bën më të lehtë të shohim pasojat dhe kuptimin e vërtetë të asaj ngjarjeje ose procesi.

Historianët e ndajnë të kaluarën në periudha të veçanta historike. Kjo ndarje quhet periodizim. Kjo e bën më të lehtë mësimin e së kaluarës, sepse i grupon ngjarjet në grupe me karakteristika të ngjashme.

Herodoti – babai i historisë

Parahistoria e përfshin periudhën para shfaqjes së burimeve të shkruara, nga njerëzit më të hershëm deri rreth vitit 3000 p.e.s. Kjo pasohet nga koha e lashtë, e cila zgjat deri në vitin 476 pas e.s., kur u nda Perandoria Romake Perëndimore. Mesjeta filloi në vitin 476, por historianë të ndryshëm e përcaktojnë fundin e saj ndryshe. Disa besojnë se ajo përfundoi në vitin 1492, me zbulimin e Amerikës, ndërsa të tjerë e zgjasin atë deri në mesin e shekullit XVII. Periudha që pasoi quhet koha e re dhe përfundon me fillimin e Luftës së Parë Botërore në vitin 1914. Që nga ajo kohë e deri më sot flasim për kohën më të re. Edhe pse këto kufij nuk janë gjithmonë të përcaktuar në mënyrë strikte, ato e ndihmojnë shkencën historike të organizojë më lehtë të kaluarën dhe të shpjegojë zhvillimin e shoqërive njerëzore me kalimin e kohës.

Si e mësojmë të kaluarën?

Ndryshe nga shkencat natyrore, të cilat mund të kryejnë eksperimente dhe të rivëzhgojnë të njëjtin fenomen, historiani nuk mund të kthehet prapa në kohë dhe të shohë drejtpërdrejt se çfarë ka ndodhur saktësisht. Në vend të kësaj, historia mësohet përmes llojeve të ndryshme të burimeve historike.

Ekzistojnë disa lloje kryesore: burime materiale, të shkruara, gojore dhe audiovizuale. Burimet materiale përfshijnë objekte siç janë vegla, bizhuteri, monedha, armë dhe ndërtesa. Studimi i tyre është i lidhur ngushtë me arkeologjinë. Përmes gërmimeve arkeologët zbulojnë mbetjet e vendbanimeve, objekteve dhe strukturave të lashta. Bazuar në këto gjetje, historianët rindërtojnë jetën në të kaluarën, veçanërisht për periudhat kur burimet e shkruara nuk ekzistonin ende.

Burimet e shkruara përfshijnë dokumente siç janë ligje, letra, kronika dhe anale. Ato ofrojnë informacion më të detajuar rreth ngjarjeve, por ndonjëherë janë të anshme, të paplota ose të vështira për t'u interpretuar. Burimet gojore janë dëshmi dhe tradita që janë transmetuar brez pas brezi. Edhe pse ndonjëherë janë të vështira për t'u verifikuar, ato mund të ofrojnë njohuri të rëndësishme, veçanërisht

Mapa e botës nga viti 1689

Klio, muza e historisë – vaj në pëlhurë

rreth jetës së njerëzve të zakonshëm dhe historisë lokale. Në të kaluarën e afërt, burimet audiovizuale, siç janë fotografi, video dhe intervista të regjistruara, kanë fituar gjithashtu një rëndësi gjithnjë e më të madhe.

Burimet historike mund të ndahen në parësore dhe dytësore. Burimet parësore janë ato që u krijuan në kohën kur ka ndodhur vetë ngjarja, ndërsa burimet dytësore krijohen më vonë bazuar në të dhëna më të vjetra. Historiani duhet të jetë në gjendje t'i dallojë ato, t'i analizojë me kujdes dhe të vlerësojë besueshmërinë e tyre. Vetëm me një qasje kritike dhe përdorim të kujdesshëm të burimeve të ndryshme mund të ndërtohet një pamje më e qartë dhe më e saktë e së kaluarës.

Historianët nuk kënaqen thjesht me renditjen e ngjarjeve. Ata bëjnë pyetje: çfarë, kur, ku, si dhe pse ndodhi? Përmes këtyre pyetjeve përcaktohen faktet, domethënë çfarë ndodhi vërtet, ndërsa ndërtohet një interpretim – një përpjekje për të shpjeguar kuptimin e ngjarjeve. Historiani përpaket të kuptojë logjikën dhe mënyrën e të menduarit të njerëzve nga e kaluara, të zbulojë se cilat ishin qëllimet e tyre dhe si reagon ndaj ndryshimeve përreth tyre. Historianë të ndryshëm mund t'i interpretojnë të njëjtat ngjarje në mënyra të ndryshme. Këto ndryshime varen nga qasja, metodat dhe koha në të cilën është shkruar historia. Kjo është arsyeja pse është e rëndësishme të analizohen në mënyrë kritike interpretimet dhe të mos pranohen ato si të vërteta absolute.

Konteksti është shumë i rëndësishëm për interpretimin historik. Çdo ngjarje ndodh në rrethana të caktuara politike, sociale, kulturore dhe ekonomike që ndikojnë në mënyrën si do të zhvillohet dhe si do të kuptohet. Pa marrë parasysh kontekstin, është e vështirë të kuptohet pse ndodhi një ngjarje dhe cili ishte kuptimi i saj për njerëzit e asaj kohe.

Hulumtimi i historisë fillon me mbledhjen dhe përzgjedhjen e burimeve. Pastaj ato analizohen, krahasohen dhe kontrollohen për saktësi. Kur disa burime të pavarura konfirmojnë të njëjtin informacion, ai konsiderohet më i besueshëm.

Gërmimet arkeologjike

Pyetje për diskutim:

Disa fjali që lexojmë në tekstet historike tingëllojnë si fakte, por në të vërtetë janë interpretime. Në çifte ose grupe vendosni për secilën deklaratë nëse është fakt apo një interpretim dhe shpjegoni pse.

- Kristofor Kolombi zbuloi një kontinent të ri në vitin 1492.
- Gjermania naziste pushtoi Poloninë më 1 shtator të vitit 1939.
- Osmanët pushtuan Kostandinopojën në vitin 1453.
- Mesjeta ishte periudha më e errët në historinë evropiane.
- A mund të paraqitet e njëjta ngjarje si fakt dhe si interpretim?
- A janë të gjitha interpretimet njësoj të vlefshme dhe të sakta?

Nëse burimet përmbajnë të dhëna kontradiktore, historiani duhet t'i shqyrtojë ato në mënyrë kritike dhe të vlerësojë se cili version është më i mundshmi. Hapi i fundit është të krijohet një notasion (shënim), d.m.th. një rëfim të lidhur dhe logjik të së kaluarës, i cili nuk është vetëm një histori, por edhe një interpretim i ngjarjeve, një shpjegim i shkaqeve dhe pasojave dhe një vlerësim i rëndësisë së tyre.

Kur shkruhet historia, është e nevojshme të shmanget paragjykim. Ekziston rreziku që historiani të ketë një pozicion të paracaktuar dhe do të kërkojë me vetëdije ose pa vetëdije burime që vetëm konfirmojnë mendimin e tij. Një qasje e tillë krijon një pamje të shtrembëruar të së kaluarës. Prandaj historiani duhet të jetë kritik, i kujdesshëm dhe i vetëdijshëm për supozimet e tij.

Është po aq e rëndësishme të shmanget anakronizmi, d.m.th. futja e vlerave, ideve ose koncepteve moderne në periudha historike ku ato nuk i përkasin. Për shembull, nëse flasim për demokracinë në kohërat parahistorike, ky është anakronizëm. Njerëzit në të kaluarën mendonin ndryshe, kishin besime dhe pikëpamje të ndryshme, ndërsa këto duhet të kuptohen në kontekstin e kohës në të cilën jetonin.

Stereotipet shpesh shfaqen në shkrimet historike – përfaqësime të thjeshtuara dhe nganjëherë të pasakta të individëve, popujve ose periudhave historike. Historianët duhet t'i njohin me kujdes këto stereotipe, pasi ato mund të çojnë në përfundime të gabuara dhe në një pamje të shtrembëruar të së kaluarës.

Historia luan një rol të rëndësishëm në ndërtimin e identitetit. Njeriu lind në një shoqëri të caktuar, flet një gjuhë, trashëgon vlera dhe zakone. Për të kuptuar veten duhet të njohësh të kaluarën e popullit dhe komunitetit në të cilin jeton.

Historia gjithashtu është një mjet për të ndërtuar me përgjegjësi të ardhmen. Njohja e gabimeve të së kaluarës ndihmon në parandalimin e përsëritjes së tyre. Luftërat mësohen jo për t'i lavdëruar ato, por për të kuptuar se ku çon dhuna dhe sa i lartë është çmimi i humbjes së jetës njerëzore. Bazuar në këtë kuptim ne bëhemi më të vetëdijshëm për vlerën e paqes, drejtësisë dhe barazisë.

Historia nuk është vetëm shkencë. Gjithashtu është kujtesë dhe përgjegjësi. Kërkon dëgjim me durim të zërave të së kaluarës, edhe kur ato flasin për tema të dhimbshme dhe të pakëndshme. Kërkon ndershmëri – të pranosh si të mirën ashtu edhe të keqen, ndërsa guxim – të bësh pyetje që ndonjëherë nuk kanë përgjigje të lehta. Pikërisht kjo është vlera e saj: na ndihmon të kuptojmë më mirë veten, paraardhësit tanë dhe shoqërinë që po ndërtojmë.

Ky është thelbi i maksimës së vjetër latine: *Historia est magistra vitae* – Historia është mësuesja e jetës.

Kontrolloni atë që keni mësuar

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është historia dhe ç'është historiografia?
2. Cilat janë llojet kryesore të burimeve historike?
3. Cili është ndryshimi midis fakteve dhe interpretimeve në shkrimin historik?

BAZAT E HISTORISË, TË QYTETËRIMEVE DHE TË SHTETËSISË

Hyrje në temë:

Historia tregon se njerëzimi ka bërë një rrugë të gjatë, nga komunitetet e vogla të gjuetarëve dhe të mbledhësve deri në formimin e shoqërive dhe qytetërimeve komplekse. Në këtë temë do të njihemi me qytetërimet e para që dolën përgjatë luginave të lumenjve, por edhe me zhvillimin e qyteteve dhe shteteve në antikitet. Do të mësojmë se si dhe pse njerëzit filluan të jetonin në mënyrë të organizuar, të ndërtonin qytete dhe të vendosnin forma të ndryshme qeverisjeje. Do të zbulojmë se si dukeshin shoqëritë e sumerëve, egjiptianëve, grekëve, romakëve dhe popujve të tjerë të lashtë, cilat ishin arritjet e tyre më të rëndësishme dhe si ndikuan ato në zhvillimin e mëtejshëm të shoqërisë njerëzore.

Përmbajtjet:

- Fillimet e qytetërimit
- Revolucioni urban dhe jeta në shtetet e para
- Greqia e Lashtë: Demokracia në Athinë dhe shoqëria ushtarake në Spartë
- Republika Romake
- Perandoritë në antikitet
- Aktivitet: Shoqëritë e lashta

Në fund të temës, do të jeni në gjendje:

- Të shpjegoni lidhjen midis së kaluarës dhe së tashmes dhe të theksoni përfitimin nga mësimi i historisë.
- Të shpjegoni mënyrën se si historia e mëson të kaluarën.
- Të rindërtoni në mënyrë përshkruese jetën e përditshme të njerëzve në parahistori dhe qytetërimet e lashta.
- Të përshkruani jetën dhe zhvillimin e komuniteteve të para njerëzore dhe krijimin e shteteve të para.
- Të identifikoni karakteristikat sociale, ekonomike dhe kulturore të qytetërimeve të lashta.
- Të kuptoni rëndësinë e vazhdimësisë së qytetërimeve për zhvillimin e njerëzimit.
- Të shpjegoni rolin e revolucionit urban në zhvillimin e qyteteve të para.
- Të analizoni karakteristikat themelore të sistemeve shtetërore: monarkia dhe republika.
- Të shpjegoni dhe të lidhni shkaqet dhe pasojat e rënies së qytetërimeve të lashta.
- Të vlerësoni rëndësinë e demokracisë në funksionimin e shoqërive të lashta dhe moderne.
- Të vlerësoni rëndësinë e historisë në kuptimin e të tashmes dhe përshtatjes me të ardhmen.
- Të zhvillojnë vetëdijen dhe respektin për rëndësinë e trashëgimisë kulturore të qytetërimeve të lashta në zhvillimin e botës moderne.

Fillimet e qytetërimit

Shfaqja dhe zhvillimi i qytetërimeve të para

Gjatë paleolitit njerëzit jetonin si gjuetarë të kafshëve të egra dhe mbledhës frutash. Ata ishin vazhdimisht në lëvizje në gjetje të ushqimit dhe ishin të lidhur ngushtë me natyrën. Megjithatë, rreth vitit 10.000 p.e.s. filloi një ndryshim gradual, por i thellë – revolucioni neolitik. Në vend që të vareshin nga dhuratat e rastësishme të natyrës, disa komunitete filluan të kultivonin bimë dhe të zbutnin kafshët. Kjo çoi në vendbanime të përhershme, zhvillimin e bujqësisë dhe rritje të popullsisë.

Me kalimin e kohës këto komunitete u bënë gjithnjë e më komplekse. Vendbanimet e përhershme, zanatet, shkëmbimi i produkteve, klasat shoqërore dhe qeveria e organizuar u zhvilluan. Kështu, u formuan qytetërimet e para – shoqëri që kishin shkrim, rregulla të qarta dhe aftësinë për të ruajtur rendin dhe rregullimin në komunitete më të mëdha.

Qytetërimet nuk u zhvilluan kudo, as në të njëjtën kohë. Më të vjetrat u shfaqën në luginat pjellore të lumenjve, ku kushtet e jetesës ishin më të volitshme. Mesopotamia u zhvillua midis lumenjve Tigris dhe Eufrat, Egjipti përgjatë lumit Nil, qytetërimi Indian përgjatë lumit Ind dhe kinezët në luginën e lumit të Verdhë. Lumenjtë siguronin një rrjedhë të vazhdueshme uji, tokë pjellore dhe mundësi për bujqësi. Me kalimin e kohës njerëzit mësuan të kontrollonin ujin duke ndërtuar sisteme ujëtieje – kanale dhe diga që drejtonin dhe shpërndanin ujin mbi fushat e tyre. Në këtë mënyrë ata ishin në gjendje të ujitnin tokën edhe kur nuk kishte përmbytje natyrore.

Kontrolli mbi ujin u bë baza për mbijetesë dhe paraqitja e parë e komunitetit të organizuar. Shpërndarja e tij, mbrojtja nga përmbytjet dhe ruajtja e ushqimit të tepërt kërkonin bashkëpunim të vazhdueshëm, ndarje të përgjegjësisë dhe vendosje rregullash. Ishin pikërisht këto nevoja që çuan në shfaqjen e formave të para të autoritetit dhe hierarkisë shoqërore.

Qytetërimet e para u shfaqën në pjesë të ndryshme të botës. Edhe pse disa prej tyre nuk ishin në kontakt dhe ishin të ndara me mijëra kilometra, komunitetet që ata krijuan u përballën me pyetje të ngjashme: si të siguronin ushqim, të sillnin rregull në jetën e përditshme dhe ta bënin jetën më të sigurt. Në fakt, pa ditur për

Gruaja neolitike – rikonstrukcion

Sistemet e ujitjes – ilustrim

Pyetje për diskutim:

Që nga kohërat e lashta njerëzit kanë ndërtuar vendbanime përgjatë lumenjve të mëdhenj. Arsyeja ishte e thjeshtë: uji nga lumenjtë u lejonte atyre të ujtinin tokën, të peshkonin, të siguronin transport të lehtë dhe të tregtonin. Kështu, lumenjtë u bënë zemra e qytetërimeve të hershme.

- A mendoni se ishte e mundur të ndërtohej një qytetërim pa lumë në të kaluarën? Pse?
- A kanë ende lumenjtë të njëjtën rëndësi siç kishin në të kaluarën?

njëri-tjetrit, shumë qytetërimë arritën zgjidhje të ngjashme. Ata krijuan qeverinë, krijuan shkrimin, vendosën rregulla të përbashkëta dhe ndërtuan besime që i dhanë kuptim botës. Kjo flet për aftësinë njerëzore në rajone të ndryshme dhe pa ndikim të huaj për të organizuar një jetë të përbashkët në të cilën ka rend, mirëkuptim dhe vlera të përbashkëta.

Karakteristikat dhe rëndësia e qytetërimeve të para

Qytetërimet e hershme ndanin disa tipare të përbashkëta, pavarësisht se ku lindnin. Së pari, ato krijuan kushte të qëndrueshme jetese, edhe kur kushtet natyrore dhe klimatike ndryshonin. Së dyti, shoqëria e tyre ishte e organizuar në mënyrë hierarkike, me një ndarje të qartë të roleve, përgjegjësi dhe privilegjeve. Së treti, ekzistonte një qeveri e organizuar që vendoste rendin, mbledhte taksat dhe kujdesej për mbrojtjen. Së katërti, ekzistonte një elitë shoqërore që krijonte dhe transmetonte kulturën, mirëmbante ritet fetare dhe kultivonte, shkrim-leximin. Së fundmi, qytetërimet karakterizoheshin nga arkitektura monumentale dhe infrastruktura e zhvilluar në vendbanimet e tyre kryesore.

Shkrimi është një nga shenjat kryesore të qytetërimit. Falë tij, njerëzit mund të mbanin shënime, të transmetonin njohuri, të mbledhnin taksat dhe të organizonin tregtinë. Në Mesopotami kah fundi i mijëvjeçarit IV u zhvillua shkrimi kuneiform, në të cilin shenjat gdhendeshin me një shkop druri ose kallam në pllaka balte të lagështa. Në Egjipt afërsisht në të njëjtën kohë, u shfaqën hieroglifet – shenja piktoriale dhe simbolike që përfaqësonin njerëz, objekte, koncepte dhe tinguj. Më vonë, rreth shekullit XI p.e.s. tregtarët fenikas zhvilluan një alfabet fonetik praktik dhe të pranuar gjerësisht, i përbërë nga shenja për tinguj individualë, i cili u bë baza për shumë alfabetet të mëvonshme, duke përfshirë alfabetet greke, latine dhe cirilike.

Shkrimet ndryshojnë në mënyrën se si përfaqësojnë kuptimin. Shkrimi piktografik përdor shenja që përfaqësojnë objekte specifike. Shkrimi ideografik përbëhet nga shenja që përfaqësojnë koncepte ose ide, në të cilat një shenjë e vetme mund të nënkuptojë "diell", "dritë" dhe "fuqi". Shkrimi fonetik, nga ana tjetër, përdor shenja për tinguj individualë, si shkronjat e sotme.

Hieroglifet

Në qytetërimet më të vjetra shkrim-leximi nuk ishte i arritshëm për të gjithë. Vetëm një numër i vogël fëmijësh, kryesisht bij të familjeve të pasura ose nëpunësve civilë, mësonin në shkollat e shkruësve. Atje nxënësit praktikonin shkrimin në pllaka balte ose papirus për vite me radhë.

Qytetërimet ndryshonin në organizimin e tyre, por pothuajse të gjitha kishin një formë hierarkie shoqërore. Në krye ishin sundimtarët, të cilët shpesh konsideroheshin përfaqësues të perëndive ose gjysmëperëndive. Poshtë tyre ishin priftërinjtë, nëpunësit civilë të rangut të lartë dhe komandantët ushtarakë me ndikim. Shtresa e tretë zakonisht përbëhej nga artizanë, tregtarë dhe bujq, të drejtat dhe kushtet e jetesës së të cilëve mund të ndryshonin shumë nga një shoqëri në tjetrën. Skllëvërit zakonisht ishin në fund, por statusi i tyre ndryshonte – shumë nuk kishin asnjë të drejtë, ndërsa të tjerë zotëronin tokë ose udhëhiqnin me pronë. Në disa qytetërimet, si Asiria ose Persia, kishte mundësi më të mëdha për avancim përmes fitimit të pasurisë ose shërbimit ushtarak. Edhe pse shumë e ruanin pozicionin që kishin që nga lindja, lëvizshmëria sociale ishte ende e mundur dhe varej nga ligjet dhe traditat lokale.

Një nga simbolet e dallueshme të qytetërimeve të para ishin ndërtesat monumentale, siç ishin tempujt, varret dhe shenjtërorët. Në Egjipt gjatë Mbretërisë së lashtë piramidat përfaqësonin fuqinë hyjnore të faraonëve dhe besimin e fortë në jetën e përtejme. Egjiptianët besonin se jeta vazhdonte pas vdekjes, kështu që ata zhvilluan teknika të veçanta për ruajtjen e trupit. Të ndjerit balsamoseshin dhe shndërroheshin në mumie, ndërsa trupat e tyre vendoseshin me kujdes në varre. Ushqimi, bizhuteritë dhe objekte të ndryshme lireshin me ta në mënyrë që ata të kishin gjithçka që u nevojitej pas vdekjes. Në Mesopotami më mbresëlënësit ishin ziguratet – ndërtesa të mëdha me tulla të shkallëzuara që ishin pjesë e komplekseve fetare.

Qytetërimet më të vjetra nuk janë të rëndësishme vetëm sepse ishin të parat. Ata lanë një trashëgimi e qëndrueshme që ende përbën themelin e shoqërisë sonë sot: shkrimi, organizimi shtetëror dhe ligjet. Një nga shembujt më të rëndësishëm të legjisllacionit të hershëm është Kodë i Hamurabit. I përpiluar në shekullin XVIII p.e.s. në Babiloni, ai përmbante rreth 280 rregulla që rregullonin çështjet e pronës, marrëdhëniet familjare dhe dënimet për vepra të ndryshme penale. Edhe pse nga perspe-

Mbishkrim fenikas nga Biblosi – shembulli i shkrimit fonetik

Hulumtoni:

Në vitin 1922, arkeologu britanik Hauard Karter zbuloi një varr pothuajse të paprekur në Luginën e Mbretërve në Egjipt. Ai i përkiste Faraonit të ri Tutankamon, i cili sundoi në shekullin XIV p.e.s. Zbulimi tërhoqi shumë vëmendje, pasi mijëra objekte u gjetën në varr.

– Çfarë thesaresh u zbuluan në varrin e Tutankamonit dhe çfarë zbulojnë ato rreth besimeve, pasioneve dhe vlerave të egjiptianëve të lashtë?

– Mësoni rreth varreve të tjera të njohura të cilat janë zbuluar në Egjipt. Çfarë u gjet në to?

Panorama e Piramidave të Gizës

ktivita e sotme shumë nga rregullat duken shumë të rrepta, Kodi tregon se vendosja e rendit dhe rregulloreve të përcaktuara qartë ishte një nga themelet e organizimit shtetëror edhe në qytetërimet më të vjetra.

Burimet flasin:

Neni 2

"Nëse dikush akuzon një tjetër për magji, por nuk arrin të provojë akuzën, i akuzuari duhet të shkojë në Lumë dhe të hidhet në të. Nëse Lumi e mposht, akuzuesi i tij do të marrë pronën e tij. Nëse Lumi e provon atë të pafajshëm dhe ai del i gjallë, atëherë ai që e akuzoi për magji do të ekzekutohet dhe i akuzuari do të marrë pronën e akuzuesit të tij."

Neni 25

"Nëse shpërthen zjarr në shtëpinë e një burri dhe burri që vjen ta shuajë sheh sendet e pronarit dhe i merr ato, ai burrë do të hidhet në zjarr."

Kodi i Hamurabit (ehammurabi.org)

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Pse luginat e lumenjve ishin vende të përshtatshme për shfaqjen e qytetërimeve të para?
2. Çfarë lloje sistemesh shkrimi u zhvilluan në Mesopotami, Egjipt dhe Feniki?
3. Cili ishte sistemi i hierarkisë shoqërore në qytetërimet e para?
4. Çfarë strukturash monumentale u ndërtuan në Mesopotami dhe Egjipt?

Revolucioni urban dhe jeta në shtetet e para

Shfaqja dhe zhvillimi i qyteteve të para

Pasi njerëzit filluan të vendoseshin diku përgjithmonë dhe të prodhonin në mënyrë të pavarur ushqim, disa vendbanime përjetuan rritje dhe zhvillim të konsiderueshëm. Falë sistemit gjithnjë e më të gjerë të ujitjes dhe kullimit, bujqësia dhe blegtoaria filluan të prodhonin teprica. Ishte teprica e ushqimit që u mundësoi disa banorëve, të cilët më parë ishin marrë ekskluzivisht me bujqësi, t'i përkustoheshin zanateve, tregtisë dhe detyrave publike. Kështu, rreth 5.500-6.000 vjet më parë u shfaqën qytetet e para. Ky ndryshim i madh në stilin e jetës quhet revolucioni urban.

Në fillim, qytetet nuk ndryshonin shumë nga fshatrat për sa i përket madhësisë ose popullsisë. Ajo që i dallonte vërtet ato ishte se, ndryshe nga fshatrat, ku pothuajse të gjithë banorët merreshin me prodhimin e ushqimit, qytetet zhvilluan shumë profesione të ndryshme dhe kishte specializim të punës.

Në secilin qytet jetonin njerëz me role të ndryshme. Sundimtari dhe bashkëpunëtorët e tij më të ngushtë kishin autoritetin më të lartë politik dhe ushtarak dhe kujdeseshin për rendin dhe sigurinë. Priftërinjtë kishin pushtet të madh, sepse ata bënin jetë fetare dhe konsideroheshin ndërmjetës midis njerëzve dhe perëndive. Administratorët respektoheshin veçanërisht, të cilët kryenin detyra administrative. Ata shkruanin ligje, marrëveshje tregtare dhe tekste të shenjta, llogaritin taksat dhe matnin tokën. Artizanët merreshin me prodhimin e qeramikës, objekteve metalike, armëve dhe veshjeve, ndërsa tregtarët vendosnin kontakte me tokat e largëta dhe mundësonin shkëmbimin e mallrave dhe ideve. Bujqit vazhduan të kultivonin tokën dhe të siguronin ushqim, ndërsa puna më e vështirë dhe më e pafalshme kryhej nga skllëvërit.

Qyteti i Urukut - rindërtimi

Zagurati në Ur

Kështu, qyteti u bë qendra e jetës ekonomike, politike dhe shpirtërore. Çdo banor kishte funksionin e tij në shoqëri, ndërsa i gjithë komuniteti mbahej përmes varësisë së ndërsjellë. Megjithatë, pabarazia sociale ishte e pranishme në të gjitha nivelet. Disa ishin të privilegjuar nga lindja, ndërsa të tjerë vuanin nga varfëria.

Qendrat më të hershme urbane u ngritën pranë lumenjve të mëdhenj, të cilët siguronin ujë, ushqim dhe komunikim të lehtë. Përveç kësaj, lokacionet shpesh zgjidheshin me kujdes për mbrojtjen e tyre natyrore dhe mbrojtjen më të lehtë. Qendrat më të rëndësishme urbane të hershme u shfaqën në Mesopotami. Qyteti i Urukut, i themeluar nga Sumerët në Mesopotaminë jugore, konsiderohet si nga qytetet më të vjetra në historinë e njerëzimit. Ai përmbante zyra të shumta administrative, punishte artizanale, depo dhe shtëpi të ndërtuara me tulla. Në zemër të qytetit ndodhej një tempull, me një zigurat monumental kushtuar perëndeshës Inana.

Përveçse vende për të jetuar, qytetet ishin gjithashtu simbole të pushtetit dhe përparimit, ku u zhvilluan institucionet, kulti, shkrim-leximi dhe jeta publike. Për të mbrojtur atë organizim dhe stabilitet, ato u fortifikuan me mure dhe kishin një sistem mbrojtës të zhvilluar.

Rritja e popullsisë, zhvillimi i tregtisë dhe ndarja e punës në qytetet e para krijuan kushte për shfaqjen e formave më komplekse të qeverisjes.

Shfaqja e shtetit dhe shteteve të para

Me rritjen e popullsisë dhe forcimin e lidhjeve midis vendbanimeve të ndryshme, lindi nevoja për një nivel më të lartë qeverisjeje, i cili do të tejkalonte organizimin lokal brenda komizës së qyteteve individuale. Kështu, u formuan shtetet e para – bashkësi politike me një territor, ligje dhe organe të përcaktuara qartë.

Pyetje për diskutim:

Me shfaqjen e shteteve të para dhe rritjen e pabarazisë sociale, u përhap edhe skllavëria. Skllavërit më shpesh bëheshin robër lufte, debitorë që nuk mund të shlyenin borxhet e tyre ose njerëz të lindur në skllavëri. Në vend që të ekzekutoheshin, robërit përdoreheshin si forcë pune e lirë dhe e përhershme. Ata punonin në fusha, në familje, në ndërtesa të mëdha, si piramidat, madje edhe në tempuj. Puna e tyre ishte një nga themelet mbi të cilat ndërtohej ekonomia shtetërore dhe pushteti i elitës. Skllavërit më shpesh nuk kishin të drejta. Ata konsideroheshin pronë. Pronarët e tyre mund t'i shisnin, t'i ndëshkonin, t'i detyronin të bënin punë të rëndë dhe madje t'i vrisnin pa pasojë. Edhe pse në raste të rralla disa skllavër fitonin liri, shumica mbetën në fund të shoqërisë, plotësisht të varur nga vullneti i zotërisë së tyre.

– Pse mendoni se ishte e pranueshme në shoqëritë e lashta që disa njerëz të trajtoheshin si pronë?

– A mund të arsyetohet një shoqëri në të cilën një pjesë e popullsisë nuk ka të drejta? Pse?

Ekzistojnë disa shpjegime për shfaqjen e shtetit. Sipas njërit shpjegim, shteti lindi si rezultat i forcës, kur një fis pushton një tjetër dhe imponon pushtet. Sipas një pikëpamjeje tjetër, shteti zhvillohej nëpërmjet një marrëveshjeje midis njerëzve që bashkoheshin për të krijuar një rend që do të mbronte interesat e tyre. Teoria e tretë thekson pabarazinë ekonomike. Formimi i një grupi të vogël njerëzish të pasur në kontrast me një popullsi të madhe të varfër krijoi nevojën për një pushtet shtetëror që do të rregullonte marrëdhëniet dhe do të parandalonte konfliktet midis klasave shoqërore.

Shtetet e para u shfaqën aty ku ekzistonin qendrat urbane, veçanërisht në luginat pjellore të lumenjve të Lindjes së Lashtë. Së pari në Mesopotami dhe Egjipt, ndërsa menjëherë pas kësaj në Azinë e Vogël dhe në bregdetin e Detit Mesdhe.

Deri në fund të mijëvjeçarit IV qytetet e para të Mesopotamisë, së bashku me rrethinat e tyre të menjëhershme, ishin rritur në një lloj shtetesh të vogla, secili me sundimtarin e vet që qeveriste shtetin në emër të hyjnisë lokale. Rreth të njëjtës kohë, dy shtetet e Egjiptit të Sipërm dhe të Poshtëm u zhvilluan në brigjet e Nilit. Rreth vitit 3200 p.e.s. Egjipti i Sipërm pushtoi rajonet veriore dhe bashkoi të gjithë vendin. Kryeqendra e mbretërisë së re ishte qyteti i Memfisit. Rreth vitit 2350 p.e.s. mbreti akadian, Sargon, ishte i pari që e bashkoi Mesopotaminë në një shtet të madh. Ai më pas e zgjeroi më tej shtetin dhe thuhet se sundoi territore nga Gjiri Persik deri në Detin Mesdhe dhe e shpalli veten "mbret të katër anëve të botës".

Këto shtete sundoheshin nga mbreti që mbante pushtet suprem politik, ushtarak dhe fetar. Trashëgimia zakonisht ishte mashkullore, por kishte raste kur mbretërit vinin në pushtet nëpërmjet grushteve të shtetit, siç bëri Sargon ose falë meritave të tyre, siç ishte rasti me faraonin egjiptian Horemheb. Për të qeverisur shtetin, sundimtari mbështetej te këshilltarët dhe priftërinjtë. Institucionet mblidhnin taksat, zbatonin ligjet, ruanin rendin dhe kujdeseshin për ritet fetare. Një pjesë e pushtetit të shtetit bazohej në aftësinë për të organizuar projekte të mëdha publike, siç ishte ndërtimi i kanaleve, digave, rrugëve dhe tempujve. Në disa raste, si në Mesopotami shtetet ndryshuan, por qytetërimet mbijetuan.

Jeta e përditshme në shtetet e para

Në jetën e përditshme të njerëzve në shtetet e para shqetësimi kryesor ishte mbijetesa. Shumica ishin bujq ose barinj dhe punonin nga agimi deri në muzg për të siguruar ushqim për të gjithë në shtet. Toka zakonisht ishte në pronësi të tempujve ose të mbretit, ndërsa njerëzit e punonin atë me qira ose si pjesë e detyrave të tyre. Jeta në qytete ishte e ndryshme, pasi atje jetonin edhe artizanë, tregtarë dhe zyrtarë të ndryshëm. Shkrim-leximi ishte i kufizuar – vetëm administratorët dhe një pjesë e vogël e elitës dinin të lexonin dhe të shkruanin.

Kokë portret bronzi e një mbreti akadian

A e dinit se:

Fjala "kral" rrjedh nga gjuha e vjetër sllave dhe rrjedh nga emri i sundimtarit mesjetar Karli i Madh. Në qytetërimet e para, për sundimtarët përdoreshin tituj të ndryshëm. Në Sumer quheshin en ose lugal, në Egjipt - faraon, në Akad - shar dhe në Indi - raxha. Të gjithë ata kishin autoritetin më të lartë politik, ushtarak dhe fetar në shtet.

Pija më e njohur ishte birra, e cila pihej me kashtë të gjatë. Në Uruk punëtorët dikur mermin birrë si pjesë të pagës së tyre. Vera në Egjipt pihej kryesisht nga klasat më të larta dhe në tempuj. Në Mesopotami vera importohej dhe pihej vetëm nga më të pasurit.

Në Mesopotami ushqeheshin me elb, grurë dhe lloje të ndryshme peshku, ndërsa më rrallë mish. Në Egjipt ushqimi kryesor ishte buka e bërë nga elbi ose gruri. Elbi përdorej gjithashtu si pagë për qytetarët e lirë.

Religjioni luante një rol të rëndësishëm, jo vetëm si nevojë shpirtërore, por edhe si mjet për të bashkuar dhe ruajtur rendin. Popullsia merrte pjesë në festime, ofronte flijime dhe lutej për mbrojtje, shi, pjellori dhe paqe. Në disa shtete, si Asiria ose mbretëria Hitite, pjesëmarrja në ushtri ishte mënyrë e rëndësishme për të fituar status ose tokë.

Edhe pse jeta e përditshme ishte e mbushur me punë, njerëzit kishin nevojë edhe për pushim, shoqëri dhe argëtim, gjë që shprehej përmes festimeve të festave, muzikës, lojërave dhe ritualeve të ndryshme. Gjetjet arkeologjike nga Egjipti tregojnë se fëmijët kishin lodra prej druri, më shpesh figurina që përfaqësonin krokodilë. Të rriturit kishin edhe lojëra tavoline, si "senet", e cila luhej në një tabelë me tridhjetë katrorë, ndërsa "mehen", e luajtur në një tabelë në formën e një gjarpri të mbështjellë.

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Kult

Adhurimi i organizuar i një hyjnie përmes ritualeve dhe besimeve.

Elita

Shtresa më e pasur dhe më e fuqishme në shoqëri.

Mehen – një nga lojërat më të njohura të tavolinës në Egjiptin e Lashtë

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë termi "revolucion urban"?
2. Si ndryshonin qendrat e para urbane nga fshatrat?
3. Cilat janë tri pikëpamjet kryesore mbi shfaqjen e shtetit?
4. Si ishte jeta e përditshme e njerëzve të zakonshëm në qytetet dhe shtetet e para?

Greqia e Lashtë: Demokracia në Athinë dhe shoqëria ushtarake në Spartë

Pas qytetërimeve të mëdha të Mesopotamisë dhe Egjiptit, shtetësia dhe shkrim-leximi filluan të zhvilloheshin në Evropë. Ato u shfaqën për herë të parë në jug të basenit të Egjeut, veçanërisht në Kretë dhe Peloponez, ku u zhvilluan kulturat kretase dhe mikenasë. Kultura kretase u shua në mesin e mijëvjeçarit të dytë p.e.s. ndërsa kultura e grekëve mikenas mbijetoi deri rreth vitit 1100 p.e.s. Megjithatë, shumë nga elementet e tyre u ruajtën përmes traditave dhe zakoneve dhe u bënë pjesë e themelit mbi të cilin u ndërtua qytetërimi i grekëve të lashtë.

Në Greqinë e Lashtë kishte qindra shtete të vogla të quajtura polise. Këto ishin qytet-shtete në të cilat popullsia jetonte sipas ligjeve, zakoneve dhe rregullave të tyre. Poliset greke ishin të lidhura nga një gjuhë dhe fe e përbashkët, por ndryshonin në organizimin e tyre shtetëror. Më të rëndësishmit midis tyre ishin Athina dhe Sparta. Në Athinë qytetarët merrnin pjesë aktive në qeverisjen e shtetit, ndërsa Sparta ishte shoqëri ushtarake e organizuar në mënyrë strikte, e dominuar nga rendi dhe disiplina.

Athina dhe zhvillimi i demokracisë

Athina është një nga shembujt e parë historikë të demokracisë së drejtpërdrejtë. Në format e saj më të hershme ajo ishte e organizuar si monarki aristokratike me një mbret dhe një këshill pleqsh (Areopag), të përbërë nga aristokratë të quajtur eupatridë. Deri në shekullin VIII p.e.s. pushteti mbretëror ishte shfuqizuar dhe qeverisja kaloi në duart e familjeve më me ndikim. Në vend të një mbreti, shteti qeverisej nga tri arkonë. Njëri prej tyre ishte përgjegjës për qeverisjen e përgjithshme, një tjetër kujdesej për çështjet fetare dhe një i tretë për çështjet ushtarake. Kishte gjithashtu gjashtë thesmotetë, të cilët kryenin funksione gjyqësore. Kjo shpërndarje e pushtetit lejonte që pushteti politik të mbetej në duart e një numri të vogël aristokratësh. Demosi, i cili përfshinte fshatarë, artizanë dhe tregtarë, ishte shumë më i shumtë në numër se aristokratët, por nuk kishte të drejtë të merrte pjesë në qeveri. Kjo shkaktoi pakënaqësi te popullsia dhe nxiti kërkesa për reforma ligjore dhe politike.

Hapi i parë i rëndësishëm drejt krijimit të një sistemi ligjor në Athinë u ndërmor nga arkondi Drakon në shekullin VII p.e.s. Ai

Partenoni në Athinë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Demokrati / demokraci e drejtpërdrejtë

Demokrati (nga greqishtja e lashtë *demos* – popull dhe *kratos* – sundim) do të thotë "sundim nga populli". Është sistem në të cilin vendimet merren nga vetë qytetarët ose nga përfaqësuesit e tyre të zgjedhur. Demokracia e drejtpërdrejtë është lloj demokracie ku qytetarët marrin pjesë drejtpërdrejt në vendimmarrje, pa ndërmjetës. Ndryshe nga demokracia e drejtpërdrejtë, në demokracinë përfaqësuese qytetarët zgjedhin përfaqësues që marrin vendime në emër të tyre. Në shoqëritë demokratike të sotme, demokracia është përfaqësuese.

Monarkia aristokratike

Sistem në të cilin sundon një mbret, por pushteti i vërtetë mbahet nga disa familje aristokratike të pasura dhe me ndikim. Mbreti sundon me mbështetjen e tyre, ndërsa njerëzit e zakonshëm nuk kanë pothuajse asnjë ndikim.

shkroi ligjet që deri atëherë ishin transmetuar gojarisht dhe shpesh zbatoheshin në mënyrë arbitrare. Edhe pse ligjet e Drakonit ishin të njohura për ashpërsinë e tyre ekstreme, pasi për shumë vepra penale shqiptohej dënimi me vdekje, shpallja e tyre publike përfaqësonte një përpjekje për të vendosur siguri ligjore dhe për të kufizuar praktikën arbitrare gjyqësore. Kështu, të gjithë qytetarët mund të dinin se cilat ishin rregullat dhe dënimet, ndërsa vendimet nuk varehin më nga vullneti personal i gjyqtarëve.

Ndryshimi tjetër i rëndësishëm u prezantua nga Soloni, i cili u bë arkond në fillim të shekullit VI p.e.s. Ai u përball me një situatë të vështirë në të cilën shumë athinas ranë në borxhe dhe u detyruan të shisnin veten ose fëmijët e tyre në skllavëri. Për të lehtësuar krizën sociale, Soloni hoqi skllavërinë e borxhit dhe liroi një pjesë të madhe të atyre që ishin skllavëruar për shkak të borxhit.

Në të njëjtën kohë ai futi një ndarje të re bazuar në pronë dhe jo në origjinë. Qytetarët u ndanë në katër lloje, nga të cilat vetëm më të pasurit, domethënë anëtarët e dy llojeve të para, mund të zgjidheshin në postet më të larta, ndërsa anëtarët e llojit të tretë mund të kryenin funksione publike me më pak rëndësi. Në këtë mënyrë më të pasurit ende ruanin pushtetin kryesor politik. Megjithatë, me reformat e Solonit, edhe qytetarëve më të varfër iu dha një rol domethënës në qeveri. U krijua një këshill me 400 anëtarë, i quajtur bule, në të cilin çdo fila kishte 100 anëtarë. Bule kishte për detyrë të përgatiste propozime që më vonë u shqyrtuan nga asambleja kombëtare dhe të udhëhiqte punët e përditshme shtetërore, siç janë financat dhe projektet publike. Me këto reforma Soloni hodhi themelet për një sistem politik më egalitar (të barabartë) dhe hapi rrugën për zhvillimin e demokracisë.

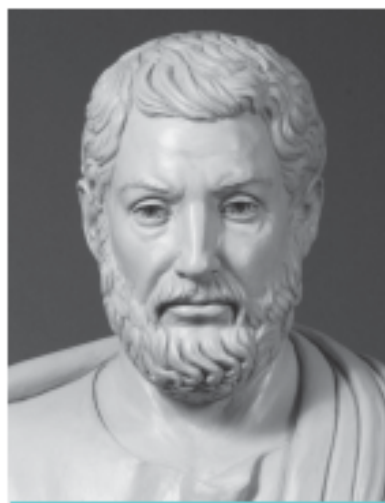
Forma e vërtetë e demokracisë direkte u konsolidua vetëm me reformat e Kleistit në fund të shekullit VI p.e.s. Në vend të ndarjes së mëparshme sipas origjinës ose pasurisë, ai prezantoi një ndarje të popullsisë sipas vendit të banimit. Qytetarët u ndanë në dhjetë fila, secila e përbërë nga banorë nga pjesë të ndryshme të Athinës dhe rrethinave të saj, gjë që uli ndjeshëm ndikimin e familjeve të vjetra aristokratike. Çdo fila zgjidhte 50 përfaqësues në bulë, e cila që nga ajo kohë kishte 500 anëtarë.

Asambleja kombëtare, e njohur si eklesia, ishte institucioni qendror i demokracisë athinase. Të gjithë qytetarët e rritur meshkuj me të drejtë vote merrnin pjesë në të dhe diskutonin për çështje kyçe: zgjedhjen e zyrtarëve, miratimin e ligjeve, vendimet për luftën ose paqen dhe çështje të tjera shtetërore.

Megjithatë, jo çdo njeri i lirë në Athinë mund të fitonte statusin e qytetarit. Për t'u bërë qytetar, njëri prind duhej të ishte athi-

Soloni - ilustrim

Kleisteni - bust

nas, ndërsa nga mesi i shekullit V p.e.s. të dy prindërit. Në këtë mënyrë numri i qytetarëve që kishin të drejtë për privilegje u rregullua. Gratë dhe të huajt nuk kishin të drejta politike dhe ishin plotësisht të përjashtuar nga jeta publike. Megjithatë, eklesia athinase vendosi parimin se çdo qytetar kishte të drejtën, por edhe detyrën, të merrte pjesë në qeverisjen e shtetit.

Një nga karakteristikat e demokracisë athinase ishte përdorimi i shortit në zgjedhjen e një numri të madh të posteve publike. Kjo uli ndikimin e pasurisë dhe pushtetit personal dhe inkurajoi barazinë midis qytetarëve. Pushteti gjyqësor ushtrohej nga një gjykatë e madhe popullore e përbërë nga qytetarë që zgjidheshin rastësisht çdo ditë. Kjo siguroi një përfshirje më të gjerë të popullit në gjyqësor.

Kulmi i demokracisë athinase u arrit gjatë kohës së Perikliut, në mesin e shekullit V p.e.s. Ai prezantoi kompensim për qytetarët që mbanin poste publike, gjë që u lejonte të varfërve të merrnin pjesë në qeverisjen e shtetit. Përveç kësaj, ai zgjeroi kompetencat e eklesisë dhe gjykatës popullore. Kjo periudhë njihet si Epoka e Artë e Athinës – një kohë e lulëzimit të artit, arkitekturës dhe filozofisë, kur Athina u bë qendra ekonomike dhe kulturore e Greqisë së Lashtë. Megjithëse kishte ende kufizime, demokracia në Athinë konsiderohet forma më e zhvilluar e qeverisjes popullore në botën e lashtë.

Sistemi shtetëror i Spartës

Ndryshe nga Athina, shoqëria spartane ishte ndërtuar mbi disiplinën të rreptë. Që nga mosha shtatë vjeçare fëmijët meshkuj shkonin në shkollë me konvikt ushtarak, ku rriteshin për t'u bërë luftëtarë të disiplinuar, të gatshëm për t'i shërbyer shtetit. Arsimi synonte qëndrueshmërinë, besnikërinë pa kushte dhe bindjen ndaj komunitetit, ndërsa jeta e përditshme ishte e organizuar si vazhdim i stërvitjes ushtarake.

Shtresa sunduese në Spartë ishin spartianët – luftëtarë profesionistë që gëzonin të drejta të plota politike dhe kishin të gjithë pushtetin në shtet. Poshtë tyre ishin periokët – njerëz të lirë që merreshin me bujqësi, zanate dhe tregti, por nuk kishin të drejta politike. Më të ulët në shkallën shoqërore ishin helotët – popullsi bujqësore e varur që i nënshtrohej kontrollit të rreptë dhe trajtimit të ashpër. Ata kultivonin tokën e spartanëve dhe rregullisht duhej t'u dorëzonin atyre shumicën e të korrave të tyre.

Sparta ishte e organizuar si diarki – një monarki me dy basilej (mbretër) nga dinasti të ndryshme – detyrat kryesore të të cilëve lidheshin me ushtrinë dhe ritualet fetare. Ata ishin komandantët supremë gjatë fushatave ushtarake.

Hulumtoni:

Edhe pse do të thotë "sundim nga populli", demokracia në Athinë nuk përfshinte të gjithë njerëzit që jetonin në qytet dhe rrethinat e tij.

– Cilat grupe ishin të përjashtuara nga pjesëmarrja në demokraci dhe pse?

– Cili ishte statusi i skllevërve në shoqërinë athinase? A kishin ata ndonjë të drejtë dhe për çfarë konsideroheshin?

– A kishin të huajt ndonjë detyrë ose të drejtë në Athinë? Shpjegoni rolin e tyre në qytet.

Luftëtar i spartan – skulpturë

Pushteti politik në punët e brendshme ishte përqendruar në Këshillin e Pleqve, të quajtur gerousi, i përbërë nga dy basilej dhe 28 spartanë të shquar mbi moshën 60 vjeçare. Ky organ vendoste për çështjet më të rëndësishme në shtet.

Të gjithë spartanët mbi moshën 30 vjeçare mermin pjesë në asamblenë kombëtare në Spartë. Ata mund të pranenin ose refuzonin vetëm propozimet e Gerusias, pa të drejtë debati ose iniciative.

Rolin kryesor në kontrollin e pushtetit e luante kolegji i pesë eforëve, të zgjedhur çdo vit nga radhët e spartanëve. Eforët kishin kompetenca shumë të gjera: ata mund ta thërrisnin basileusin për llogari dhe t'i dënonin, ata mbikëqyrnin gerusinë, ata mund të mbledhnin dhe të drejtonin asamblenë kombëtare, të zbatonin ligjet dhe të zhvillonin procedura gjyqësore. Në praktikë, eforati ishte institucioni më me ndikim në Spartë.

Gratë në Spartë gëzonin më shumë liri sesa në Athinë. Ato mund të zotëronin pronë dhe luanin një rol të rëndësishëm në ruajtjen e vlerave ushtarake, veçanërisht përmes edukimit të luftëtarëve të ardhshëm. Në Athinë gratë ishin të përjashtuara nga jeta publike dhe roli i tyre ishte i kufizuar në shtëpi dhe familje.

Athina dhe Sparta i përkisnin të njëjtës botë të grekëve të lashtë, por sistemet e tyre politike pasqyronin vlera dhe qëllime të ndryshme. Athina kërkonte të zgjeronte pjesëmarrjen politike të qytetarëve dhe lirinë e shprehjes, ndërsa Sparta dominohej nga disiplina dhe kontrolli. Në disa periudha ata bashkëpunuan, si gjatë Luftërave Greko-Persiane (499-449 p.e.s.), kur ata i rezistuan së bashku pushtimit persian dhe fituan betejat e Salaminës dhe Plataeas. Megjithatë, interesat e tyre të kundërta çuan gjithashtu në konflikte, më i rëndi prej të cilave ishte Lufta e Peloponezit (431-404 p.e.s.). Në atë konflikt Sparta fitoi me mbështetjen e Persisë, por të dyja palët mbetën të rraskapitura dhe të dobësuar. Kështu filloi një krizë afatgjatë dhe rënie graduale e polisit klasik grek si formë politike e pavarur.

A e dinit se:

Sipas një anekdote të regjistruar nga historiani i lashtë grek Plutarku, nënat spartane i dërgonin bijtë e tyre në betejë me fjalët: "Kthehu me mburojën tënde ose mbi të", që do të thoshte – ose kthehu fitimtar ose jo i gjallë.

Beteja e Salaminës – ilustrim

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë demokraci e drejtpërdrejtë?
2. Cilat ishin reformat kryesore të zbatuara nga Soloni dhe Klisteni?
3. Cilat klasa shoqërore ekzistonin në Spartë?
4. Në cilën luftë u bashkuan Athina dhe Sparta kundër një armiku të përbashkët?

Republika Romake

Nga mbretëria në republikë

Në Italinë qendrore, në brigjet e lumit Tiber, u themelua qyteti i Romës. Vendndodhja e tij ishte i volitshëm: toka pjellore lejonte kultivimin e të korrave, lumi shërbente si rrugë furnizimi dhe transporti, ndërsa afërsia me rrugët tokësore inkurajonte tregtinë dhe lidhjet me vendbanime të tjera. Roma u zhvillua nën ndikimin e kulturave të përparuara nga rrethinat e saj, veçanërisht etruskët nga veriu dhe kolonitë greke në jug të Gadishullit Apenin. Këto ndikime janë të dallueshme edhe në fazën më të hershme të qytetit, veçanërisht në arkitekturë, shkrim-lexim dhe zakone fetare. Legjenda thotë se

Roma u themelua në vitin 753 p.e.s. nga vëllezërit Romuli dhe Remi. Sipas njohurive historike, themelet e saj u hodhën nga fiset latine, të cilat u vendosën në rajon dhe i dhanë formën fillestare të qytetit. Tradita legjendare romake përshkruan se qyteti u hap për refugjatët, të dënuarit dhe njerëzit pa atdhe që nga fillimi. Sipas këtyre traditave, ishte pikërisht kjo hapje që mundësoi rritje të shpejtë dhe shoqëri të përbërë nga njerëz me origjinë të ndryshme.

Në shekujt e hershëm Roma ishte e organizuar si mbretëri. Në krye të saj qëndronte mbreti, i cili kishte pushtetin më të lartë politik, ushtarak dhe fetar. Ai këshillohej nga Senati, i përbërë nga pleq nga familje me ndikim, dhe nga Asambleja Popullore, e cila kishte vetëm një rol simbolik në jetën politike.

Shoqëria romake ishte e ndarë në mënyrë strikte. Patrikët ishin anëtarë të familjeve të pasura dhe të shquara. Ata kishin qasje në pozicionet më të rëndësishme dhe përbënin Senatin. Plebejtë ishin qytetarë të lirë me origjinë të ndryshme. Edhe pse kishin të njëjtat detyrime si patrikët, ndryshe nga ata, ata nuk kishin të drejtë të mermin pjesë në vendimmarrje dhe të kryenin detyra fetare.

Sipas traditës romake, disa nga mbretërit e fundit kërkuan të konsolidonin pushtetin e tyre në kurriz të Senatit. Kjo situatë shkaktoi tensione, të cilat, sipas traditës, kulmuan me dëbimin e mbretit të fundit në vitin 509 p.e.s. Kështu, Roma shfuqizoi monarkinë dhe themeloi Republikën – një formë e re qeverisjeje e bazuar në pjesëmarrjen e qytetarëve në jetën politike.

Skulpturë "Ujku i Kapitolit" – miti i Romulit dhe Remit

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Republikë (Roma e Lashtë)

Një formë qeverisjeje në të cilën pushteti mbahet nga përfaqësues të zgjedhur, në vend të një sundimtari të vetëm. Vjen nga shprehja latine *res publica*, që do të thotë "çështje publike".

Republika Romake ndryshonte nga mbretëria në atë që pushteti shtetëror ndahej midis disa zyrtarëve të zgjedhur, të quajtur magjistratë. Magjistratët kryesorë ishin dy konsujt, të cilët drejtonin së bashku shtetin dhe ushtrinë. Për të parandaluar abuzimin me pushtetin, mandati i tyre ishte i kufizuar në një vit dhe secili konsull mund të vinte veton ndaj vendimeve të tjetrit.

Magjistratë të tjerë të rëndësishëm ishin pretorët, të cilët kishin kompetenca ushtarake dhe ishin përgjegjës për gjyqësorin, ku-estorët, të cilët kujdeseshin për thesarin e shtetit dhe censorët, të zgjedhur çdo pesë vjet, të cilët kryenin një regjistrim të popullsisë dhe monitoronin moralin publik.

Me kalimin e kohës veçanërisht nga shekulli IV p.e.s. Senati doli si organi politik më me ndikim, veçanërisht në politikën e jashtme dhe çështjet financiare.

Për të mbrojtur interesat e tyre plebejtë fituan të drejtën për të zgjedhur tribunët plebe. Ata kishin të drejtën e vetos dhe mund të parandalonin miratimin e ligjeve ose vendimeve që i konsideronin të dëmshme për njerëzit e thjeshtë. Në këtë mënyrë u vendos gradualisht një ekuilibër midis patricëve dhe plebejëve.

E drejta romake filloi të zhvillohej gjatë Republikës. Kodifikimi më i hershëm ishte Ligji i Dymbëdhjetë Tabelave, i miratuar në shekullin V p.e.s. i cili për herë të parë publikisht përcaktoi ligjet dhe përcaktoi qartë të drejtat dhe detyrat e qytetarëve.

Edhe pse shumë nga dënimet ishin të rënda, ky ishte hap i rëndësishëm drejt kufizimit të interpretimit dhe zbatimit arbitrar të së drejtës zakonore. Më vonë pretorët nxorën dekrete, në të cilat ata deklaruan rregullat që duheshin zbatuar në mosmarrëveshjet ligjore. Kështu, e drejta romake u zhvillua gradualisht dhe u përshat me rrethanat dhe nevojat e reja të shtetit.

Historia politike e Republikës Romake

Republika Romake filloi si qytet-shtet, por gradualisht e zgjeroi ndikimin e saj në të gjithë Italinë dhe më pas më gjerë. Ky proces u shoqërua me luftëra

Pyetje për diskutim:

Edhe pse si Athina ashtu edhe Roma u përpoqën të organizonin qeverisje pa mbret, sistemet e tyre ishin të ndryshme. Athina zhvilloi demokracinë e drejtpërdrejtë, në të cilën qytetarët morën pjesë personalisht në marrjen e vendimeve, ndërsa Roma krijoi republikën – qeverisje përmes përfaqësuesve të zgjedhur.

– A është më praktikë që qytetarët të vendosin për gjithçka drejtpërdrejt apo përmes përfaqësuesve të zgjedhur?

Territori i Republikës Romake rreth vitit 40 p.e.s.

të shumta. Ushtria, e cila ishte e ndarë në aradha të quajtura legjione, shërbehej nga të gjithë qytetarët të cilët mund të mbanin armë dhe kishin pronë të mjaftueshme. Gjatë Republikës legjioni romak u bë shtylla kryesore e pushtetit ushtarak dhe politik. Sukseset e legjionarëve rritën lavdinë e Republikës, por edhe ndikimin e komandantëve ushtarakë.

Sfida më e madhe për Romën gjatë Republikës ishin Luftërat Punike kundër Kartagjenës, një shtet i pasur tregtar në Afrikën e Veriut. Midis viteve 264 dhe 146 p.e.s. u zhvilluan tri luftëra për epërsi në Mesdhe.

Lufta e Dytë Punike (218-201 p.e.s.) ishte veçanërisht e rëndësishme. Gjenerali kartagjenas Hanibali kaloi Alpet me një ushtri dhe me elefantë lufte dhe u shkaktoi një sërë disfatash të rënda romakëve, përfshirë atë në Kanë, ku vdiqën rreth 50.000 ushtarë romakë. Edhe pse nuk arriti ta pushtonte Romën, ai qëndroi në Itali për gati pesëmbëdhjetë vjet. Më në fund romakët e zhvendosën ushtrinë e tyre në Afrikë, ku komandanti romak Skipion e mundi Hanibalin në Betejën e Zamës (202 p.e.s.).

Në Luftën e Tretë Punike (149–146 p.e.s.), Kartagjena u shkatërrua plotë-

Hanibali duke kaluar Alpet - vej në pëlhurë

Hulumtoni:

Gladiatorët ishin luftëtarë të cilët merrnin pjesë në luftime publike në arenat e Romës së lashtë, zakonisht si formë argëtimi për njerëzit. Shumica ishin skllavër, robër lufte ose kriminelë të dënuar, por ndonjëherë burrat e lirë bëheshin vullnetarisht gladiatorë, të tërhequr nga fama, paratë ose shpresa e një fillimi të ri. Luftimet zhvilloheshin në amfiteatra në të gjithë vendin, më i rëndësishmi ishte Koloseu në Romë. Lojërat gladiatorë kanë ekzistuar që nga shekulli III p.e.s. dhe për shekuj me radhë ishin një nga spektaklet më të njohura publike.

Edhe pse ato festoheshin më shpesh për bëmat e tyre në arenë, disa gladiatorë u bënë të rëndësishëm si udhëheqës të kryengritjeve. Njëri prej tyre ishte Spartaku, një skllav dhe gladiator i cili në shekullin I p.e.s. udhëhoqi një kryengritje të madhe kundër Romës. Mijëra skllavëru iu bashkuan luftës së tij për liri.

- Si dukej një garë tipike gladiatorësh?
- Çfarë ndodhi me Kryengritjen e Spartakut?

sisht. Qyteti u dogj, banorët e tij u shitën si skllavër dhe territori u shndërrua në provincë romake të Afrikës.

Pas këtyre fitoreve Republika sundoi mbi një numër gjithnjë e në rritje provincash. Kjo çoi në probleme të brendshme: pasuria nga tokat e pushtuara përfundoi në duart e një numri të vogël familjesh senatoriale, ndërsa shumë qytetarë të zakonshëm, veçanërisht fshatarë që shërbenin në ushtri, humbën pronën e tyre. Kjo shkaktoi tensione të mëdha shoqërore.

Vëllezërit Grasi, tribunë plebe në shekullin II p.e.s. u përpoqën të zbatonin reforma të mëdha, por propozimet për rishpërndarjen e tokës shtetërore çuan në vdekjet e tyre të dhunshme. Që atëherë e tutje konfliktet politike u zgjidhën gjithnjë e më shumë me dhunë.

Në shekullin I p.e.s. Republika hyri në një fazë krizash të thella të brendshme dhe luftërash civile. Komandantët ushtarakë Gaj Mari dhe Sula u përleshën në një luftë për pushtet. Sulaa, pas fitores, vendosi një diktaturë. Kundërshtarët e tij u shpallën armiq të shtetit, prona e tyre u konfiskua dhe shumë prej tyre u vranë.

Pas diktaturës së Sulës Republika rivendosi zyrtarisht institucionet e saj, por pushteti i vërtetë përqendrohej gjithnjë e më shumë në duart e individëve ambiciozë me mbështetje të fortë ushtarake. Në kushte të tilla, rreth vitit 60 p.e.s. u formua Triumvirati i Parë – një aleancë joformale midis Cezarit (një gjeneral i suksesshëm dhe politikan ambicioz), Pompeit (një komandant i rëndësishëm ushtarak) dhe Krasit (njeriu më i pasur në Romë). Aleanca u lejoi atyre të forconin pozicionin e tyre politik dhe të shtypnin pushtetin e Senatit. Megjithatë, pas vdekjes së Krasit, aleanca u shpërbë dhe Cezari dhe Pompei hynë në konflikt.

Cezari fitoi famë të madhe si komandant ushtarak gjatë pushtimit të Galisë (58-50 p.e.s.), ku ai udhëhoqi një sërë fushatash të suksesshme dhe nënshtroi fiset kelte. Senati, i ndikuar nga ish-aleati i tij Pompei, e urdhëroi atë të kthehej në Romë pa ushtri. Në vend të kësaj, në vitin 49 p.e.s. Cezari kaloi lumin Rubikon, një veprim që shënoi fillimin e një lufte civile kundër Pompeit dhe shumicës senatoriale. Pas disa vitesh luftimesh, ai korri një fitore ndaj kundërshtarëve të tij dhe konsolidoi pushtetin e tij.

Gjatë luftës Cezari u shpall diktator disa herë, së pari për një mandat të kufizuar dhe më pas për një periudhë të pacaktuar. Diktatura i lejonte atij të merrte vendime në mënyrë të pavarur, të propozonte ligje, të emëronte zyrtarë dhe të komandonte ushtrinë pa pëlqimin e Senatit ose të Asamblesë Popullore. Për shkak të kësaj, shumë romakë me ndikim filluan të kishin frikë se pushteti i tij që

Forumi Romak

do të çonte në heqjen e Republikës dhe futjen e një monarkie. Në vitin 44 p.e.s., ai u vra në Senat nga një grup komplotistësh të cilët besonin se kjo do të shpëtonte rendin republikan.

Pas vrasjes së Cezarit lufta për pushtet vazhdoi. Mbështetësit e tij Oktaviani, Mark Antoni dhe Lepidi formuan Triumviratin e Dytë - një aleancë formale për t'u marrë me vrasësit e Cezarit. Pas eliminimit të tyre triumvirati u përleshën me njëri-tjetrin. Në vitin 31 p.e.s., Oktaviani mundi Antonin dhe aleatën e tij, mbretëreshën egjiptiane Kleopatra, në Betejën detare të Aktiumit, duke marrë kështu të gjithë pushtetin.

Kjo i dha fund Republikës Romake dhe filloi një epokë të re - principati. Edhe pse ai nuk e shpalli zyrtarisht veten perandor, Oktaviani (më vonë i quajtur August) zotëronte pushtet pothuajse të pakufizuar. Institucionet republikane, të tilla si Senati dhe magjistratët, vazhduan të ekzistonin, por pushteti i vërtetë iu transferua një njeriu.

Vrasja e Cezarit - vaj në pëlhurë

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cili ishte roli i Senatit në Republikën e hershme Romake?
2. Si u zhvillua Lufta e Dytë Punike?
3. Cilat ishin shkaqet e krizave të brendshme dhe luftërave civile në Republikën Romake në shekullin I p.e.s.?

Perandoritë në antikitet

Perandoria është shtet i madh i krijuar duke zgjeruar pushtetin e vet mbi shumë territore dhe popuj të ndryshëm, më shpesh përmes pushtimeve ushtarake. Ajo sundohet nga një monark që ka pushtet suprem. Në shumë raste monarku perceptohej si person i shenjtë ose i zgjedhur nga perënditë, gjë që i jepte atij një reputacion të veçantë dhe konfirmonte të drejtën e tij për të sunduar.

Perandoritë karakterizoheshin nga disa tipare kryesore: sundimtari që merrte vendimet më të rëndësishme, ushtri e fortë e ngarkuar me pushtimin e territoreve të reja dhe ruajtjen e rendit, administratë që zbatonte pushtetin e monarkut në të gjitha pjesët e perandorisë, si dhe ligje dhe rregulla që zbatoheshin për të gjitha subjektet.

Edhe pse perandoritë e lashta kishin disa elemente të përbashkëta, ato ndryshonin në qëndrimin e tyre ndaj popujve të pushtuar, mënyrën se si udhëhiqeshin territoret dhe politikat kulturore që zbatonin. Perandoria, si formë e re e organizimit shtetëror, u shfaq në mijëvjeçarin I p.e.s. Shteti i parë i tillë ishte Perandoria Asiriane.

Në antikitet ndër perandoritë më me ndikim dhe më të mëdha ishin Perandoria Akamide, Perandoria e Aleksandrit III të Maqedonisë dhe Perandoria Romake.

Perandoria Akamide

Perandoria Akamide, e njohur edhe si Persia, ishte një nga shtetet më të fuqishme në antikitet. Ajo u themelua nga Kiri i Madh në shekullin VI p.e.s. dhe u emërua sipas Akamenit, paraardhësit mitik të dinastisë sunduese. Në vitin 559 p.e.s. Kiri u bë mbret i një mbretërie të vogël në Persi. Në një kohë të shkurtër ai pushtoi një territor të madh, nga tokat e persëve dhe medëve deri në brigjet e Detit Egje. Në vitin 539 p.e.s. ai pushtoi gjithashtu Mbretërinë Babilonase dhe e zgjeroi pushtetin e tij mbi Mesopotami, Siri dhe Palestinë.

Persia arriti kulmin e saj gjatë mbretërimit të Darit I (522-486 p.e.s.), kur shtrihej nga Deti Egje dhe Egjipti në perëndim deri në lumin Indus në lindje, dhe ishte perandoria më e madhe në histori deri në atë kohë. Dari e organizoi shtetin duke emëruar satrapët, të cilët qeverisnin territore të gjera të quajtura satrape dhe kujdeseshin për interesat e sundimtarit suprem. Ky sistem mundësoi administrim më efikas të territorit të gjerë, megjithëse ndonjëherë provokonte rezistencë nga satrapët. Falë një organizimi të tillë, Persia konsiderohet si shembull i qeverisjes së suksesshme të një perandorie shumë etnike.

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Monarki/monark

Monarkia është formë e qeverisjes në të cilën shteti drejtohet nga një person – një monark, i cili zakonisht sundon për jetë dhe trashëgon pushtetin. Monarku mund të ketë tituj të ndryshëm (mbret, perandor, princ, emir, shah) në varësi të kohës, vendit dhe traditës.

Monarkitë më shpesh organizoheshin si mbretëri ose perandori.

Mbretëria është shtet në të cilin monarku mban titullin e mbretit. Ndryshe nga perandoritë, mbretëritë zakonisht popullohen nga një komb i vetëm ose kombe të lidhura ngushtë.

Perandoria është shtet në të cilin monarku mban titullin e perandorit, i cili tradicionalisht konsiderohet një rang më i lartë se një mbret. Perandoritë shpesh përfshijnë territore më të mëdha, sundojnë mbi më shumë kombe dhe kanë pretendime për pushtet suprem mbi një hapësirë më të gjerë politike ose kulturore.

Në gjuhën shqipe termat "mbretëri" dhe "perandori" përdoren shpesh si sinonime, megjithëse historikisht jo çdo mbretëri ishte perandori, dhe as çdo perandori nuk udhëhiqej nga një perandor.

Perandori persian kishte pushtet absolut dhe konsiderohej i zgjedhuri i zotit suprem. Në sytë e nënshtetasve, ai përfaqësonte autoritetin më të lartë i cili kishte të drejtë për respekt të pakushtëzuar. Besnikëria ndaj tij konsiderohej një detyrë e shenjtë dhe çdo akt mosrespektimi trajtohej si kërcënim për rendin në perandori.

Akamenidët shfaqën një nivel të lartë tolerance ndaj popullsisë së larmishme. Popujve u lejohej të ruanin zakonet, gjuhët dhe praktikat e tyre fetare, të cilat kontribuan në ruajtjen e stabilitetit dhe zvogëlimin e rezistencës ndaj qeverisë qendrore.

Persia gjithashtu prezantoi një sistem standard monetar dhe matës. Valuta e përbashkët mundësoi tregtinë më të lehtë dhe mbledhje të saktë të taksave. Sistemi i unifikuar i matjes, nga ana tjetër, thjeshtoi ndërtimin, furnizimin dhe ruajtjen e mallrave në të gjithë perandorinë. Këto masa përmirësuan ndjeshëm efikasitetin ekonomik dhe forcuan kontrollin perandorak.

Me kalimin e kohës Perandoria Akamide u përball me probleme të brendshme – korrupsion, rivalitete midis satrapëve, vështirësi ekonomike dhe rebelime në zona të largëta. Goditja vendimtare u dha nga fushata e Aleksandrit III të Maqedonisë, i cili midis viteve 334 dhe 330 p.e.s. mundi forcat persiane dhe shkatërroi Perandorinë Akamide.

Perandoria e Aleksandrit III të Maqedonisë

Aleksandri III i Maqedonisë, i njohur edhe si Aleksandri i Madh, ishte një nga udhëheqësit ushtarakë më të suksesshëm në histori. I lindur në vitin 356 p.e.s. në Pella, kryeqendrën e mbretërisë së Maqedonisë, ai u edukua nga filozofi i rëndësishëm Aristoteli dhe u përgatit për fronin nga i ati, Mbreti Filip II. Pas vrasjes së Filipit në vitin 336 p.e.s. Aleksandri u bë mbret dhe vazhdoi fushatën drejt Lindjes, e cila ishte konceptuar dhe filluar më parë nga i ati.

Fushatat e tij ushtarake e çuan atë nëpër Azinë e Vogël, Egjiptin, Mesopotaminë, Persinë dhe deri në Luginën e Lumit Ind. Fitorja e tij e parë e rëndësishme ishte në Granik në vitin 334 p.e.s. ku i mundi satrapët persianë dhe vendosi kontrollin mbi pjesën perëndimore të Azisë së Vogël. Vitin pasardhës, në Is ai mundi mbretin persian Dari III, gjë që i hapi rrugën për në Egjipt. Atje ai u prit pa rezistencë, u shpall faraon dhe iu dha titulli "bir i perëndisë Amon".

Përplasja vendimtare u zhvillua në Gaugamelë në vitin 331 p.e.s. ku Aleksandri shkatërroi ushtrinë e Darit III dhe i dha fund pushtetit të Perandorisë Akamide. Pas fitores ai hyri triumfalisht në Babiloni, ku u pranua si sundimtari i ri. Atje ai mori titullin "mbret i Azisë", duke konfirmuar kështu të drejtën e tij për shtetin e mëparshëm persian.

Perandoria e Aleksandrit u shtri në tri kontinente dhe përfshinte shumë popuj, gjuhë dhe zakone të ndryshme. Për të ruajtur kontrollin mbi territoret e pushtuara, ai mbajti një pjesë të administratës persiane dhe emëroi zyrtarë vendas, si dhe vendosi garnizone maqedonase në rajone strategjike. Përpjekja më simbolike për bashkim ishte dasma në Suzë, kur rreth dhjetë mijë maqedonas u martuan me gra nga familje të shquara vendase.

Aleksandri adoptoi disa nga zakonet lindore – ai veshi veshje persiane dhe u përpoq të zbatonte zakonet lindor të përkuljes para sundimtarit. Me një qëndrim të tillë ai donte të tërhiqte popujt e pushtuar. Ai gjithashtu themeloi shumë qytete të reja, më të rëndësishmi prej të cilëve është Alek-

Dari III – relief

sandria në Egjipt. Ato u zhvilluan në qendra të shkëmbimit kulturor, diversitetit fetar dhe tregtisë, të cilat kontribuan në afrimin midis popujve të perandorisë.

Në vitin 326 p.e.s. Aleksandri korri fitoren e tij të fundit të madhe në lumin Hidaspes, në një luftë kundër mbretit indian Por. Pas betejës ushtria refuzoi të vazhdonte më tej, gjë që e detyroi të fillonte një kthim në perëndim. Ai i kaloi vitet në vijim duke planifikuar fushata të reja, por në vitin 323 p.e.s. vdiq papritur në Babiloni, pa emëruar një pasardhës specifik.

Perandoria, megjithëse e gjerë, nuk ndërtoi institucione të qëndrueshme, por mbështetej në autoritetin personal dhe karizmën e sundimtarit. Prandaj pas vdekjes së Aleksandrit ajo u nda në disa pjesë të kontrolluara nga gjeneralët e tij më të afërt, të njohur si diadosë.

Aleksandri III i Maqedonisë – bust

Perandoria Romake

Me themelimin e Principatit në vitin 27 p.e.s. filloi një fazë e re në historinë romake. Megjithëse institucionet e Republikës, siç ishin Senati dhe magjistratët, vazhduan të ekzistonin, roli i tyre ishte dukshëm i kufizuar. Pushteti i vërtetë kaloi në duart e princepsit, të cilët komandonin ushtrinë, menaxhonin financat dhe kishin një ndikim kyç në legjislacion dhe politikën e jashtme.

Perandoria Romake ishte jashtëzakonisht e larmishme. Ishte shtëpia e shumë popujve me gjuhë, zakone dhe besime të ndryshme. Stabiliteti i saj ishte për shkak të disa faktorëve kryesorë: një administratë e organizuar mirë, një sistem ligjor i zhvilluar, një ushtri profesionale dhe një rrjet i gjerë rrugësh që lidhnin të gjitha pjesët e perandorisë. Provincat qeveriseshin nga guvernatorë ose legatë të emëruar nga princepsi. Zyrtarë të posaçëm financiarë të quajtur prokuratorë ishin përgjegjës për mbledhjen e taksave, ndërsa të ardhurat dërgoheshin në Romë dhe përdoreheshin për nevojat e të gjithë perandorisë. Me kalimin e kohës gjithnjë e më shumë banorë të provincave morën shtetësinë romake, e cila i lidhte ata me shtetin dhe forconte besnikërinë e tyre.

Perandoria arriti shtrirjen e saj më të madhe territoriale gjatë mbretërimit të Perandorit Trajan, rreth vitit 117 pas e.s., kur shtrihej nga brigjet e Oqeanit Atlantik deri në lumin Eufrat dhe Gjirin Persik, dhe nga Britania veriore deri në shkretëtirat e Afrikës veriore.

Gjatë shekullit III Perandoria Romake u përball me një krizë të thellë të brendshme. Perandorët zëvendësoheshin shpesh nga grushte shteti ushtarak, kufijtë kërcënoheshin vazhdimisht nga fiset barbare dhe ekonomia vuante nga inflacioni dhe paqëndrueshmëria. U ndërmorën reforma që e lehtësuan përkohësisht krizën.

Pyetje për diskutim:

Aleksandri donte të krijonte një shtet botëror dhe në atë kontekst ai ndoqi një politikë tolerance midis popujve dhe kulturave të ndryshme. Disa historianë besojnë se ai donte të krijonte një kulturë të përbashkët në tokat e pushtuara, ndërsa të tjerë besojnë se kjo ishte thjesht një mjet për të kontrolluar popujt e pushtuar.

– Cila nga këto dy teori mendoni se është më e mundshme dhe pse?

Në përpjekje për të forcuar pushtetin dhe për të stabilizuar perandorinë, Perandori Dioklecian (284-305) krijoi një sistem të ri politik të njohur si dominues. Ndryshe nga principati, ku perandori paraqitej si "i pari në shtet" dhe sundonte zyrtarisht në emër të Republikës, në dominim (nga fjala latine *dominus*, "zotërues") sundimtari konsiderohej si zotëri i padiskutueshëm i të gjithë nënshtetasve dhe nderohej si hyjni.

Edhe pse disa nga reformat sollën stabilitet të përkohshëm, ato nuk arritën të kapërcenin përgjithmonë problemet e rrënjësura thellë në shtet. Pas vdekjes së Teodosit I në vitin 395, Perandoria u nda në Lindore dhe Perëndimore. Pjesa perëndimore u shkatërrua në vitin 476, kur udhëheqësi gjerman Odoakri rrëzoi perandorin e fundit perëndimor, Romul Augustulin, ndërsa Perandoria Romake Lindore, e njohur edhe si Bizanti, vazhdoi të ekzistonte deri në vitin 1453.

Në të tri perandoritë – Perandoria Akamide, Perandoria e Aleksandrit dhe Perandoria Romake – fuqia ushtarake mundësoi zgjerim të shpejtë, por suksesi i tyre varej edhe nga aftësia e tyre për të qeverisur popuj të ndryshëm. Persia mbështetej në tolerancën relative, por edhe në sundimin e rreptë, gjë që shkaktoi pakënaqësi te disa popuj. Perandoria e Aleksandrit mbështetej në autoritetin e sundimtarit. Roma arriti të bashkonte një territor të gjerë nëpërmjet ligjeve, rrugëve dhe organizimit shtetëror që la një gjurmë të qëndrueshme në Evropë dhe Azi.

A e dinit se:

Perandori romak Kaligula thuhet se planifikoi ta bënte kalin e tij të preferuar, Incitatus, konsull.

Kaligula ishte i njohur për sjelljen e tij të pazakontë dhe shpesh provokuese. Për të poshtëruar aristokracinë romake, ose, sipas disa burimeve, si pasojë e një sëmundjeje mendore, ai ndërtoi Incitatus një stallë luksoze të dekoruar me marmor, i dhuroi bizhuteri të çmuara dhe i shërbeu ushqime në pjata argjendi.

Harta e Perandorisë Romake Perëndimore dhe Lindore

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është perandoria dhe cilat janë karakteristikat e saj?
2. Kush e themeloi Perandorinë Akamide dhe si e ruajti ajo kontrollin mbi popuj të ndryshëm?
3. Pse Perandoria e Aleksandrit u shemb pas vdekjes së tij?
4. Emërtoni tre faktorë të cilët e ruajtën stabilitetin e Perandorisë Romake.

AKTIVITET:

Shoqëritë e lashta

Përgatitja

Nxënësit ndahen në pesë grupe. Secili grup përfaqëson një nga krijimet më të njohura të lashta politike:

- Athina
- Sparta
- Perandoria Akamide
- Perandoria e Aleksandrit III të Maqedonisë
- Republika Romake

Detyra në grupe

Detyra juaj është të përgatitni një prezantim të shkurtër në të cilin do t'u përgjigjeni pyetjeve të mëposhtme:

- Cili është organizimi i shoqërisë suaj?
- Kush i merr vendimet?
- Cilat ishin vlerat ose idealet kryesore? (sundimi i popullit, disiplina, tradita, pushteti, tregtia, zgjerimi apo diçka tjetër?)
- Çfarë klasash ose grupesh ekzistonin? (a kishte ndarje në shtresa; kush kishte dhe kush nuk kishte të drejta?)
- Çfarë e bën shtetin/perandorinë tuaj të suksesshme? (tregoni të paktën dy karakteristika specifike)

Prezantimi

Çdo grup lexon tekstin e tij (2-3 minuta)

Diskutimi

- A do të dëshironit të jetonit në ndonjë nga këto shoqëri të lashta? Shpjegoni pse!
- Cilat vlera nga ato shoqëri mendoni se janë ende të rëndësishme sot?

FEJA, IDETË DHE PUSHTETI

Hyrje në temë:

Besimet dhe idetë kanë qenë gjithmonë forca lëvizëse e njerëzimit. Njerëzit kanë bërë pyetje për shekuj me radhë rreth kuptimit të jetës, rreth hyjnore dhe rreth vendit të tyre në botë. Në këtë temë përmes historisë do të zbulojmë si fetë i lidhnin komunitetet dhe legjitimonin pushtetin, por edhe si idetë inkurajonin ndryshimin dhe nismat e reja. Do të shqyrtojmë besimet dhe mitologjitë e lashta, krijimin dhe përhapjen e krishterimit dhe islamit, ndikimin e feudalizmit në shoqëritë mesjetare dhe shfaqjen e absolutizmit. Do të mësojmë si humanizmi, renesansa dhe iluminizmi hapën rrugën për botëkuptime dhe revolucione të reja, të cilat ndryshuan rrjedhën e historisë. Do të mësojmë si fuqia e fjalëve, mendimit, shkencës dhe besimit formësoi zhvillimin e shoqërive në mesjetë dhe kohën e re.

Përmbajtjet:

- Besimet dhe fetë gjatë historisë
- Perandoria Romake Lindore (Bizanti)
- Roli i kishës së krishterë në mesjetë
- Islami dhe perandoritë e Lindjes
- Feudalizmi dhe monarkitë në Evropë në mesjetë
- Humanizmi dhe renesansa
- Reformacioni dhe kundërreformacioni
- Shkenca dhe botëkuptimi i ri
- Perandoritë në kohën e re
- Absolutizmi dhe iluminizmi
- Lufta amerikane për pavarësi: idetë dhe krijimi i shtetit të ri
- Revolucioni Francez
- Aktivitet: Idetë që ndryshuan botën

Në fund të temës, do të jeni në gjendje:

- Të kuptoni rolin e besimeve dhe feve në formimin e koncepteve të pushtetit në shoqëritë e lashta dhe mesjetare.
- Të identifikoni ngjashmëritë dhe ndryshimet midis krishterimit dhe islamit.
- Të shpjegoni rolin e kishës në zhvillimin historik të popujve evropianë.
- Të përshkruani funksionimin dhe strukturën shoqërore të shoqërisë feudale.
- Të shpjegoni ndikimin e renesansës dhe iluminizmit në formimin e koncepteve të reja të pushtetit në mesjetë dhe periudhën e kohës së re.
- Të analizoni rolin e reformacionit në historinë politike evropiane dhe zhvillimin e rendit shoqëror kapitalist.
- Të vlerësoni rëndësia e Revolucionit Francez në lidhje me ndërprerjen e feudalizmit dhe realizimin e ideve të shtetit kombëtar.
- Të vlerësohet ndikimi i Luftës amerikane për pavarësi në zhvillimin e mëtejshëm të njerëzimit.
- Të krahasoni strukturat e pushtetit dhe funksionimi i shteteve teokratike, absolutiste dhe kombëtare.
- Të elaboroni procesin e shfaqjes së kombeve dhe shteteve kombëtare dhe të vlerësoni rëndësinë e tyre në botën e kohës së re.
- Të vlerësoni rolin e botëkuptimeve fetare dhe shkencore në formimin e ideve bashkëkohore rreth lirisë, të drejtave të njeriut dhe arsyes.
- Të zhvilloni respektin për individët të cilët ishin forcat lëvizëse pas ideve kryesore në zhvillimin e njerëzimit në mesjetë dhe kohën e re.

Besimet dhe fetë gjatë historisë

Njeriu gjithmonë është përpjekur të kuptojë botën përreth tij dhe kuptimin e ekzistencës së tij. Në komunitetet më të hershme njerëzit nuk mund të shpjegonin bubullimën, shiun, natën, sëmundjen ose vdekjen, kështu që ata besonin se ato shkaktoheshin nga forca të padukshme. Nga besime të tilla lindën ritualet dhe viktimizimet, të cilat kërkonin mbrojtje nga sëmundjet, aksidentet dhe fatkeqësitë, si dhe adhurimin nga shpirtrat, hyjnitë dhe forcat e natyrës. Toka dhe Dielli nderoheshin si burime jete, ndërsa Perëndesha Nënë si paraardhësja e botës së gjallë. Në disa komunitete besohej se çdo fis vinte nga një kafshë – një paraardhës dhe mbrojtës, të cilin e nderonin përmes totemeve. Paraardhësit e vdekur perceptoheshin si shpirtra mbrojtës dhe me kalimin e kohës u shfaqën priftërinjtë e parë, të cilët konsideroheshin ndërmjetës midis njerëzve dhe hyjnive.

Me zhvillimin e qytetërimeve të para këto besime morën një formë më komplekse dhe u përfshinë në mite – legjenda rreth perëndive, heronjve, ngjarjeve të mrekullueshme dhe krijimit të botës. Mitet u transmetuan brez pas brezi dhe u bënë pjesë e traditës së përbashkët. Përmes tyre u shpjegua origjina e botës dhe e njeriut, ndërsa në të njëjtën kohë u transmetuan mësimet morale dhe u formuan ide për të mirën dhe të keqen.

Miti i përmbytjes së madhe, Arka e Nojës – vaj në pëllurë

Fetë politeiste

Shumica e kulturave të lashta dominoheshin nga politeizmi, besim në perëndi të shumta që shpesh imagjinoheshin me karakteristika njerëzore, por zotëronin fuqi mbinatyrore. Çdo perëndi kishte rolin e vet: disa kontrollonin shiun dhe lumenjtë, të tjerë pjellorinë, dashurinë, vdekjen ose luftën. Grekët e lashtë besonin se perënditë jetonin në Olimp dhe ndikonin vazhdimisht në fatet njerëzore. Perëndia suprem Zeusi, si dhe perëndia e dritës Apolloni, perëndesha e mençurisë Athina dhe perëndesha e bukurisë Afërdita ishin ndër më të nderuarit.

Më vonë nën ndikimin e fortë kulturor grek, romakët filluan t'i identifikonin perënditë e tyre me ato greke. Edhe pse mbanin emra të ndryshëm, atyre shpesh u atribuoheshin role dhe karakteristika të ngjashme. Kështu, Zeusi barazohej me Jupiterin, Athina me Minervën dhe Afërdita me Venerën. Me kalimin e kohës këto ngjashmëri u bënë aq të mëdha sa perënditë romake dhe greke ndryshonin pothuajse vetëm në emër. Përveç perëndive kryesore, romakët nderonin edhe shpirtat e paraardhësve dhe shpirtat mbrojtës të shtëpisë.

Në shoqëritë politeiste, priftëria luante një rol të rëndësishëm. Ajo kryente rituale, interpretonte rendin hyjnor dhe ruante traditën. Ndërtoheshin tempuj dhe shenjtërore ku bëheshin fljime dhe rite festive për nder të perëndive. Romakët besonin se suksesi i shtetit varej nga mirëdashja e perëndive, kështu që ritet fetare ishin të lidhura ngushtë me jetën publike. Gjatë kohës së Perandorisë Romake sundimtari ishte edhe kryepriфт, ndërsa pas vdekjes, sundimtarët e mirë shpalleshin perëndi. Besime të tjera u përhapën edhe midis romakëve, veçanërisht kultet lindore, si ato të Izidës, Kibeles dhe Mitrës, të cilat ofronin një përvojë më të thellë shpirtërore dhe premtime për një jetë më të mirë pas vdekjes.

Fetë monoteiste dhe fetë në kulturat lindore

Me shfaqjen e monoteizmit, pra besimit në një zot të vetëm, mënyra e të kuptuarit të botës dhe marrëdhënia midis njeriut dhe hyjnore ndryshoi. Fetë monoteiste bazohen në besimin në një zot suprem, i cili është i gjithëpushtetshëm, i gjithëdijshëm dhe i kudondodhur. Ai krijoi botën dhe qeveris gjithçka që ekziston.

Një nga fetë e para monoteiste ishte judaizmi, i cili u zhvillua midis komuniteteve hebraike në Lindjen e Mesme. Ai bazohej në besimin në një zot të vetëm (Jahve), i cili bëri besëlidhje me popullin hebre dhe u dha atyre ligjet dhe parimet morale të shkruara në tekstin e shenjtë – Teurati. Vendi dhe qendra më

Jupiteri – statuja

Hulumtoni:

Në qytetërimet Majat dhe Aztekët në Amerikë, feja ishte pjesë qendrore e jetës. Ata besonin në shumë perëndi që përfaqësonin diellin, shiun, tokën dhe misrin. Ceremonitë fetare shpesh zhvilloheshin në majë të tempujve piramidalë dhe sakrificat njerëzore luanin një rol të rëndësishëm në kulturën e tyre.

– Cilat ishin perënditë më të rëndësishme të Majave ose Aztekëve? Përshkruani rolet e tyre.

– Pse ritet e fljimit ishin kaq të rëndësishme në këto qytetërimet?

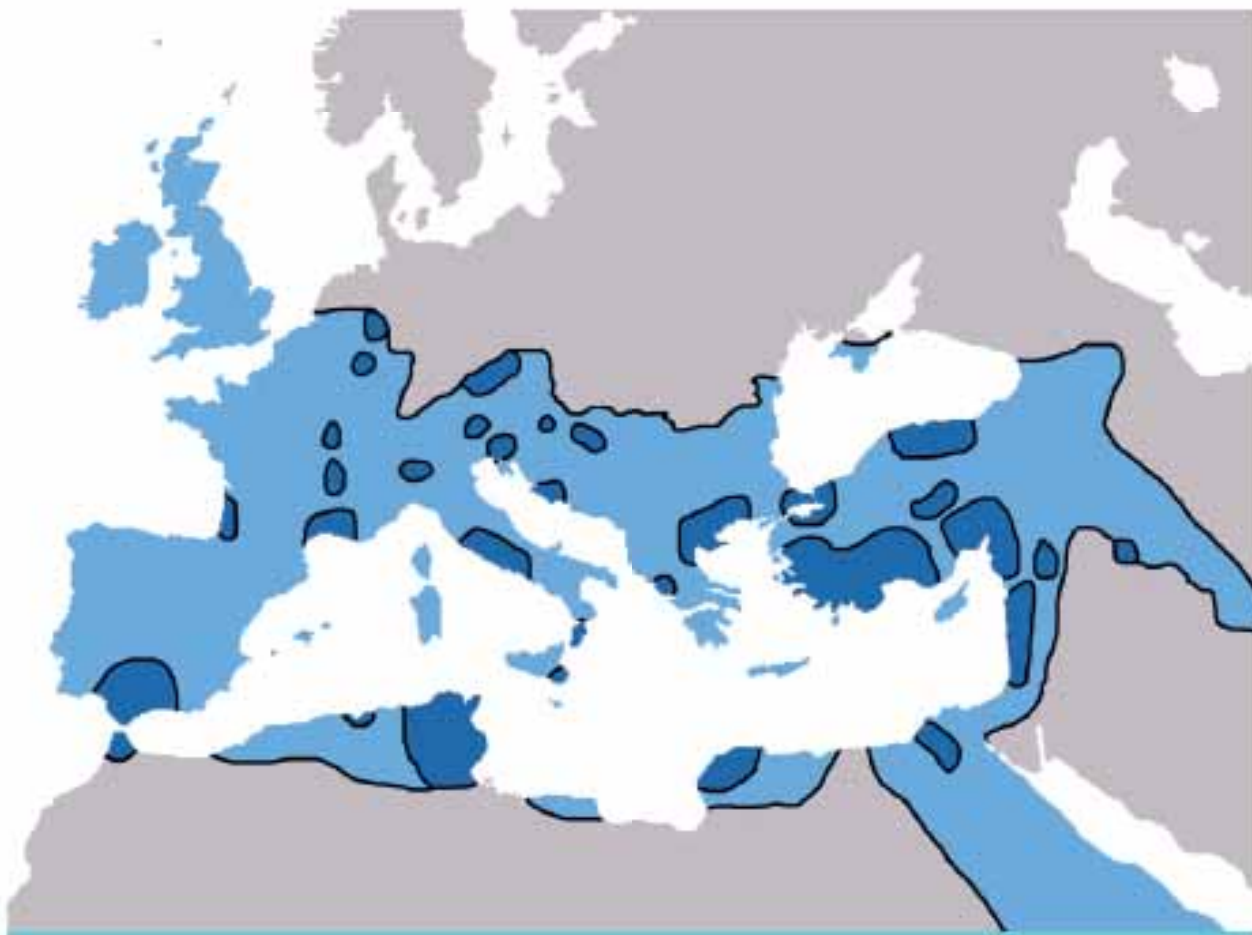
e shenjtë e popullit hebre ishte Tempulli në Jerusalem. Ai u shkatërrua për herë të parë nga babilonasit në vitin 586 p.e.s. ndërsa përsëri nga romakët në vitin 70 pas e.s.. Vetëm Muri Perëndimor, i njohur si Muri i Vajtimit, mbetet prej tij.

Judaizmi më vonë u zhvillua në një nga fetë më me ndikim në histori – krishterimi. Sipas doktrinës së krishterë, Jezu Krishti është biri i Zotit, i cili erdhi në tokë për të shpëtuar njerëzit. Jeta, mësimet dhe vuajtjet e tij përshkruhen në Shkrimet e shenjta, Bibël.

Në fillim të krishterët shiheshin me mosbesim dhe përbuzje nga shumica e romakëve dhe herë pas here persekutoheshin nga autoritetet. Persekutimet më të rënda ndodhën në shekullin III dhe në fillim të shekullit IV, kur një numër i madh besimtarësh vdiqën dhe më vonë u nderuan si martirë. Në vitin 313 perandorët Konstandini I dhe Likini nxorën Ediktin e Milanos, i cili u garantonte të krishterëve lirinë e fesë. Në vitin 380 perandori Theodosi I e shpalli krishterimin fe shtetërore të Perandorisë Romake.

A e dinit se:

Në shekullin XIV p.e.s., faraoni egjiptian Ehnaton u përpoq të impononte adhurimin e një hyjnie të vetme – Atonin, forcës hyjnore që përfaqësonte diskun diellor. Edhe pse reforma e tij fetare nuk zgjati shumë, ajo konsiderohet përpjekja e parë e njohur për monoteizëm shtetëror në histori.

Përhapja e krishterimit deri në fund të shekullit VI (e kaltër e errët deri në vitin 325, e kaltër e çelët deri në vitin 600)

Në shekullin VII në Gadishullin Arabik u zhvillua një fe e re, islami, e cila sot është një nga më të përhapurat në botë. Themeluesi i saj ishte profeti Muhamed, i cili, sipas besimit islam, mori shpallje hyjnore nëpërmjet engjëllit Xhebrail. Këto mesazhe u regjistruan më vonë në librin e shenjtë mysliman, Kuranin. Detyrat fetare të besimtarëve përmbahen në të ashtuquajturat pesë shtylla: besimi në një zot, Allahun; lutja ndaj Allahut pesë herë në ditë; dhënia e lëmoshës të varfërve; agjërimi gjatë muajit të shenjtë të Ramazanit; dhe kryerja e një pelegrinazhi në Mekë të paktën një herë në jetën e tyre.

Feja filloi të përhapet me shpejtësi pas migrimit (hixhretit) të Muhamedit dhe ithtarëve të tij nga Meka në Medinë në vitin 622, i cili konsiderohet fillimi i kalendarit mysliman. Përhapja u bë e mundur nëpërmjet pushtimeve ushtarake, tregtisë dhe aktivitetit misionar. Me kalimin e kohës islami u bë besimi dominues në Lindjen e Mesme, Persi dhe Afrikën Veriore, ndërsa më pas u përhap në Azinë Qendrore dhe disa pjesë të Evropës.

Kulturat lindore zhvilluan fe me një qasje të ndryshme ndaj spiritualitetit. Një nga më të vjetrat është hinduizmi, i cili e ka origjinën në Indi më shumë se 3.000 vjet më parë. Ndryshe nga fetë monoteiste, hinduizmi nuk rrjedh nga një themelues i vetëm, por nga një sërë besimesh, zakonesh dhe idesh filozofike që janë zhvilluar gjatë shekujve. Hindusët besojnë në rimishërimin dhe në forma të ndryshme të hyjnore.

Budizmi e ka origjinën në Indi në shekullin V p.e.s. Sipas mësimave të tij, Buda i ndriçuari, tregoi rrugën drejt nirvanës – një gjendje paqeje shpirtërore dhe lirie nga vuajtjet dhe renesansa. Ndryshe nga shumë fe të tjera, budizmi nuk bazohet në besimin në një zot të vetëm, por në transformimin personal shpirtëror.

Rreth të njëjtës kohë, konfuçizmi, një doktrinë e bazuar në mësimet e Konfuçit, u zhvillua në Kinë. Edhe pse përmban disa komponentë fetarë, nuk është fe në kuptimin klasik, por një sistem moral dhe shoqëror që thekson respektin për prindërit, arsimin, njerëzimin dhe harmoninë shoqërore.

Fetë si forcë shoqërore dhe politike

Fetë u zhvilluan në pjesë të ndryshme të botës dhe në periudha të ndryshme historike, por ato shpesh ndikuan te njëra-tjetra. Përmes kontakteve të ndërsjella, pushtimeve, tregtisë dhe shkëmbimit kulturor, u shfaq sinkretizmi fetar – bashkimi i elementeve nga fe të ndryshme. Ky proces u intensifikua veçanërisht nga përhapja e perandrive, kur besimet e vjetra lanë gjurmë mbi ato më të reja. Në disa raste fetë e reja përvetësuan simbole, zakone ose besime nga ato ekzistuese, gjë që lehtësoi pranimin e tyre

Buda - statujë

nga popullsia. Për shembull, në Evropën e krishterë, festat pagane të kremtuara gjatë ditës më të shkurtër të vitit u bashkuan me Krishtlindjet e krishtera, me disa nga zakonet e vjetra që vazhduan të praktikoheshin në një kontekst të ri fetar.

Këto procese nuk ndodhën veçmas nga pushteti politik. Përkundrazi, marrëdhënia midis fesë dhe autoritetit shtetëror ishte komplekse dhe ndryshoi në varësi të kohës dhe vendit. Në disa shoqëri ekzistonte teokraci – një formë qeverisjeje në të cilën autoriteti fetar kishte edhe një rol politik. Në rregullime të tilla, sundimtarët konsideroheshin të zgjedhur nga hyjnorja ose edhe hyjni. Priftëria shërbente për të justifikuar pushtetin dhe për të ruajtur rendin shoqëror. Në raste të tjera, kishte konflikte midis fesë dhe politikës, veçanërisht kur udhëheqësit fetarë kundërshtonin vendimet e sundimtarëve.

Zotë Mithra – kult lindor me simbole romake, një shembull i sinkretizmit fetar

Feja luajti gjithashtu një rol të rëndësishëm në jetën e përditshme. Ajo formësoi botëkuptimet, vlerat dhe sjelljen. Në disa shoqëri, ajo ndikoi në ligje, arsim, festa dhe art. Njerëzit lindnin, martoheshin dhe vdisnin sipas zakoneve fetare. Librat e shenjtë ofruan udhëzime se si të jetonin dhe të mendonin. Ato gjithashtu transmetuan rrëfime historike, forcuan ndjenjën e përkatësisë dhe ruajtën komunitetin.

Gjatë epokave të lashta dhe mesjetare, fetë kishin një ndikim të fortë në zhvillimin historik të kombeve. Ato shpesh ishin forcat lëvizëse të proceseve kulturore dhe qytetëruese. Feja përhapi shkrim-leximin, arkitekturën, muzikën dhe letërsinë. Shumë nga veprat më të mëdha të artit u krijuan nën ndikimin e ideve fetare. Nga ana tjetër, dallimet midis feve ishin shkak i konflikteve, persekutimeve dhe luftërave. Por pavarësisht kësaj, besimet mbetën një pjesë themelore e historisë njerëzore.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është miti në kulturat e lashta dhe çfarë roli luajti ai në shoqëri?
2. Cili është ndryshimi midis feve politeiste dhe monoteiste?
3. Ç'është sinkretizmi fetar?
4. Si ishte e lidhur feja me pushtetin politik në shoqëritë teokratike?

Perandoria Romake Lindore (Bizanti)

Pas ndarjes së Perandorisë Romake në vitin 395, pjesa e saj lindore vazhdoi të ekzistonte për më shumë se një mijë vjet. Megjithëse me një strukturë të ndryshuar, sfida të reja politike dhe një ndikim të fortë në krishterim, shteti ruajti trashëgiminë romake dhe u konsiderua pasardhësi i tij ligjor dhe shpirtëror. Banorët e tij e quanin veten romejë, që do të thotë romakë, ndërsa perandori mbante titullin basileus ose sundimtar i romakëve. Kjo theksonte lidhjen me Romën e lashtë, si dhe legjitimitetin e qeverisë. Megjithëse vetë shteti nuk u quajt kurrë me atë emër, historianët e shekujve të mëvonshëm e quajtën atë **Bizant**, sipas qytetit të lashtë të Bizantit, në vendin e të cilit u ndërtua qyteti i Kostandinopojës në vitin 330.

Kostandinopoja u bë qendra politike, ushtarake, ekonomike dhe shpirtërore e perandorisë. Vendndodhja e saj midis Evropës dhe Azisë lejonte kontrollin mbi rrugët kryesore tregtare dhe gjithashtu siguronte mbrojtje natyrore kundër sulmeve. Qyteti strehonte pallatin perandorak, selinë e patriarkut, kisha dhe tregje të shumta. Që nga fillimi Kostandinopoja kishte simbolikë të fortë: në vetëdijen bizantine konsiderohej Roma e dytë dhe kryeqendra shpirtërore e krishterimit. Në shekujt e parë gjuha zyrtare e shtetit ishte latinishtja, ndërsa në shekullin VII u zëvendësua nga greqishtja, e cila u bë gjuha e administratës dhe kulturës. Kështu, u formua një shtet dhe rend i ri kulturor që lidhte traditën romake, ndikimet kulturore të Mesdheut Lindor dhe besimin e krishterë.

Kostandinopoja - rindërtim

Marrëdhënia midis shtetit dhe kishës në Bizant

Perandori bizantin kishte autoritetin më të lartë në shtet. Ai bënë ligje, komandonte ushtrinë dhe luante një rol të rëndësishëm në çështjet e kishës. Besohej se ai sundonte me vullnetin e Zotit, kështu që pozicioni i tij konsiderohej i shenjtë. Ai paraqitej si mbrojtës i besimit dhe rendit, ndërsa sundimi i tij arsyetohej përmes fesë. Ky kuptim çoi në një lidhje të ngushtë midis pushtetit shtetëror dhe atij të kishës. Marrëdhënia midis shtetit dhe kishës bazohej në idenë e simfonisë, që do të thoshte se ata vepronin së bashku, secili në sferën e vet dhe me role të përcaktuara qartë, me qëllim ruajtjen e rendit dhe besimit në perandori. Megjithatë, perandori ruajti një rol dominues: megjithëse nuk ndërhynte zyrtarisht në punët e brendshme të kishës ai ndikoi në zgjedhjen e patriarkut dhe në vendimet e këshillave të kishës.

Simfonia u vu në pikëpyetje gjatë ikonoklazmës. Në shekujt VIII dhe IX disa perandorë bizantinë ndaluan përdorimin e ikonave në kisha, duke argumentuar se kjo ishte në kundërshtim me besimin e krishterë dhe çonte në idhujtari. Ky qëndrim provokoi rezistencë të fortë midis murgjve, priftërinjve dhe disa besimtarëve. Mosmarrëveshjet morën një dimension fetar, politik dhe shoqëror. Përçarjet midis mbështetësve dhe kundërshtarëve të ikonave çuan në tensione serioze dhe konflikte afatgjata. Në fund kisha rivendosi nderimin e ikonave, por ikonoklazma la gjurmë të thella në marrëdhënien midis shtetit dhe kishës dhe prishi më tej ekuilibrin e bashkëpunimit të tyre.

Kisha në Bizant ishte e lidhur ngushtë me shtetin, por në raste të caktuara vepronte në mënyrë të pavarur, madje edhe kundër vullnetit perandorak. I tillë ishte rasti me Skizmën e Madhe të vitit 1054, kur ndodhi një ndarje e përhershme midis kishave të krishtera lindore dhe perëndimore. Mosmarrëveshjet midis Romës dhe Kostandinopojës kishin ekzistuar më parë, por ato kulmuan në kohën e patriarkut Mikael I dhe papës Leo IX. Pika kryesore e mosmarrëveshjes ishte çështja e parësisë në krishterim, megjithëse kishte arsye të tjera. Perandori Konstandin IX u përpoq pa sukses të parandalonte një ndërprerje të marrëdhënieve. Ndarja u bë e përhershme: të krishterët perëndimorë, të udhëhequr nga papa, e quanin veten katolikë, ndërsa të krishterët lindorë, nën udhëheqjen shpirtërore të patriarkut të Kostandinopojës, u bënë të njohur si ortodoksë. Ngjarja tregon qartë se në shekullin XI pushteti perandorak nuk kishte kontroll të plotë mbi kishën.

Ligji dhe reformat

Një nga trashëgimitë më të rëndësishme të Romës së lashtë ishte ligji. Në Bizant ai u përshtat me kushtet e reja dhe va-

Perandori Konstandin I – statujë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Patriarku i Kostandinopojës

Kreu kishtar i Patriarkanës së Kostandinopojës.

Ikonocerizmi

Një lëvizje fetare-politike në Bizant në shekujt VIII dhe IX që kundërshtonte nderimin dhe shfaqjen e ikonave.

Idhujtaria

Një besim ose praktikë në të cilën njerëzit adhurojnë imazhe ose objekte sikur të kishin fuqi hyjnore. Ikonoklastët në Bizant besonin se nderimi i ikonave ishte formë e idhujtarisë.

zhdoi të zhvillohej. Reforma më e gjerë ligjore u krye gjatë sundimit të perandorit Justinian I (527-565). Me urdhër të tij u përpilua një koleksion ligjesh të vjetra romake dhe rregulloresh të reja, i quajtur më vonë Korpusi i së Drejtës Qytetare. Ky kod ligjor u bë themeli i legjislacionit bizantin dhe la një ndikim të qëndrueshëm në sistemet ligjore të shumë shteteve evropiane.

Në fushën e arkitekturës koha e Justinianit u shënua nga projekte të gjera ndërtimi. Më e rëndësishmja prej tyre ishte kisha e Shën Sofisë në Kostandinopojë, e ndërtuar si simbol i pushtetit perandorak dhe besimit të krishterë. Me madhësinë dhe shkëlqimin e saj të brendshëm ajo u bë një shembull kryesor i arkitekturës bizantine dhe ndikoi në arkitekturën në botën ortodokse.

Justiniani I ndoqi një politikë të jashtme ambicioze, që synonte rivendosjen e kontrollit mbi territoret perëndimore të ish-Perandorisë Romake. Gjatë sundimit të tij Bizanti arriti shtrirjen e tij më të madhe territoriale, me zona të pushtuara në Itali, Afrikën Veriore dhe Spanjë. Megjithatë, këto suksese përfaqësonin barrë serioze financiare dhe kërkonin një prani të vazhdueshme ushtarake. Në të njëjtën kohë mbrojtja e kufijve lindorë u dobësua nga presioni i Persisë dhe sulmet e fiseve të ndryshme nomade.

Në shekullin VII Bizanti u përball me një kërcënim serioz. Në vitin 626 Kostandinopoja u rrethua nga avarët dhe sllavët, ndërsa territoret lindore u kërcënuan nga persët. Mbijetesa e perandorisë ishte në pikëpyetje. Falë mureve të forta dhe mbrojtjes së organizuar, kryeqendra u shpëtua. Në atë kohë perandor ishte Herakliu I (610-641), i cili e kuptoi se nevojiteshin reforma të thella për të rivendosur pushtetin shtetëror. Ai shfuqizoi provincat e vjetra romake dhe e ndau perandorinë në njësi të reja administrative të quajtura tema. Çdo temë kishte strategët e vet, të cilët kishin detyra ushtarake dhe qytetare. Banorët që merrnin tokë nga shteti ishin të detyruar të shërbenin në ushtri. Kështu, përveç ushtrisë profesionale të paguar, u krijua një ushtri bujqish – stratiotë. Ky sistem zvogëloi nevojën për një ushtri të shtrenjtë mercenare.

Sistemi i temave siguroi mbrojtje më të mirë për perandorinë. Edhe pse solli stabilitet dhe forcim si të brendshëm ashtu edhe të jashtëm gjatë dinastisë maqedonase (shekujt IX-XI), me kalimin e kohës forcoi rolin dhe ambiciet e strategëve vendas. Perandorët humbën gradualisht një pjesë të pushtetit të tyre, ndërsa familjet fisnike fituan prona gjithnjë e më të mëdha tokash

Perandoresha Teodora, grusja e Justinianit I – mozaik

Bizanti gjatë kohës së Justinianit I

për të menaxhuar, të quajtura pronia. Shumë strategë humbën pronën e tyre dhe u bënë të varur nga zotërinjtë vendas. Push-teti shtetëror u bë gjithnjë e më i vështirë për t'u imponuar dhe humbi kontrollin mbi ushtrinë.

Rënia e Bizantit

Në kushte të tilla Bizanti e kishte gjithnjë e më vështirë të ruante stabilitetin. Nga shekulli VII deri në shekullin XII, perandoria u përball vazhdimisht me kërcënime të jashtme. Arabët e rrethuan dy herë Kostandinopojën dhe pushtuan territore të rëndësishme në Lindjen e Mesme dhe Egjipt. Bullgarët kërcënuan sundimin bizantin në Ballkan. Normanët shkatërruan nga perëndimi. Pasojat më të rënda u shkaktuan nga sulmet e turqve selxhukë, të cilët, pasi mposhtën bizantinët në Manzikert në vitin 1071, filluan të depërtonin në Azinë e Vogël, një zonë me rëndësi thelbësore për ekonominë dhe fuqinë ushtarake të perandorisë. Tronditjet e jashtme dhe paqëndrueshmëria e brendshme çuan në trazira serioze, të cilat në shekullin XIII u bënë edhe më të thella.

Kulmi i këtyre krizave ishte rënia e Kostandinopojës në vitin 1204, gjatë Kryqëzatës së Katërt. Qyteti u pushtua dhe u plaçkit nga Kryqëzatat, ndërsa më pas u shndërrua në kryeqendrën e Perandorisë së re Latine. Oborri bizantin dhe disa nga fisnikëria u tërhoqën dhe themeluan disa shtete pasardhëse. Më i forti midis tyre ishte Perandoria e Nikejës, e cila në vitin 1261 arriti të rimarrë

A e dinit se:

Bizantinët dinin si të fitonin pa luftuar. Në vend që të mbështeteshin vetëm te forca, ata shpesh përdornin dhurata, ar, tituj ose martesë dinastike për të fituar mbi kundërshtarët e tyre. Në vend të shpatës, ata zgjodhën diplomacinë. Perandoria dërgoi ambasadorë me përvojë në vende të largëta, bëri aleanca, nxiti kryengritje midis fqinjëve të saj ose përdori besimin e krishterë si mjet ndikimi. Kështu, Bizanti arriti të mbijetonte i rrethuar nga armiq, falë politikës së tij të jashtme të durueshme dhe të mençur.

Kostandinopojën. Megjithatë, Perandoria Bizantine e rivendosur nuk e rifitoi kurrë pushtetin e saj të mëparshëm. Territori i saj u zvogëluar ndjeshëm dhe konfliktet e brendshme dhe kërcënimet e jashtme vazhduan.

Në shekullin XIV Bizanti filloi të tërhiqej nën presionin e zgjerimit osman. Nga mesi i shekullit XV pushteti i saj u reduktua në Kostandinopojë dhe Despotatin e Moresë. Në vitin 1453, pas një rrethimi që zgjati disa javë, qyteti u pushtua nga osmanët, të udhëhequr nga Sulltan Mehmeti II. Si pas kronistëve, perandori i fundit bizantin, Kostandini X, vdiq duke u përpyetur të mbronte kryeqendrën, por trupi i tij nuk u gjet kurrë. Me rënien e Kostandinopojës historia e Perandorisë Romake Lindore përfundoi.

Kryqtarët e pushtojnë Kostandinopojën – vaj në pëlhurë

Pyetje për diskutim:

Pas rënies së Bizantit në vitin 1453, ndikimi i tij nuk u zhduk. Përkundrazi, kultura bizantine, organizimi kishtar, shkrim-leximi dhe arti vazhduan të jetonin në vendet e tjera ortodokse. Që nga shekulli IX, nëpërmjet misionit të vëllezërve të Selanikut, Kirilit dhe Metodit, Bizanti kishte përhapur krishterimin midis sllavëve, duke hedhur kështu themelet e shkrim-leximit të tyre dhe të sllavishtes së vjetër si gjuhë letrare. Në shtetet mesjetare të Ballkanit, si dhe në Rusi tradita bizantine u pranua si shembull i organizimit të shtetit dhe kishës. Pas rënies së Kostandinopojës disa mendimtarë rusë të kishës zhvilluan idenë se Moska ishte Roma e tretë dhe pasardhësja e mendimit ortodoks bizantin dhe pushtetit perandorak. Kështu, trashëgimia shpirtërore bizantine vazhdoi të jetonte edhe pas zhdukjes së vetë perandorisë.

– Pse Bizanti vazhdoi të ndikonte te popujt dhe shtetet e tjera edhe pas rënies së tij?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Pse banorët e Bizantit quheshin romejë dhe çfarë tregon kjo për identitetin e tyre?
2. Cila ishte simfonia në marrëdhënien midis shtetit dhe kishës në Bizant?
3. Cilat ishin reformat dhe projektet më të rëndësishme të ndërtimit të perandorit Justinian I dhe çfarë ndikimi patën ato?
4. Cilat ishin kërcënimet kryesore të jashtme me të cilat u përball Bizanti nga shekulli VII deri në shekullin XII?

Roli i kishës së krishterë në mesjetë

Kisha e krishterë ishte një nga institucionet më të fuqishme në Evropën mesjetare. Ndikimi i saj ndihej kudo – nga pallatet e mbretërve deri te kishat më të largëta të fshatrave. Ajo vendoste kur të punonte, kur të pushonte, kur të festonte dhe kur të agjëronte. Ajo përcaktonte se çfarë ishte e drejtë dhe çfarë ishte e gabuar. Ajo formësoi mënyrën se si njerëzit mendonin, krijonin dhe mësonin, ndërsa ndërtoi një ndjenjë rregulli, kuptimi dhe bukurie. Nga mëngjesi deri në mbrëmje, nga lindja deri në vdekje jeta e njerëzve kalonte nën ndikimin e saj.

Në dy shekujt e parë pas shfaqjes së Bazilikës së Shën Pjetrit në Romë krishterimi, ithtarët e tij ishin pakicë dhe shpesh përballeshin me persekutim. Ritet fetare kryheshin fshehurazi, më shpesh në të ashtuquajturat kisha shtëpiake. Çdo komunitet i krishterë ishte i pavarur dhe i udhëhequr nga një peshkop vendas. Mësimet fillimisht u transmetuan gojarisht, por në shekullin I filluan të shfaqen tekstet e para të shkruara. Me rëndësi të veçantë ishin letrat e Apostullit Pal dhe katër Ungjijtë, të cilët përshkruanin jetën dhe mësimet e Jezu Krishtit. Më vonë këto tekste u bënë pjesë e Dhiatës së Re, e cila së bashku me Dhiatën e Vjetër përbëjnë librin e shenjtë të të krishterëve – Biblën.

Bazilika e Shën Pjetrit në Romë

Hierarkia dhe organizimi i kishës

Pas vitit 313, kur të krishterëve iu dha liria e fesë, kisha e krishterë filloi të zhvillohej me shpejtësi si institucion me ndikim dhe i organizuar. Peshkopët e Romës, Aleksandrisë dhe Antiokisë kishin reputacionin më të lartë në atë kohë.

Gjatë shekujve 4 dhe 5, u formuan pesë qendra kryesore shpirtërore: Roma, Kostandinopoja, Aleksandria, Antiokia dhe Jerusalemi. Udhëheqësit e këtyre vendeve morën një gradë më të lartë dhe autoritet të veçantë dhe quheshin patriarkë. Në Lindje patriarku i Kostandinopojës gëzonte prestigjin më të madh, ndërsa në Perëndim rolin kryesor e luante peshkopi i Romës, i cili me kalimin e kohës u bë i njohur me

Këshilli i parë ekumenik i Nikesë (325) – afresk

titullin papë. Ndikimi i tij ishte veçanërisht i fortë, pasi Roma ishte qendra më e rëndësishme shpirtërore në vendet e krishtera perëndimore.

Në kishë u vendos një hierarki e qartë. Në krye të patriarkateve qëndronte patriarku. Nën të ishin kryepeshkopët dhe peshkopët, të cilët qeverisnin dioqezat individuale. Priftërinjtë shërbenin në kishat lokale, ndërsa manastiret ishin nën administrimin e abatëve. Falë këtij organizimi, kisha ishte e pranishme në të gjitha sferat e jetës shoqërore dhe kontribuonte në ruajtjen e unitetit fetar dhe moral.

Për të ruajtur unitetin e besimit, kisha, me mbështetjen e autoriteteve perandorake mbledhi këshilla ekumenike, në të cilat u diskutuan çështjet më të rëndësishme fetare. Në këto këshilla, u vendosën dogmat, u dënuan lëvizjet heretike, përfshirë Arianizmin dhe ikonoklazmën, ndërsa u rregullua organizimi i brendshëm i kishës. Deri në fund të shekullit VIII ishin mbajtur shtatë këshilla ekumenike.

Marrëdhëniet midis kishës dhe pushtetit laik

Gjatë mesjetës marrëdhënia midis kishës së krishterë dhe pushtetit laik ishte komplekse dhe shpesh e mbushur me konflikte për epërsi. Në zemër të këtyre konflikteve ishte ideja se kishte dy autoritete: shpirtërore (kishtare) dhe laike (shtetërore). Në këtë kontekst, u zhvillua simbolika e dy shpatave, njëra prej të cilave i përkiste kishës dhe tjetra shtetit. Por edhe atëherë, lindi pyetja: cila nga dy shpatat ishte më e rëndësishme? A duhej t'i bindej perandori kishës apo kisha duhej t'i bindej perandorit?

Kjo dilemë vazhdoi të thellohej në shekujt pasardhës. Disa autoritete kishtare besonin se autoriteti shpirtëror ishte më i lartë se ai laik, pasi të dy buronin nga Zoti, por ishte kisha ajo që kujdesej për shpëtimin shpirtëror të njerëzve. Të tjerë, megjithatë, mbronin qëndrimin se të dy autoritetet duhet të ishin të barabarta dhe të pavarura nga njëra-tjetra. Pikëpamje të tilla të kundërta çuan gjithashtu në konflikte të hapura midis papëve dhe sundimtarëve.

Pushteti i kishës së krishterë në mesjetë nuk kufizohej vetëm në çështjet shpirtërore. Kisha e konsideronte veten të kishte të drejtën, si përfaqësuese e vullnetit të Zotit, të konfirmonte nëse një pushtet laik ishte i denjë për të sunduar. Në vitin 751, Papa Zakaria mbështeti vendimin për të shpallur Pepinin Kushit, udhëheqësin e frankëve, mbret, edhe pse ai nuk vinte nga linja e vjetër mbretërore. Kështu, papa u bë një faktor në vendimin se kush mund të bëhej sundimtar. Si rezultat i bashkëpunimit midis papës dhe Pepinit Kushit dhe fitores së Pepinit mbi fisin gjerman të Lombardëve, Shtetet Papate u krijuan në zonën përreth Romës.

Disa dekada më vonë në vitin 800, Papa Leo III kurorëzoi Karlin e Madh, birin e Pepinit, Perandor të Romakëve. Ky akt kishte simbolikë të fortë: papa e paraqiti veten si ai që jep titullin perandorak, gjë që në sytë e njerëzve të asaj kohe do të thoshte se pushteti shpirtëror qëndronte mbi pushtetin laik. Ngjarja u përjetua si rivendosje e Perandorisë Romake Perëndimore dhe si konfirmim i ndikimit në rritje të kishës në rendin politik të Evropës.

Në shumë raste, kisha e krishterë ishte aleate e ngushtë e sundimtarëve laikë. Monarkët merrnin konfirmimin e pushtetit të tyre përmes kurorëzimit nga figurat e kishës, duke u paraqitur kështu

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Dogmë

Një parim fetar që besimtarët duhet ta pranojnë si absolutisht të vërtetë, pa asnjë kritikë.

Herez

Besim ose mësim që është në kundërshtim me atë që predikon kisha.

Arianizëm

Mësim nga shekulli IV, sipas të cilit Jezu Krishti nuk është i barabartë me Perëndinë Atin e shenjtë, por është krijesë, më e lartë se njerëzit, por më e ulët se Perëndia. Kisha e hodhi poshtë këtë mësim si herez.

si të zgjedhurit e Zotit. Në këmbim, atyre u jepej tokë, privilegje dhe mbështetje politike. Me kalimin e kohës kisha u bë një nga pronarët më të mëdhenj të tokës në Evropë. Të gjithë besimtarët ishin të detyruar të paguanin të dhjetat (një të dhjetën e të ardhurave të tyre), gjë që rriti ndjeshëm pasurinë dhe ndikimin e saj. Kjo fuqi ekonomike i lejoi asaj të forconte pavarësinë e saj dhe të afirmonte gjithnjë e më shumë veten si autoritet më i lartë se pushteti laik.

Në shekujt XI dhe XII, pikëpamja se pushteti shpirtëror është mbi pushtetin laik mori një formë më të theksuar dhe të ashpër. Papa Gregori VII kundërshtoi publikisht zakonet e perandorit që emëronte peshkopët dhe pretendoi se kjo ishte e drejta ekskluzive e kishës. Kjo shkaktoi një përplasje serioze me mbretin gjerman, Henri IV, i cili nuk donte të hiqte dorë nga e drejta e tij. Kështu filloi një konflikt i gjatë i njohur si Lufta e Investiturës.

Kur Gregori e ka ekskomunikuar Henrin nga kisha ai u drejtua për në kështjellën e Canossas në Italinë veriore për të kërkuar falje. Sipas traditës ai qëndroi zbathur për tri ditë para portave si shenjë përlulësie. Ky akt u përjetua si fitore simbolike për papën, por Henri më vonë marshoi në Romë me një ushtri dhe e dëboi Gregorin. Kjo e bëri të qartë se lufta për epërsi nuk kishte mbaruar ende. Në vitin 1122, me Konkordatin e Vorms, u arrit më në fund një marrëveshje midis kishës dhe autoriteteve perandorake. Pavarësisht marrëveshjes, tensionet e thella midis autoriteteve shpirtërore dhe laike mbetën.

Në shekujt XIII dhe XIV sundimtarët laikë sfiduan gjithnjë e më hapur epërsinë e papatit. Mbreti Filip IV i Francës hyri në një konflikt të ashpër me Papa Bonifacin VIII, i cili u kap dhe u poshtërua. Pas vdekjes së tij, Filipi ndikoi në zgjedhjen e një pape të ri që ishte besnik ndaj Francës. Në vend të Romës, papa i ri e zhvendosi oborrin papnor në Avignon. Kjo periudhë, e njohur si skllavëria e Avignonit, zgjati nga viti 1309 deri në vitin 1377 dhe u bë simbol i nënshtrimit politik të kishës.

Kurorëzimi i Karlit të Madh
– afresk

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Investitura

E drejta për të emëruar figura kishtare.

Ekskomunikim

Përfshirja nga bashkësia e besimtarëve.

Indulgjencat

Certifikata të shkruara të lëshuara nga kisha katolike, që premtinin faljen e mëkateve, shpesh në këmbim të parave

Pyetje për diskutim:

Gjatë mesjetës kisha e krishterë fitoi një fuqi të madhe shpirtërore dhe politike. Me rëndësi të veçantë ishte autoriteti papnor në Perëndim, i cili shpesh paraqitej si më i lartë se edhe autoriteti i perandorëve dhe mbretërve. Një përpjekje e tillë për autoritetin suprem të papës në çështjet fetare, morale dhe laike shpesh përshkruhet në historiografi me termin papizëm.

– A është e këshillueshme që një institucion të ketë njëkohësisht pushtet fetar dhe politik? Cilat do të ishin përparësitë dhe cilat janë rreziqet?

Në atë kohë dolën edhe idetë rreth ndarjes së pushtetit shpirtëror dhe atij laik. Poeti italian Dante Aligieri në veprën e tij *Mbi monarkinë* shkroi se dy pushtetet vinin nga Zoti, por se ato duhet të ishin të ndara: papa duhet të kujdesej për atë shpirtëror, ndërsa perandori për atë tokësor. Ide të tilla ishin pararendëse të pikëpamjeve të mëvonshme mbi ndarjen e shtetit dhe fesë.

Gjatë shekujve XIV dhe XV papët mblodhën të ardhura të mëdha, ndërtuan pallate madhështore dhe futën praktika siç janë shitja e indulgjencave. Një sjellje e tillë shkaktoi pakënaqësi në rritje midis besimtarëve. Situata u përkeqësua më tej nga Skizmi Papal (1378-1417), kur ekzistojnë dy ose edhe tre papë njëkohësisht. Kisha u përball me një krizë të thellë që dëmtoi seriozisht reputacionin dhe autoritetin e saj.

Konflikti midis pushtetit shpirtëror dhe atij laik ishte një nga çështjet kryesore të politikës mesjetare. Në vend të një ndarjeje të përcaktuar qartë, marrëdhënia midis tyre ishte e mbushur me tension të vazhdueshëm dhe konkurrencë për ndikim dhe autoritet.

Kisha e krishterë si mbrojtëse e kulturës dhe artit në mesjetë

Kisha e krishterë la një gjurmë të thellë në jetën kulturore në mesjetë. Për shekuj me radhë ajo mbështeti ndërtimin e kishave monumentale, katedraleve dhe manastireve, të cilat sot konsiderohen kryevepra të arkitekturës. Brendësia e këtyre tempujve ishte e dekoruar me afreske, ikona, dritare me xham të pikturuar, mozaikë dhe gdhendje artistike, të cilat kishin për qëllim t'u sillnin mesazhet biblike më afër besimtarëve. Arti gjatë kësaj periudhe ishte në shërbim të besimit. Detyra e tij nuk ishte të paraqiste realitetin, por të shprehte të vërtetat shpirtërore dhe simbolikën.

Muzika kishtare, veçanërisht kënga monofonike e njohur si kënga gregoriane, ishte pjesë integrale e liturgjisë dhe kishte ndikim të fortë shpirtëror. Manastiret, nga ana tjetër, ishin qendra të rëndësishme të dijeve dhe arsimit. Në to murgjit kopjonin libra, ruanin dorëshkrime të lashta dhe kultivonin zanate artistike. Falë punës së tyre, kisha kontribuoi në ruajtjen e shkrim-leximit dhe një pjese të trashëgimisë kulturore të antikitetit.

Katedralja Notre Dam në Paris

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Përshkruani hierarkinë në kishën e krishterë në mesjetë.
2. Ç'përfaqësonte lufta e investiturës dhe cilët ishin aktorët kryesorë në atë konflikt?
3. Në çfarë mënyrash ndikoi kisha në kulturën dhe artin në mesjetë?

Islami dhe perandoritë e Lindjes

Ngritja e islamit

Para ngritjes së islamit, Gadishulli Arabik ishte i banuar nga fise të shumta. Ata jetonin kryesisht nga tregtia, blegtoria dhe përdorimi i ujit nga oazat, i cili ishte thelbësor për mbijetesën në rajonet shkretëtore. Shoqëria arabe ishte e organizuar sipas një strukture fisnore, me besnikëri të fortë ndaj klanit. Megjithatë kishte edhe vendbanime të zhvilluara sedentare, një pjesë e konsiderueshme e banorëve ishin beduinë – nomadë të cilët lëviznin nëpër shkretëtirë me kopetë e tyre. Rendi politik bazohej në përkatësinë klanore. Çdo fis kishte udhëheqësin e vet (sheik), zakonet e veta dhe shpesh hynte në konflikte me të tjerët.

Forma kryesore e besimit ishte politeizmi. Nderoheshin idhuj që përfaqësonin perëndi të ndryshme, shpirtra dhe forca të natyrës. Qendra e jetës fetare ishte Qabeja – një vend i shenjtë në Mekë, ku ishin vendosur mbi treqind idhuj. Edhe pse çdo fis kishte perënditë e veta, Qabeja kishte një rol unifikues si vend pelegrinazhi. Gjatë pelegrinazhit fiset shpallnin një armëpushim të shenjtë për të mundësuar një qasje paqësore në vendin e shenjtë.

Në një kontekst të tillë, u shfaq Muhamedi, i cili filloi të predikonte se kishte vetëm një Zot – Allahu. Mesazhi i tij mohonte bazën e sistemit të atëhershëm fetar dhe shoqëror. Ai hidhte poshtë adhurimin e idhujve, theksonte barazinë e të gjithë njerëzve para Zotit dhe ofronte një formë të re përkatësie – jo ndaj fisit, por ndaj bashkësisë fetare (ummetit).

Rezistenca e udhëheqësve fisnorë ishte e ashpër. Muhamedi dhe pasuesit e tij u detyruan të zhvendoseshin në oazën e Jathribit, më vonë të quajtur Medinë, ku islami fitoi dimension fetar dhe politik. Prej aty filloi bashkimi i fiseve arabe nën një autoritet të ri qendror të bazuar në besim. Në vitin 630 Muhamedi u kthye në Mekë. Qabeja u bë një shenjtërore e dedikuar ekskluzivisht Allahut dhe qendra e besimit të ri. Në këtë mënyrë islami tejkaloi karakterin lokal të kulteve arabe dhe krijoi një ideologji që shpejt filloi të përhapet përtej Gadishullit Arabik.

Pas vdekjes së profetit Muhamed në vitin 632, Ebu Bekri u zgjodh si pasardhës i tij (kalif), duke filluar kështu epokën e kalifatit,

Qabeja – vend i shenjtë islamik në Mekë

A e dinit se:

Edhe pse në disa gjuhë xhihadi përkthehet si "luftë e shenjtë", kjo shprehje nuk pasqyron kuptimin e plotë të termit. Xhihadi kryesisht do të thotë lufta e brendshme e një besimtari për të jetuar sipas besimit, për të qenë i drejtë dhe moral. Në rrethana të caktuara mund t'i referohet mbrojtjes së komunitetit mysliman, por mësimet islame nuk e përcaktojnë xhihadin si thirrje për luftë të vazhdueshme ose agresive. Prandaj, "lufta e shenjtë" nuk është përshkrim i saktë, por më tepër një thjeshtëzim që është përdorur shpesh jashtë botës islame.

në të cilën udhëheqësit ishin si sundimtarë politikë ashtu edhe mbrojtës të besimit. Kalifët kishin përgjegjësinë e përhapjes së islamit, por edhe të ruanin rendin, të zhvillonin luftëra, të mblidhnin taksat dhe të interpretonin ligjin. Sistemi ligjor që u zhvillua brenda islamit njihet si **shariat** – një sërë normash fetare dhe ligjore që rregullojnë sjelljen e myslimanëve.

Zgjedhja e pasardhësit të Muhamedit shkaktoi mosmarrëveshje midis ndjekësve të tij. Disa besonin se kalifi duhej të zgjidhej nga më të mirët dhe më të denjët midis myslimanëve, ndërsa të tjerë këmbëngulnin që pasardhësi duhet të vinte nga familja e profetit. Kështu, gradualisht lindi një përçarje midis sunitëve, të cilët pranuan zgjedhjen e Ebu Bekrit si kalif i parë, dhe shiitëve, të cilët e konsideronin Aliun, dhëndrin dhe kushëririn e Muhamedit, si pasardhësin e vetëm legjitim.

Nën udhëheqjen e kalifëve të parë, islami u përhap përtej Gadishullit Arabik. Ushtritë myslimane depërtuan në Siri, Palestinë, Mesopotami dhe Persi, ku morën pjesë të mëdha të territoreve të Persisë Sasanide dhe Bizantit. Përveç ushtrisë, pushtimet kishin edhe një dimension fetar. Në territoret e pushtuara, filloi përhapja graduale e kulturës islame dhe gjuhës arabe. Në dekadat në vijim u pushtua Afrika Veriore dhe pjesa më e madhe e Gadishullit Iberik. Kështu, në një kohë shumë të shkurtër u krijua një sistem besimesh, idesh dhe vlerash që u përhap në tre kontinente.

Perandoritë islame

Perandoria e parë e madhe myslimane u krijua nga dinastia Omejade, e cila erdhi në pushtet në vitin 661. Me këtë filloi një fazë të re në historinë e kalifatit – një monarki dinastike dhe jo një qeveri fetare e zgjedhur.

Territori i kalifatit Omejad

Omejadët e zgjeruan perandorinë e tyre në tre kontinente. Në lindje ata mposhtën Sasanidët dhe depërtuan thellë në Azinë Qendrore. Në perëndim ata dëbuan bizantinët nga Egjipti dhe përparuan deri në Marok dhe Atlantik. Në vitin 711 ushtria myslimane kaloi Gjibraltarin, mposhti mbretin Visigot dhe pushtoi Al-Andalusin (emri arab për pjesët e Gadishullit Iberik nën sundimin islamik). Omejadët u përpoqën të depërtonin në veri, por në vitin 732, pranë qytetit Poate ata u mundën nga frankët. Kështu, zgjerimi mysliman në Evropën Perëndimore u ndal.

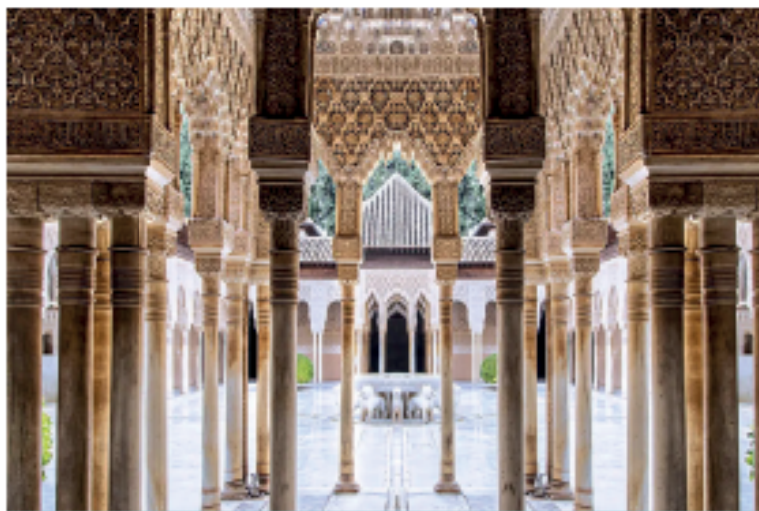

Arkitekturë nga koha e Abasidëve – medreseja në Bagdad

Në gjysmën e dytë të shekullit VIII pakënaqësia në rritje midis myslimanëve të rinj, veçanërisht persianëve dhe popujve të Azisë Qendrore, çoi në një rebelim të përhapur kundër dinastisë. Omejadët i favorizonin arabët dhe kufizuan qasjen e myslimanëve të mbetur në funksione dhe privilegje në shtet. Në vitin 750 ata u rrëzuan dhe kryeqendra u zhvendos nga Damasku në Bagdad. Kështu filloi historia e kalifatit Abasid.

Gjatë periudhës Abaside bota islame përjetoi një lulëzim të jashtëzakonshëm të shkencës dhe kulturës. Bagdadi u shfaq si qendër kryesore e tregtisë, letërsisë, mjekësisë, matematikës dhe filozofisë. Megjithatë dinastia fillimisht sundoi mbi një territor të gjerë, fuqia e saj politike u zbeh gradualisht. Dinasti të pavarura dhe gjysmë të pavarura u shfaqën në pjesë të ndryshme të perandorisë, ndërsa roli i kalifit gradualisht u zvogëluar në atë të një autoriteti simbolik fetar. Goditja përfundimtare erdhi në vitin 1258, kur ushtria mongole sulmoi dhe shkatërroi Bagdadin. Qyteti u shkatërrua dhe kalifi i fundit Abasid u vra, duke i dhënë fund sundimit politik të dinastisë.

Kur Abasidët përmbysën dinastinë Omejade dhe vranë pothuajse të gjithë anëtarët e saj, i mbijetuari i vetëm, Abdur Rahman I, iku në Andaluzi dhe themeloi Emiratën e pavarur Omejade të Kordobës. Fillimisht, shteti drejtohej nga një emir, por në vitin 929 Abdur Rahman III e shpalli veten kalif, duke filluar kështu historinë e kalifatit të Kordobës.

Arkitekturë islame në Evropë: pallati Alhambra

Edhe pse nuk ishte perandori lindore në kuptimin gjeografik të fjalës, kalifati i Kordobës përfaqësonte një vazhdimësi të qytetërimit islamik në Perëndim. Gjatë asaj periudhe Kordoba u rrit në një qendër të rëndësishme politike, ekonomike dhe kulturore në Evropën Perëndimore. Qyteti kishte mbi 70 biblioteka, ndërsa toleranca relative fetare lejonte bashkëpunimin midis grupeve të ndryshme fetare, gjë që kontribuoi në zhvillimin e shkencës, artit dhe arkitekturës. Në fillim të shekullit XI kalifati kishte filluar të binte. Në vitin 1031 ai kishte pushuar zyrtarisht së ekzistuari dhe ishte ndarë në disa emirate të vogla të pavarura. Fragmentimi i sundimit mysliman u dha mbretërve të krishtera në veri mundësinë për të intensifikuar procesin e ripushtimit të Gadishullit Iberik (Rekonkuista), i cili zgjati deri në vitin 1492.

Në shekullin XIV një fuqi e re u shfaq në skenën historike në Azi dhe Evropë – shteti osman. Origjina e tij daton që nga fundi i shekullit XIII në Azinë e Vogël, kur begluku (principata) e sunduar nga emiri Osman filloi një proces zgjerimi territorial në kurriz të beglukëve fqinjë. Shteti i ri, i cili më vonë do të rritej në një perandori të fuqishme, u emërua sipas themeluesit të tij.

Gjatë kohës së pasardhësve të Osmanit, osmanët arritën të vendosnin kontroll mbi pjesën veriperëndimore të Azisë së Vogël. Në vitin 1326 djali i Osmanit – Orhani – pushtoi Bursën, e cila u bë kryeqendra e parë i shtetit dhe një simbol

i kalimit nga pushteti fisnor në atë të organizuar. Në vitin 1354 osmanët pushtuan Galipolin dhe filluan zgjerimin e tyre në Ballkan dhe Evropë, ndërsa deri në mesin e shekullit XV ata tashmë kishin arritur të pushtonin pjesën më të madhe të territoreve ballkanike.

Në vitin 1453 sultan Mehmed II Pushtuesi pushtoi Kostandinopojën, e cila prej atëherë quhet Stamboll dhe u shpall kryeqendra e Perandorisë. Gjatë shekullit XV u hodhën themelet e Perandorisë Osmane, e cila arriti kulmin e fuqisë së saj politike dhe ushtarake në shekullin XVI. Përveç Ballkanit, osmanët pushtuan territore të mëdha në Lindjen e Mesme dhe Afrikën Veriore, duke u bërë fuqi mesdhetare. Gjatë kohës së Sulltan Sulejmanit të Madhërishtëm (1520-1566), veçanërisht pas fitores në Mohaç në 1526, pushteti i tyre u shtri në pjesën më të madhe të Hungarisë.

Sulltan Sulejmani i Madhërishtëm – portret, vaj në pëlhurë

Shkenca dhe kultura në perandoritë lindore

Perandoritë islame dhanë një kontribut të madh në zhvillimin e shkencës, artit, arkitekturës dhe letërsisë. Gjatë epokës së artë të islamit nga shekulli VIII deri në shekullin XIII ato u bënë qendra të dijes, aktivitetit të përkthimit dhe inovacionit.

Në fushën e shkencës mendimtarët myslimanë morën përsipër dhe ndërtuan mbi njohuritë e grekëve, indianëve dhe persianëve të lashtë. Horezmi ishte pionier në algjebër, ndërsa shkencëtari i gjithanshëm Biruni dha kontribute të mëdha në disa shkenca, duke përfshirë astronominë dhe fizikën. Avicena u bë një nga autoritetet më të mëdha në mjekësi. Ai mbledhi të gjitha njohuritë që kishte fituar në këtë fushë dhe i botoi ato në veprën "Kanuni i mjekësisë". Shtëpia e urtësisë në Bagdad dhe institucionet arsimore në Kordobë ishin vatra të përparimit intelektual.

Përveç arritjeve teorike shkencore, bota islame ishte e njohur edhe për inovacionet e saj teknologjike. Instrumentet kirurgjikale u përdorën në mjekësi, ndërsa astronomët zhvilluan astrolabët – pajisje për të vëzhguar yjet dhe për të matur kohën. Gjithashtu, falë udhëtimeve të hollësishme të gjeografëve islamikë, kartografia u përsos.

Në arkitekturë islami krijoi stilin e tij të dallueshëm. Ndërkohë, letërsia lulëzoi përmes veprave siç janë "Një mijë e një netë" dhe poezia e Rumi.

Perandoritë islame luajtën një rol ndërmjetësues midis botës së lashtë dhe asaj të renesansës. Njohuria që u ruajt dhe u transmetua në Evropë ishte parakusht i rëndësishëm për shfaqjen e humanizmit dhe renesansës. Njohuritë lidhjeve tregtare dhe kulturore që bota islame e mbante me Kinën, shpikje të rëndësishme si letra dhe busulla arritën në Evropë. Megjithatë, nga India, numrat, të cilët sot njihen si numra arabë, u morën dhe u përsosën. Kështu, qytetërimi islam u bë ndërmjetës midis Lindjes dhe Perëndimit në një nga proceset më të rëndësishme të shkëmbimit kulturor global.

Pyetje për diskutim:

Hulumtoni se si përhapja e kulturës dhe njohurive islame ndikoi në Evropën në mesjetë dhe diskutoni:

- A besoni se njohuritë dhe kultura nga qytetërimet e tjera duhet të përvetësohen, edhe nëse ato vinin nga shoqëri të ndryshme ose, në atë kohë, armiqësore?

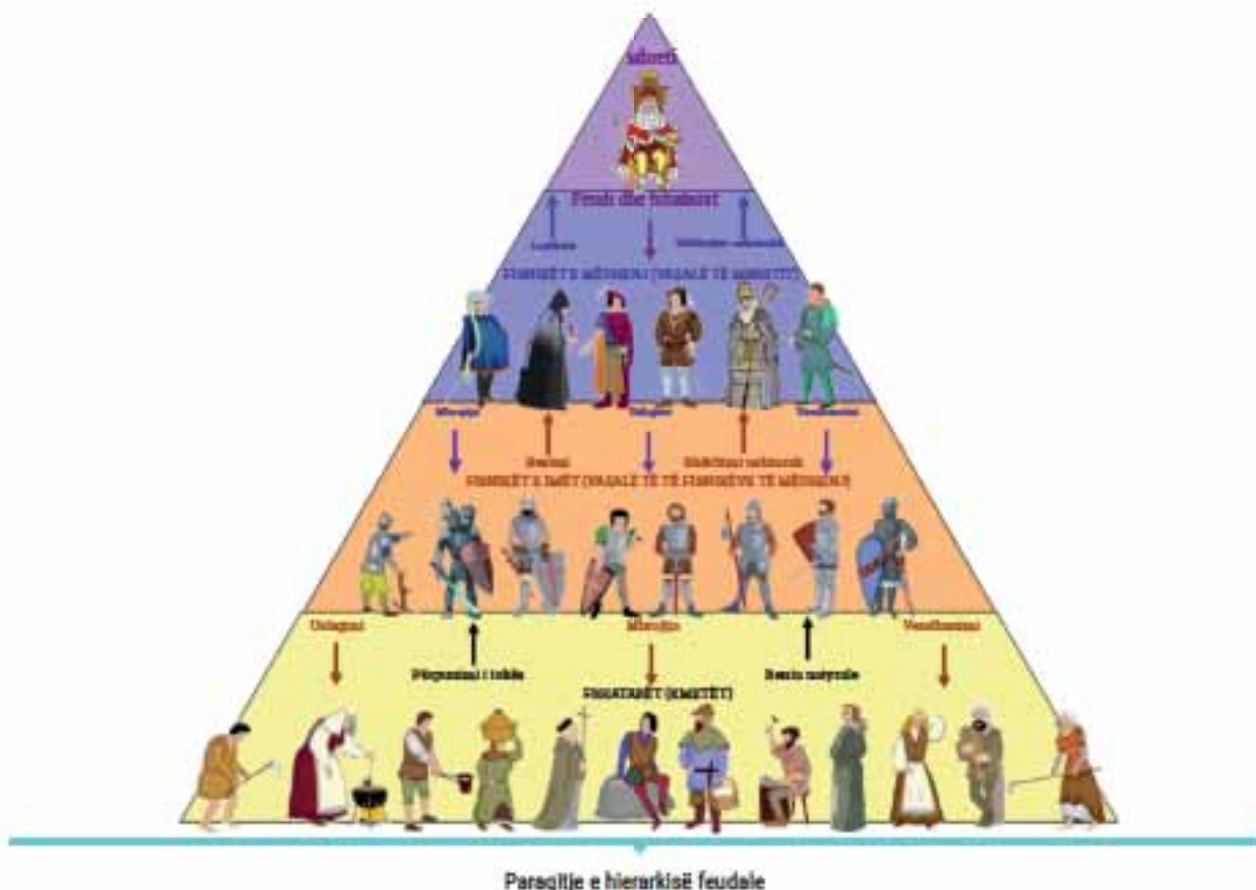
Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Përshkruani shoqërinë dhe besimet e Gadishullit Arabik para ngritjes së islamit.
2. Cili ishte roli i Omejadëve në përhapjen e perandorisë islame?
3. Tregoni disa mënyra si qytetërimi islam kontribuoi në shkencë dhe kulturë në mesjetë.

Feudalizmi dhe monarkitë në Evropë në mesjetë

Gjatë mesjetës feudalizmi u zhvillua si forma mbizotëruese e organizimit shoqëror në Evropë. Shfaqja e tij u kushtëzua nga rënia e Perandorisë Romake Perëndimore, paqëndrueshmëria ekonomike dhe pamundësisë së autoriteteve për të vendosur kontroll të fortë përballë sulmeve të vazhdueshme të jashtme.

Në zemër të sistemit feudal ishte feudi – pronë toke që mbreti ose një fisnik i fuqishëm ia jepte vasalit të tij në këmbim të detyrimeve të caktuara. Mbreti ishte zyrtarisht pronar i tokës, por ai ua jepte një pjesë të madhe të saj fisnikëve, të quajtur feudalë, të cilët nga ana tjetër premtonin besnikëri dhe mbështetje ushtarake. Feudalët me prona të mëdha i përkisnin fisnikërisë së lartë. Ata, nga ana tjetër, ua linin një pjesë të tokës fisnikëve të vegjël, të cilët ishin të detyruar të shërbenin në ushtrinë e zotit të tyre. Kështu, feudalët e mëdhenj ishin vasalë të mbretit, ndërsa feudalët e vegjël ishin vasalë të atyre të mëdhenj. Në këtë mënyrë u krijua një sistem varësie reciproke në të cilin një vasal mund të kishte vasalin e tij, por ai nuk ishte përgjegjës drejtpërdrejt ndaj mbretit. Prandaj rrjedh thënia: "Vasali i vasalit tim nuk është vasali im", që tregon kontrollin e dobët të monarkut mbi një pjesë të madhe të territorit dhe popullsisë.

Hierarkia feudale bazohej në tri shtresa kryesore: mbreti, fisnikët dhe fshatarët, të cilët kultivonin tokën dhe ndaheshin në bujkrobër dhe të lirë. Bujkrobërit (kmetët) nuk zotëronin tokën e tyre, por ishin të lidhur me pronën e feudalit dhe nuk kishin të drejtë të lëviznin pa lejen e tij. Ata ishin të detyruar të punonin në tokën e tij për një numër të caktuar ditësh, të paguanin taksat dhe t'i dorëzonin atij një pjesë të prodhimit të tyre. Në këmbim ata merrnin mbrojtje dhe mundësinë për të përdorur një pjesë të tokës për nevojat e tyre. Kishte edhe fshatarë të lirë, të cilët kishin të drejtë të dispononin pronën e tyre, por numri i tyre gradualisht zvogëlohej.

Feudalizmi nuk mbështetej në një pushtet të fortë dhe të unifikuar, por në një rrjet marrëdhëniesh dhe besnikërisht personale. Qeverisja ishte e decentralizuar: feudalët e mëdhenj kishin të drejta të mëdha mbi territoret e tyre. Ata kishin ushtrinë e tyre, gjykatën speciale, mbledhnin taksat dhe disa madje kishin të drejtë të farkonin para. Në disa raste ata zhvillonin luftëra në mënyrë të pavarur dhe ndikimi i tyre ishte aq i madh sa që ishin pothuajse të barabartë në pushtet me mbretin. Marrëdhënia midis zotit dhe vasalit bazohej në interesin e ndërsjellë: njëri siguronte tokë dhe mbrojtje, ndërsa tjetri besnikëri dhe shërbime. Një rend i tillë krijonte njëfarë stabiliteti, por në të njëjtën kohë ishte shkak për konflikte, veçanërisht kur besimi thyhej ose kur monarku përpiqej të konsolidonte pushtetin e tij.

Një rol të rëndësishëm në legjitimimin e feudalizmit luajti krishterimi. Kisha predikonte se autoritetet sundonin me vullnetin e Zotit dhe se bindja ishte virtyt. Në fakt, kleri ishte pjesë e elitës dhe shpesh kisha zotëronte prona të mëdha feudale. Peshkopët dhe manastiret kishin shërbëtorët e tyre dhe merrnin pjesë në sistemin feudal, njësoj si fisnikët laikë.

Me kalimin e kohës disa mbretër filluan të merrnin masa për të forcuar qeverinë qendrore dhe për të kufizuar pavarësinë e feudalëve. Procesi i centralizimit ishte i gjatë dhe i vështirë, shpesh i shoqëruar me luftëra dhe aleanca me kishën. Nga ana tjetër, pati edhe periudha decentralizimi, veçanërisht në kohë dobësie të pushtetit mbretëror, luftërave qytetare ose rrezikut të jashtëm. Ishte pikërisht dinamika midis centralizimit dhe decentralizimit që shënoi zhvillimin e monarkive mesjetare evropiane.

Monarkitë në Evropë në mesjetë

Zhvillimi i monarkive në mesjetë ishte i lidhur ngushtë me rendin feudal. Mbretërit sundonin në kushte ku pushteti ishte i shpërndarë midis një numri të madh feudalësh, të cilët kishin ushtrinë e tyre dhe qeverisnin në mënyrë të pavarur vendin e tyre. Prandaj ata shpesh përballeshin me rezistencë dhe kërkonin vazhdimisht

Karlo Martel – statujë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Centralizim / Pushtet i centralizuar

Kur menaxhimi i shtetit është i përqendruar në një qendër kryesore, zakonisht me sundimtarin dhe udhëheqjen shtetërore. Vendimet merren nga një person ose një grup i vogël njerëzish, relevante për të gjithë territorin, pavarësisht sa i madh ose i larmishëm është.

Decentralizim

Kur menaxhimi i shtetit shpërndahet midis qendrave dhe mbajtësve të shumtë të pushtetit. Vendimet merren në vende të ndryshme dhe sundimtari ka kontroll të kufizuar.

të forconin pushtetin e tyre. Një nga shembujt më të rëndësishëm ishin frankët – një popull gjermanik që në mesjetën e hershme krijoi një shtet të fortë në territorin e ish-provincës romake të Galisë.

Mbreti i tyre, Klodvigu, u konvertua në krishterim në fund të shekullit V. Kjo i solli atij mbështetje nga kisha dhe popullsia e krishterë, gjë që e ndihmoi ta portretizonte sundimin e tij si legjitim dhe me vullnetin e Zotit.

Pasardhësit e Klodvigut nga dinastia Merovingiane nuk arritën ta ruanin pushtetin. Me kalimin e kohës pushteti i vërtetë i kaloi majordomëve, të cilët ishin administratorët e oborrit mbretëror të frankëve. Më i rëndësishmi prej tyre ishte Karli Marteli, i cili ndaloi përparimin arab drejt veriut në Betejën e Poatjes. Ky veprim forcoi reputacionin e familjes së tij. Djali i tij Pepini i Shkurtër përmbysi mbretin e fundit merovingian dhe u shpall mbret. Kështu filloi dinastia Karolingiane.

Sundimtari më i rëndësishëm i kësaj dinastie ishte Karli i Madh. Ai e zgjeroi shumë perandorinë e tij në Evropën perëndimore dhe qendrore dhe në vitin 800 ai u kurorëzua perandor i romakëve – një titull që u kundërshtua vazhdimisht nga perandorët bizantinë.

Karli i Madh u përpoq të krijonte një qeveri të centralizuar. Oborri i tij në Arhen priti dijetarët më të njohur dhe përktheu vepra nga shkrimtarët e lashtë, duke ndezur të ashtuquajturën renesan-

Ndarja e Perandorisë Karolingiane (843) – miniaturë

së karolingiane. Megjithatë, pas vdekjes së tij në vitin 814, perandoria filloi të shpërbëhej për shkak të përçarjeve të brendshme dhe pasardhësve të dobët. Në vitin 843, me Traktatin e Verdunit, Perandoria Karolingiane u nda midis tre nipërve të tij.

Pjesa lindore e Perandorisë Karolingiane, e njohur si Franckia Lindore, u bë themeli i një forme të re të shtetësisë mesjetare – Perandorisë së Shenjtë Romake. Ngritja e saj filloi nën mbretin Oton I, i cili u kurorëzua perandor nga Papa në vitin 962.

Perandoria u konceptua si mbretëri universale e krishterë, në të cilën perandori sundonte në bashkëpunim me kishën. Megjithatë, veçanërisht nga shekulli XIII e tutje, ajo funksiononte gjithnjë e më pak si shtet i centralizuar. Në vend të kësaj, ajo u bë një bashkim i lirshëm i principatave autonome, dukateve, territoreve kishtarë dhe qyteteve të lira. Ky ekuilibër pushteti kufizonte pushtetin e perandorit, i cili ishte vetëm një nga shumë aktorë në të ashtuquajturin shtet perandorak.

Përveç pushtetit të tij të kufizuar, titulli i perandorit mbante prestigj të madh. Ideja e bashkimit të Evropës së krishterë nën një kurorë mbeti simbol i fortë ideologjik, i cili i lejoi perandorisë të ruante rëndësinë e saj gjatë gjithë mesjetës, veçanërisht në tokat gjermanike dhe italiane.

Gjatë mesjetës së hershme territoret angleze ishin shënjestër e disa pushtimeve. Në ishull u krijuan disa mbretëri, të cilat luftonin vazhdimisht për epërsi. Në vitin 927, mbreti Etelstan arriti të bashkonte mbretëritë anglo-saksone dhe u bë sundimtari i parë i një Anglie të bashkuar.

Në vitin 1066 Anglia u përball me një pushtim të ri. Normanët, të udhëhequr nga Duka Uiliami i Normandisë, mundën ushtrinë angleze në Betejën e Hastingsit. Uiliami u kurorëzua mbret i Anglisë dhe u bë i njohur si Uiliami I Pushtuesi.

Mbreti i ri krijoi një qeveri të fortë të centralizuar. Ndryshe nga shtetet e tjera feudale, ku fisnikët shpesh ishin besnikë vetëm ndaj zotit të tyre të drejtpërdrejtë, në Angli të gjithë feudalët i betoheshin besnikërisë drejtpërdrejt mbretit. Kjo kapërceu dobësinë e rendit feudal, të shprehur në rregullin "Vasali i vasalit tim nuk është vasali im".

Në fillim të shekullit XIII mbretërit anglezë u përballën me rezistencë në rritje nga fisnikëria. Mbreti Jovan Patokë, për shkak të disfatave ushtarake, taksave të rritura dhe sundimit arbitrar, humbi reputacionin e tij te baronët. Në vitin 1215

Hulumtoni:

Vikingët njiheshin si detarë, luftëtarë dhe tregtarë të guximshëm, të cilët nga shekulli VIII deri në shekullin XI arritën në toka të largëta dhe të panjohura. Ata kishin origjinën nga Skandinavia, ku formuan mbretëritë e para. Anijet e tyre të shpejta dhe të lehta ishin një tmerr për vendbanimet bregdetare të Evropës – nga Ishujt Britanikë, në Francë, Spanjë dhe madje edhe në brigjet e Bizantit. Përveç bastisjeve dhe plaçkitjeve, vikingët gjithashtu tregtonin, themelonin vendbanime dhe shpesh përziheshin me popullsinë vendase.

Hulumtoni më shumë rreth bastisjeve dhe vendbanimeve të vikingëve në Ishujt Britanikë.

– Kur dhe ku mbërritën ata për herë të parë? Ç'ndodhi atje?

– Ç'mendoni se ishte më e rëndësishme për ta: pasuria, fama, toka apo diçka tjetër?

Uiliami I Pushtuesi – portret imagjinar, vaj në pëlhurë

ata e detyruan të nënshkruante Kartën e madhe të lirisë (Magna Carta) – një dokument që vendoste kufizime në pushtetin mbretëror.

Në vitin 1295 mbreti Eduard I mbledhi të ashtuquajturin Parlament Model, i cili, përveç fisnikëve dhe klerit, përfshinte edhe përfaqësues të qyteteve dhe qarqeve. Kjo hodhi themelet për Parlamentin Anglez, ndërsa mbreti duhej të kërkonte pëlqimin për vendime të caktuara.

Pas shekullit X Franca ishte vend i fragmentuar feudal në të cilin mbreti kishte autoritet të dobët dhe kontrollonte vetëm një territor të vogël rreth Parisit. Pushteti i vërtetë ishte në duart e feudalëve të mëdhenj. Pushteti mbretëror i centralizuar filloi të konsolidohej vetëm në shekujt XIV dhe XV veçanërisht pas Luftës Njëqindvjeçare (1337-1453) kundër Anglisë, kur mbreti fitoi kontrollin mbi ushtrinë, taksat dhe administratën. Ky proces kulmoi në gjysmën e dytë të shekullit XV gjatë sundimit të Lui X, i cili arriti të nënshtrohte fisnikërinë dhe të hidhte themelet e absolutizmit.

Në Spanjë procesi i krijimit të një monarkie u shoqërua me Rekonkuistën. Mbretëritë e krishtera të Aragonës, Kastilës dhe Leonit u bashkuan gradualisht, ndërsa me martesën e Ferdinandit dhe Izabelës në vitin 1469, u krijua themeli i Spanjës.

Ferdinandi dhe Izabele – portret, vaj në pëlhurë

Deri në fund të mesjetës rendi i vjetër feudal filloi të shpërbëhej. Qytetet rriteshin, mbretërit gradualisht konsoliduan pushtetin e tyre dhe shoqëria filloi të ndryshonte ngadalë. Njerëz të rinj u shfaqën me ide të reja për njeriun dhe botën. Evropa përgatitej të hynte në një epokë krejtësisht të re.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat kushte çuan në krijimin e rendit feudal në Evropë?
2. Ç'do të thotë shprehja "Vasali i vasalit tim nuk është vasali im" dhe pse ishte problem për mbretërit?
3. Cilat ishin pasojat e nënshkrimit të Kartës së madhe të lirisë në vitin 1215?

Humanizmi dhe renesansa

Humanizmi dhe fillimet e renesansës

Kah fundi i mesjetës, njerëzit filluan të mendonin ndryshe për veten dhe për atë që i rrethonte. Në vend që ta pranonin botën vetëm përmes interpretimeve të kishës dhe traditës, ata iu drejtuan gjithnjë e më shumë hulumtimit, të mësuarit dhe zhvillimit personal.

Në shekujt XIV dhe XV disa qytete italiane, veçanërisht Firenze, Venecia dhe Milano, u zhvilluan në qendra të rëndësishme të ndryshimeve ekonomike dhe kulturore. Ato kishin qeveri të pavarur, kishin zhvilluar tregti dhe jetë aktive në qytet, gjë që i dallonte nga pjesa tjetër e Evropës feudale. Tregtarët e pasur, familjet bankare dhe qytetarët me ndikim investonin gjithnjë e më shumë në art, arsim dhe arkitekturë. Në një mjedis të tillë u shfaq një mënyrë e re e të menduarit – humanizmi – i përqendruar në arsyen, të mësuarit dhe dinjitetin e njeriut.

Humanizmi e vendosi njeriun në qendër të vëmendjes. Besohej se çdo person ka arsye, ndjenja dhe vullnet të lirë, se ai mund të mësojë, të mendojë dhe të marrë vendime morale në mënyrë të pavarur. Humanistët nuk pajtoheshin me pikëpamjen se njeriu është vetëm një shërbëtor i përlulur i Zotit ose i mbretit. Sipas tyre, dija nuk duhet të pranohet pa menduar, vetëm sepse kështu kanë thënë priftërinjtë ose sundimtarët. Në vend të kësaj, të gjithë duhet ta hulumtojnë botën vetë, duke përdorur shqisat dhe arsyen e tyre.

Roli i arsimit ishte veçanërisht i rëndësishëm për humanistët. Ata besonin se përveç të mësuarit dhe fitimit të dijes, njeriu duhet të zhvillohet si person i lirë, moral dhe racional. Prandaj ata mbështetën studimin e të ashtuquajturave *studia humanitatis* – lëndë, siç janë gramatika, retorika, historia, poezia dhe etika. Këto shkenca konsideroheshin thelbësore për formimin e një personi të denjë dhe një qytetari të mirë. Ato e ndihmonin individin të zgjeronte njohuritë e tij, të ndërtonte vlera dhe të formonte mendimin e tij. Ndryshe nga arsimi tradicional mesjetar, i cili ishte i përqendruar në fe, humanistët mbështesnin dijen që lidhej me njeriun, jetën dhe shoqërinë.

Në hulumtim të vlerave të reja, humanistët u kthyen te veprat e mendimtarëve të lashtë si Ciceroni, Platoni, Aristoteli dhe Virgjili. Në to ata gjetën ide që, sipas mendimit të tyre, tregonin se si duhet të jetojë, të mendojë dhe të zhvillohet njeriu.

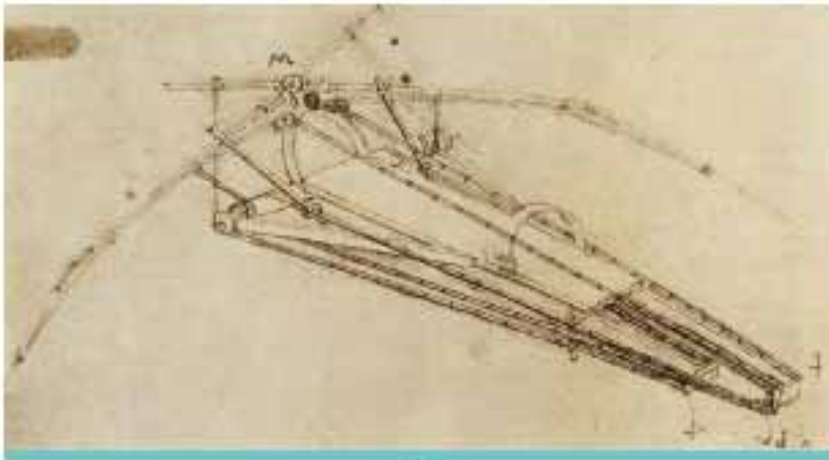

Francesko Petrarka – babai i humanizmit

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Studia humanitatis

Një shprehje latine që në renesansë nënkuptonte një lloj edukimi që synonte zhvillimin e njeriut si qenie e lirë, rationale dhe morale. Në vend që të mësonin vetëm tekste fetare, këto studime u përqendruan në gjuhë, retorikë, etikë dhe histori, domethënë në gjithçka që një person ka nevojë për pjesëmarrje aktive dhe të përgjegjshme në shoqëri.

"Makina fluturuese" – vizatim nga Leonardo da Vinçi

Hulumtoni:

Zgjidhni një shkencëtar, artist ose figurë publike e kohës së re që kombinon kreativitetin dhe njohuritë, ngjashëm me atë që bëri Leonardo da Vinçi. Shkruani një përshkrim të shkurtër dhe shpjegoni pse do ta quanit atë një "njeri të renesansës".

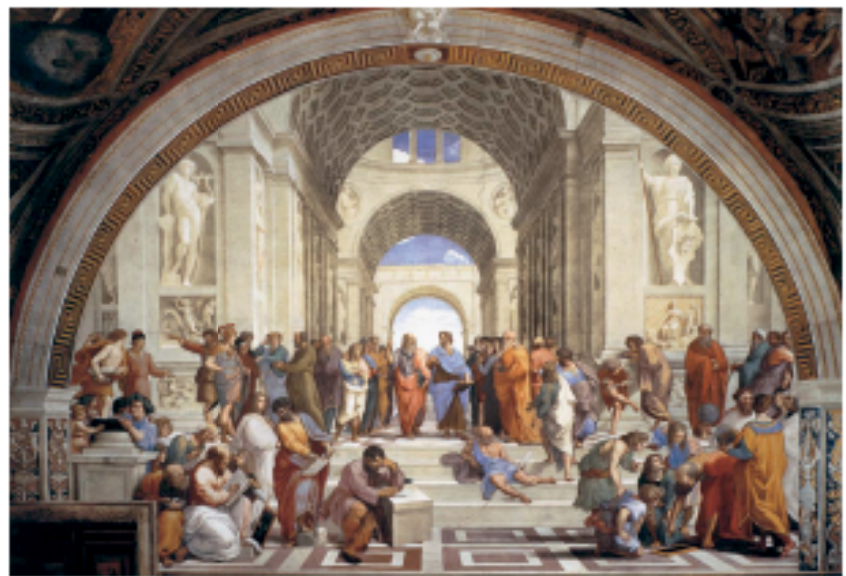
Ky kthim në njohuritë e antikitetit u bë baza për ringjalljen kulturore të quajtur renesansë. Ai ndikoi thellësisht në art, arkitekturë, letërsi dhe në mënyrën e të menduarit për shoqërinë dhe politikën.

Një nga mendjet më të mëdha të renesansës ishte artisti dhe shpikësi italian Leonardo da Vinçi, i njohur për kryeveprat e tij "Mona Lisa" dhe "Darka e fundit". Ai e kombinoi talentin artistik me një kuriozitet për natyrën dhe shkencën dhe bëri zbulime të rëndësishme në anatomi, inxhinieri dhe shkencat natyrore. Krijoi vizatime të detajuara anatomike, projektoi makina. Ai studioi me kujdes fenomenet natyrore. Duke vepruar kështu ai tregoi se arti dhe shkenca mund të plotësojnë njëra-tjetrën.

Renesansa në art dhe letërsi

Shumë artistë të renesansës nuk do të kishin krijuar veprat e tyre pa mbështetjen e patronëve të pasur. Njerëz të tillë quheshin patrona. Ata financuan artistë, shkencëtarë dhe shkrimtarë, duke besuar se përmes kulturës do të linin një gjurmë të qëndrueshme në histori. Më të rëndësishmit midis tyre ishin Medici i Firences – një familje bankare, pasuria dhe ndikimi i së cilës dhanë një kontribut të madh në zhvillimin e artit të renesansës. Ata mbështetën artistë si Mikelanxhelo Buonaroti, i cili u ftua të jetonte dhe studioi në pallatin e tyre kur ishte i ri.

Mikelanxhelo u bë një nga artistët më të rëndësishëm të renesansës. Me skulpturat e tij "Davidi", "Pieta", si dhe afresket në Kapelën Sistine

Shkolla e Athinës – afresk

ai e përshkroi njeriun si krijim të Zotit, por edhe si qenie të fortë dhe dinjitoze. Veprat e tij theksojnë bukurinë dhe fuqinë shpirtërore të trupit të njeriut. Me to Mikelanxhelo përcjell mesazhin humanist se njeriu ka vlerë në vetvete. Rafaeli, nga ana tjetër, në afreskun "Shkolla e Athinës" përshkroi filozofë të rëndësishëm të lashtë në një mjedis që i ngjante kohës së tij, duke treguar kështu se idetë e vjetra kishin ende kuptim në botën e re.

Idetë humaniste patën gjithashtu një ndikim të fortë në letërsi. Tre shkrimtarë italianë bien në sy në veçanti: Dante, Petrarka dhe Bokaçio. Dante Aligieri, me veprën e tij "Komedia hyjnore", lidhi besimet e mesjetës me mënyrën e të menduarit të botës e kohës së re. Françesko Petrarka, i quajtur shpesh babai i humanizmit, e ktheu vëmendjen e tij te personaliteti dhe bota e brendshme e njeriut. Xhovani Bokaçio, në "Dekameroni", përshkroi jetën e përditshme të njerëzve të zakonshëm, duke futur kështu një realizëm të ri në letërsi. Këta shkrimtarë përcollën frymën e epokës së re dhe ndihmuan në ndërtimin e pikëpamjes së renesansës për njeriun dhe shoqërinë.

Ndikimi i renesansës u përhap shpejt përtej Italisë. Në Francë Spanjë, Gjermani dhe Angli dolën shkrimtarë, mendimtarë dhe artistë të cilët pranuan idetë humaniste dhe i përshtatën ato në mjediset e tyre kulturore.

Në Angli, figura më domethënëse ishte Uliam Shekspiri. Dramat e tij, si Hamleti, Otello dhe Makbet, përshkruajnë pasionet, dobësitë dhe dilema morale njerëzore. Shekspiri trajtoi personazhe realistë dhe kompleksë, përvoja njerëzore e të cilëve na duket e njohur edhe sot. Në Spanjë Miguel de Servantes, nëpërmjet personazhit të Don Kishotit, bëri një parodi të traditës kalorësiake, por në të njëjtën kohë krijoi një vepër thellësisht humaniste për idealet, iluzionet dhe dinjitetin e njeriut. Në sferën kulturore gjermane humanizmi u përfaqësua nga Erzamo i Roterdamit, veprat e të cilit, veçanërisht "Lavdërimi i marrëzisë", trajtojnë në mënyrë kritike dogmën e kishës dhe bëjnë thirrje për ripërtëritje morale përmes arsyes dhe virtytit.

Shkenca dhe politika në renesansë

Renesansa nuk u kufizua vetëm në art dhe letërsi. Ajo gjithashtu shkaktoi ndryshime të thella në mënyrën se si njerëzit e kuptonin natyrën. Në vend të pranimi të shpjegimeve teologjike, filloi një hulumtim për ligje natyrore të bazuara në vëzhgim, matje dhe analizë. Eksperimenti dhe provat shkencore filluan të pranoheshin si bazë e

Dante Aligieri - afresk

njohurisë së vërtetë. Një nga të parët që hapi rrugën për shkencën e re ishte **Nikolla Koperniku**, i cili me teorinë e tij heliocentrike pohoi se Dielli, jo Toka, ishte në qendër të universit. Megjithatë idetë e tij hasën në rezistencë ato ndryshuan thellësisht botëkuptimin dhe hapën derën për revolucionin shkencor në Evropë në shekullin XVII.

Së bashku me ndryshimet në shkencë, ndryshonin edhe pikëpamjet e njerëzve mbi shoqërinë dhe qeverinë. Mendimtari italian **Nikolo Makiaveli**, në veprën e tij "Princi", shkroi se një sundimtar nuk duhet të udhëhiqet gjithmonë nga rregulla morale ose fetare. Në vend të kësaj ai duhet të marrë vendime që janë të dobishme për shtetin, edhe kur ato duken mizore ose imorale. Makiaveli besonte se politika kishte rregullat e veta, të ndryshme nga rregullat e mirësisë ose besimit. Me një qasje të tillë ai sfidoi pikëpamjen tradicionale se pushteti vinte nga Zoti dhe hapi rrugën për një mënyrë të re të menduarit, në të cilën politika shihej si aftësi e pavarur nga feja.

Vizatimi i Kopernikut për Sistemin Diellor – Dielli në qendër të universit (1543)

Dallimet kryesore midis mënyrës së të menduarit mesjetare dhe asaj humaniste/të renesansës

Pikëpamje mbi:	Botëkuptimi mesjetar	Pikëpamje humaniste /të renesansës
Njeriun	Njeriu është mëkatar, i vogël para Zotit dhe i kufizuar nga fati	Njeriu ka arsye, liri dhe vlerë në të drejtën e tij
Burimet e dijes	Shkrimi i shenjtë dhe mësimet e kishës dhe autoriteteve	Hulumtim, përvojë, mendim kritik dhe vëzhgim
Artin	I fokusuar në fe, simbolik dhe i stilizuar	Realist, i frymëzuar nga natyra, materialistja dhe e përditshmja
Qeverisjen dhe fenë	Pushteti jepet nga Zoti, feja është autoriteti kryesor	Politika është aftësi, ndërsa feja vihet në pikëpyetje

Deri në fund të shekullit XVI renesansa ishte përhapur në më shumë pjesë të Evropës dhe u bë një shembull i zhvillimit kulturor. Idetë e saj për dinjitetin njerëzor, arsimin, arsyen dhe kreativitetin kanë lënë një gjurmë të qëndrueshme në histori dhe mbeten të rëndësishme edhe sot e kësaj dite. Njerëzit filluan ta shihnin njeri-

Pyetje për diskutim:

Makiaveli pohoi se një sundimtar nuk duhet të jetë i mirë, por i suksesshëm

– A jeni dakord me këtë? Shpjegoni pse.

– A zbatohen ende ide të tilla në politikë sot?

un ndryshe, jo si krijesë pasive të nënshtroar ndaj fatit, por si qenie racionale dhe aktive që mëson, krijon dhe ndryshon.

Renesansa shënoi një tranzicion nga një kohë kur besimi i verbër dhe frika mbizotëronin, në një epokë të re kurioziteti, hulumtimi dhe shprehjeje përmes artit dhe shkencës. Me teorinë e tij heliocentrike, Koperniku e kishte vendosur Diellin në qendër të universit, por renesansa e vendosi njeriun në qendër të mendimit. Pa këtë ndryshim do të ishte e vështirë të imagjinohej shkenca e kohës së re ose të drejtat e njeriut.

Bashkëjetesa me të kaluarën

Imagjinoni sikur jeni nxënës në Firencen e renesansës dhe mësimdhënësi juaj i retorikës ju jep detyrën e mëposhtme:

Të mbani një fjalim të shkurtër në sheshin e qytetit rreth asaj pse arsimit dhe arti janë të rëndësishëm për të ardhmen e shoqërisë.

Në fjalimin tuaj, përdorni të paktën tri terma nga mësimi, për shembull: arsye, dinjitet, studia humanitatis, vlerë njerëzore, art, patronazh.

Këshillë: Filloni kështu:

"Të dashur bashkëqytetarë, sot nuk po flasim vetëm për artin dhe librat, po flasim për atë që do të thotë të jesh njeri..."

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është humanizmi dhe cilat janë idetë e tij kryesore?
2. Cilat figura shoqërohen me artin e renesansës dhe pse?
3. Si ndryshoi kuptimi i shkencës gjatë kësaj epoke?
4. Pse teoria e Kopernikut ishte kaq revolucionare?

Reformacioni dhe kundërreformacioni

Shkaqet e reformacionit

Në shekullin XVI Evropa e krishterë u përball me një krizë të thellë shpirtërore, sociale dhe politike. Kisha katolike, e cila kishte qenë autoriteti më i lartë mbi besimin dhe moralin për shekuj me radhë, po humbiste gjithnjë e më shumë besimin e popullit. Klerikët, veçanërisht ata në pozicione të larta, jetonin në luks, ndërhynin në politikën botërore dhe shpesh akuzoheshin për korrupsion dhe sjellje imorale. Në të njëjtën kohë besimtarët e zakonshëm ishin të ngarkuar me taksa dhe për faljen e mëkateve duhej të blinin indulgjenca. Shumë filluan të kuptonin se kisha nuk ofronte më ndihmë të vërtetë shpirtërore, por përkundrazi kërkonte pagesë për faljen e mëkateve duke shfrytëzuar frikën e popullit.

Pakënaqësia lindi jo vetëm nga abuzimet e kishës, por edhe nga ndryshimet më të gjera në mënyrën e të menduarit. Nën ndikimin e humanizmit, gjithnjë e më shumë njerëz të ditur filluan të vinin në dyshim thelbin e besimit të krishterë. Ata besonin se e vërteta nuk duhet të kërkohej në rregullat e kishës, por në vetë Shkrimet e shenjta, të lexuara, të interpretuara dhe të kuptuara nga çdo person. Në atë kohë edhe përparimi teknologjik luajti një rol të madh. Sh-typshkronja, e përsosur nga Johan Gutenberg, bëri të mundur që këto ide dhe përkthime të reja të Biblës të shumohen dhe të përhapen. Pastaj, për herë të parë njeriu i zakonshëm pati mundësinë të lexonte tekste rreth besimit vetë dhe të mendonte për to pa ndërmjetës.

Në një kontekst të tillë Martin Luter, një murg dhe profesor i teologjisë, u shfaq në Gjermani. Ai besonte se kisha ishte larguar nga vlerat e vërteta të krishtera. Në vitin 1517, në derën e kishës në Vitenberg, Luteri var një listë me 95 teza në të cilat ai vinte në dyshim shitjen e indulgjencave dhe nxori në pah problemet në kishë. Sipas tij, njeriu nuk mund ta blejë shpëtimin, por duhet t'i afrohet Zotit përmes besimit, pendimit të sinqertë dhe leximit të Biblës. Ai besonte se çdo i krishterë ka të drejtë ta lexojë Biblën vetë dhe të mendojë mbi besimin e tij, pa ndërmjetësimin e kishës.

Monumenti i Johan Gutenbergut, Majo (Gjermani)

Martin Luteri i var 95 tezat në derën e kishës në Vitenberg (1517) – vaj në pëlhurë

Idetë e tij u përhapën shpejt, sepse ato iu përgjigjën pakënaqësisë që ekzistonte tashmë midis shumë njerëzve. Publikimi i tezave të Luterit konsiderohet fillimi i reformatcionit – një lëvizje fetare që kërkonte një ripërtëritje të besimit të krishterë dhe ndryshime në kishën katolike.

Kisha reagoi duke dënuar Luterin. Ai u akuzua për herezi, ndërsa papa e përjashtoi nga kisha katolike. Por Luteri pati mbështetje të fortë, veçanërisht nga disa princa gjermanë të cilët dëshironin pavarësi më të madhe nga papa dhe perandori. Mësimet e tij u përhapën dhe doli një lëvizje e re fetare – luteranizmi. Ndjekësit e Luterit u quajtën protestantë, sepse disa prej tyre protestuan publikisht kundër kufizimit të lirisë fetare.

Përhapja e protestantizmit

Përveç Luterit, reformatorë të tjerë me pikëpamje të ndryshme u shfaqën në tokat gjermane në atë kohë. Për shembull, Tomas Mincer, përveç ndryshimeve në besim, mbështeti edhe drejtësinë sociale. Ai besonte se krishterimi duhet të ndihmonte të varfrit dhe të mbështeste kërkesat e tyre për një jetë më të mirë. Pikëpamjet e tij më vendimtare çuan në një konflikt me autoritetet dhe në ekzekutimin e tij.

Reformatcionit u përhap edhe në pjesë të tjera të Evropës. Në Zvicër, Zhan Kalvin luajti një rol të rëndësishëm. Ai mësoi se Zoti përcakton paraprakisht se kush do të shpëtohet dhe se një jetë morale ishte shenjë se një person është zgjedhur nga Zoti. Mësimet e Kalvinit ishin të rrepta dhe të organizuara, gjë që tërhoqi shumë njerëz që dëshironin rend, disiplinë dhe pavarësi nga kisha në Romë. Calvinizmi u përhap në Francë Holandë dhe Skoci.

Mbretërit francezë e panë protestantizmin si kërcënim për unitetin e shtetit dhe pushtetin e tyre dhe shpesh përdorën dhunën. Në Francë protestantët, të njohur si hugenotë, u persekutuan rëndë. Ngjarja më tragjike ishte ngjarja e njohur si Masakra e ditës së shën Bartolomeut në vitin 1572, kur rreth 3.000 njerëz u vranë në Paris.

Në Angli ndryshimi fetar filloi me një mosmarrëveshje midis mbretit Henri VIII dhe papës. Henri donte të divorcohej nga gruaja e tij, por papa nuk e lejoi. Si përgjigje mbreti u prish me Romën dhe u shpall kreu i kishës së re të Anglisë. Me këtë hap ai jo vetëm që ndërpreu marrëdhënien e tij me papën, por gjithashtu vendosi autoritetin mbretëror mbi atë të kishës. Kështu, shteti anglez mori kontrollin e çështjeve fetare.

Procese të ngjashme ndodhën në vende të tjera. Lëvizjet protestante nuk ishin vetëm synime fetare, por shpesh ishin gjithashtu

Pyetje për diskutim:

A donte Martin Luteri të krijonte një fe të re apo fillimisht donte të reformonte kishën ekzistuese?

Zhan Kalvin – portret, vaj në pëlhurë

Hulumtoni:

Cilat vende evropiane sot kanë më shumë protestantë dhe cilat janë ende kryesisht katolike?

të lidhura me aspiratat politike dhe kombëtare. Në shumë qarqe kalimi në protestantizëm ishte mënyrë për të treguar rezistencë ndaj autoritetit të huaj fetar ose politik dhe për të forcuar identitetin e vet.

Kundërreformacioni dhe pasojat e përçarjeve fetare

Kundërreformacioni ishte përgjigja e kishës katolike ndaj sfidës së paraqitur nga reformati. Qëllimi ishte të ripërtërihej kisha nga brenda, të forcohej pozicioni i saj dhe të rifitohej besimi i besimtarëve. Një këshill i madh kishtar u mbledh në qytetin e Trentit, i cili u mbledh me ndërprerje nga viti 1545 deri në vitin 1563. Atje u konfirmuan mësimet themelore katolike, por u mor edhe një vendim për ndryshime. U theksua nevoja për arsimim më të mirë të priftërinjve, monitorim më të rreptë të sjelljes së tyre dhe fund të abuzimit me indulgjencat. Qëllimi ishte ta bënte kishën më të përgjegjshme dhe më afër popullit.

Kisha gjithashtu ndërmori hapa më të rreptë për të parandaluar përhapjen e mësimëve të reja. Inkuizicioni, një gjykatë kishtarë që hetonte dhe ndëshkonte ata që akuzoheshin për herezi, fitoi pushtet më të madh. U përpilua gjithashtu një listë e librave të ndaluar, duke përfshirë disa përkthime të Biblës në gjuhët amtare. Në këtë kohë u themelua një urdhër i ri monastik – jezuitët. Themeluesi i tyre, Ignasio Lojola, i imagjinonte ata si urdhër të përkushtuar tërësisht ndaj papës, i cili do të forconte besimin katolik përmes shembullit të tyre të modestisë, arsimit dhe punës misionare. Jezuitët hapën shkolla dhe kolegje në të gjithë Evropën, dhanë kontribute të rëndësishme në shkencë dhe mendim teologjik dhe luajtën një rol të rëndësishëm në ripërtëritjen e kishës katolike. Misioni i tyre u shtri edhe në Azi, Afrikë dhe Amerikë.

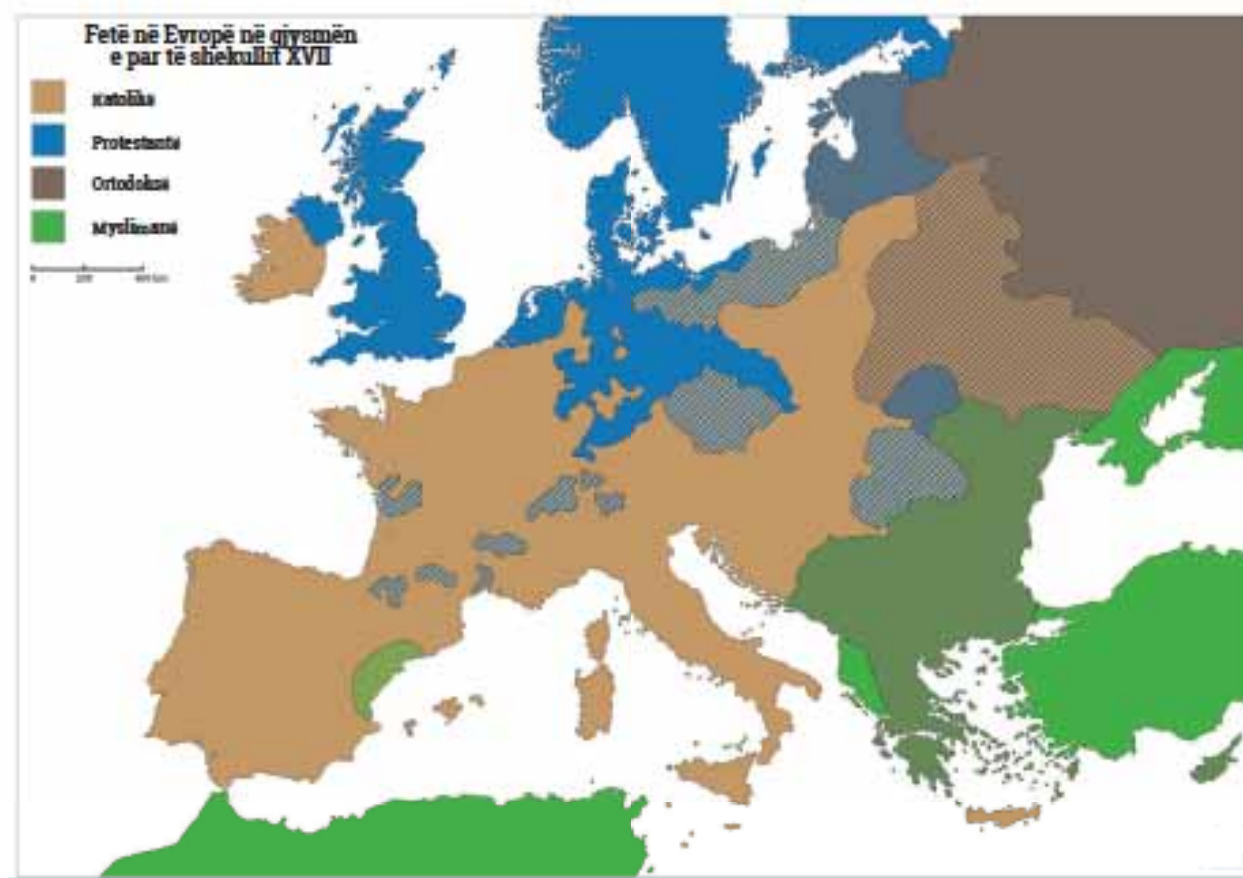
Dallimet fetare që lindën pas reformatit çuan në shumë konflikte dhe luftëra në të gjithë Evropën. Në tokat gjermane Karli V, perandor i Shenjtë romak dhe mbret i Spanjës, u përpoq me forcë t'i sillte të gjithë nën sundimin katolik. Por kur e kuptoi se kjo ishte e pamundur ai pranoi një kompromis: çdo sundimtar do të ishte në gjendje të vendoste vetë se cila fe do të praktikohej në vendin e tij. Ky parim, i njohur si "Vendi i secilit është feja e tij", solli paqe të përkohshme. Konflikte të ngjashme ndodhën në Francë. Atje mbreti Henri IV njohu liri të kufizuar fetare për hugenotët me Ediktin e Nantës. Konflikti më i gjatë dhe më i përgjakshëm, që tronditi pothuajse të gjithë Evropën, ishte Lufta Tridhjetëvjeçare, e cila filloi në vitin 1618. Ajo përfundoi në vitin 1648 me Paqen e Vestfalisë, e cila konfirmoi të drejtën e secilit shtet për të vendosur në mënyrë të pavarur për fenë e tij.

Reformati dhe kundërreformacioni patën pasoja të thella dhe të qëndrueshme për fenë, shoqërinë dhe kulturën në Evropën Perëndimore dhe Qendrore. Në disa qarqe protestante, veçanërisht midis kalvinistëve, u shfaq një qëndrim i ri ndaj punës, përgjegjësisë dhe iniciativës personale. Me kalimin e kohës këto ide ndikuan në zhvillimin e tregtisë dhe demokracisë. Në vende si Anglia dhe Holanda ato kontribuan në zhvillimin e qeverisjes parlamentare dhe të drejtave qytetare.

Dallimet fetare u pasqyruan edhe në art dhe arkitekturë. Kishat protestante ishin të thjeshta dhe pa shkëlqim apo dekorim. Ato ishin hapësira modeste për lutje dhe lexim të Biblës. Në të kundërt, tempujt katolikë kishin për qëllim të bënin përshtypje. Në stilin e lëvizjes artistike baroke, muret

Henri VIII – portret, vaj në pëlhurë

Ndarjet fetare në Evropë në gjysmën e parë të shekullit XVII

dhe tavanet ishin të zbukuruara me skena shumëngjyrëshe dhe ar, me kupola të larta, statuja dhe altarë imponues. Gjithçka u krijua në mënyrë që besimtari, me të hyrë, të ndjente menjëherë madhësinë e Zotit dhe fuqinë e kishës.

Reformacioni nuk nënkuptonte vetëm një ndryshim në jetën fetare. Ai vazhdoi reflektimet e filluara nga humanizmi dhe i inkurajoi njerëzit të mendonin më në mënyrë të pavarur dhe të merrnin vendime sipas ndërgjegjes së tyre.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Pse indulgjencat shkaktuan një reagim kaq të fortë në shekullin XVI?
2. Cili ishte roli i shtypshkronjës në përhapjen e ideve të reformacionit?
3. Si reagues sundimtarë të ndryshëm ndaj reformacionit, dhe pse disa e mbështetën atë dhe të tjerë e dënuan?
4. Si u përpoq kisha katolike t'i përgjigjej përhapjes së protestantizmit?

Shkenca dhe këndvështrimi i ri për botën

Fillimet e revolucionit shkencor

Në fund të shekullit XVI dhe XVII shumë njerëz në Evropë filluan ta shihnin botën ndryshe. Në vend që të mbështeteshin te Bibla ose tek autorët e lashtë grekë dhe romakë, gjithnjë e më shumë studiues kërkuar përgjigje përmes vëzhgimit, matjes dhe eksperimentimit. Kjo mënyrë e re e të menduarit ndryshonte nga ajo e mëparshme, e cila bazohej në besim, traditë dhe autoritet. Arsyeja, përvoja dhe nevoja që dija të ishte e verifikueshme u theksuan gjithnjë e më shumë. Kështu filloi një kapitull i ri në historinë e dijes, i njohur si revolucion shkencor.

Një kthesë e tillë nuk ndodhi brenda natës. Deri në shekullin XVI shpjegimi i natyrës ishte i lidhur ngushtë me fenë dhe mësimet e kishës. Bota konsiderohej e përsosur dhe e rregulluar sipas planit të Zotit dhe rrallë vihej në dyshim. Por me revolucionin shkencor, filloi të zhvillohej një pikëpamje e ndryshme, e bazuar në logjikë, prova dhe vëzhgim. Fenomenet natyrore shpjegoheshin gjithnjë e më shumë pa iu referuar vullnetit hyjnor, si diçka që njeriu mund ta kuptonte vetë.

Në fillim të revolucionit shkencor disa mendimtarë u përpoqën të shpjegonin saktësisht se si duhet të ndërtohet dija. Njëri prej tyre ishte Frensis Bekon, i cili besonte se shkenca duhet të bazohet në përvojë dhe të jetë e dobishme për njerëzit. Sipas tij, dija është fuqi, por vetëm nëse mund të zbatohet. Ai propozoi një mënyrë e të menduari që fillonte me shembuj specifikë dhe çonte në përfundime të përgjithshme – një qasje e njohur si induksion. Bekon besonte se shkenca duhet të çojë në zbulime të dobishme dhe t'i inkurajojë njerëzit të mendojnë vetë, në vend që thjesht të pranojnë atë që u thonë të tjerët.

Pikërisht nga kjo qasje u zhvillua më vonë e ashtuquajtura **metodë shkencore** – një mënyrë e re pune që u bë themeli i shkencës së kohës së re.

Metoda shkencore nënkuptonte që dija nuk duhet të bazohet në besime, por në fakte të verifikuara. Në vend që të pranonin pretendimet e të tjerëve, shkencëtarët së pari bënin pyetje, vëzhgonin dhe kryenin eksperimente, ndërsa vetëm pastaj nxirnin përfundime. Çdo pretendim duhej të testohej dhe të provohej, në vend që thjesht të pranohej si i vërtetë. Gjatë kësaj periudhe dolën dy shkolla mendimi: empirizmi, i cili mbante qëndrimin se dija vinte nga përvoja dhe eksperimentet, dhe racionalizmi, i cili mbante

Frensis Bekon – portret, vaj në pëlhurë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Induksion (nga fjala latine *inductio*, që do të thotë "hyrje") është mënyrë e të menduarit në të cilën një e vërtetë e përgjithshme nxirret nga një numër shembujsh specifikë. Në vend që të pranonte një rregull paraprakisht, Bekon besonte se fenomenet duhet të vëzhgohen me kujdes dhe përfundimet të arrihen përmes përvojës.

Shembull i induksionit:

Nëse vendosni një copë dylli në një vend të nxehtë ai do të shkrihet.

Nëse vendosni një lloj tjetër dylli – ai do të shkrihet gjithashtu.

Qoftë dyllë i bardhë, i verdhë apo i kuq, dylli gjithmonë shkrihet kur nxehet.

Nga këta shembuj mund të konkludohet: të gjitha llojet e dyllit shkrihen kur nxehen.

qëndrimin se arsyeja dhe logjika ishin parësore. Të dy qasjet plotësonin njëra-tjetrën dhe kontribuan në zhvillimin e një kulture të re të të menduarit, të ndryshme nga shpjegimet e vjetra fetare të botës.

Termi:	Empirizëm	Racionalizëm
Shpjegim:	Njohuria vjen nëpërmjet përvojës, vëzhgimit dhe eksperimentimit	Dituria vjen nëpërmjet arsyes dhe të menduarit logjik, edhe pa përvojë paraprake.
Shembull:	Nëse bimët rriten më shpejt në dritë sesa në hije, atëherë drita përshpejton rritjen.	Nëse të gjithë shpezët kanë krahë, ndërsa pëllumbi është shpezë, atëherë pëllumbi ka krahë.

Shkencëtarët dhe zbulimet e tyre

Revolucioni shkencor ndoqi kryesisht idetë e humanizmit dhe kuriozitetin që u zhvillua gjatë renesansës. Derisa humanistët theksonin rëndësinë e njeriut dhe aftësinë e tij për të menduar, shkencëtarët ndërmorën një hap të ri: ata donin të kuptonin botën me ndihmën e njohurive që mund të testoheshin dhe të provoheshin. Mendimi i rëndësishëm i filozofit të lashtë Protagora, "njeriu është masa e të gjitha gjërave", mori një kuptim të ri në renesansë – se çdo fenomen në natyrë mund të matej, të shqyrtohej dhe të parashikohej.

Një nga shkencëtarët e parë që zbatoi metodën e re shkencore ishte Galileo Galilei. Edhe pse ai nuk e shpiku teleskopin ai e përsosi atë dhe ishte ndër të parët që e përdori atë për të vëzhguar qiellin. Me ndihmën etij ai zbuloi satelitë rreth Jupiterit, njolla në Diell dhe male në Hënë. Këto zbulime treguan se qielli nuk ishte i përsosur dhe i pandryshueshëm, siç besohej deri atëherë. Galileo mbështeti publikisht idenë e Kopernikut se Dielli, jo Toka, ishte qendra e universit. Kisha e dënoi atë dhe e detyroi të tërhiqte publikisht pikëpamjet e tij. Dekada më parë Xhordano Bruno ishte ekzekutuar për pretendimin se universi ishte i pafund dhe për vënien në dyshim të mësimave të kishës.

Në Francë Rene Dekart mbështeti një mënyrë të ndryshme të të menduarit. Ai besonte se nuk duhet të besosh menjëherë në diçka, por së pari të pyesësh veten nëse është vërtet e saktë. Sipas tij, dija e vërtetë ndërtohet me ndihmën e arsyes dhe logjikës. Mendimi i tij "Unë mendoj, prandaj jam" u bë simbol i epokës së re, kur mendimi i pavarur vlerësohej gjithnjë e më shumë. Dekart besonte se natyra mund të shpjegohej përmes numrave, formulave dhe rregullave të qarta.

Galileo Galilei paraqet para autoriteteve veneciane teleskopin e tij – litografinë.

Ai gjithashtu kontribuoi në zhvillimin e gjeometrisë, por edhe më shumë në idenë se dyshimi është hapi i parë drejt së vërtetës.

Një nga shkencëtarët më me ndikim të asaj kohe ishte anglezi Isak Njuton. Ai bashkoi njohuritë e mekanikës dhe astronomisë dhe krijoi një teori të përgjithshme të lëvizjes së trupave. Ai u mbështet në punën e Galileut dhe Johanes Keplerit, të cilët zbuluan se planetët nuk lëvizin në rathë të përsosur, por në elipsa. Në vitin 1687 ai botoi librin *Principia Mathematica*, i cili u bë themeli i fizikës e kohës së re. Njutoni besonte se natyra ishte si mekanizëm i madh që funksiononte sipas të njëjtave rregulla kudo. Me matematikë dhe arsye, besonte ai, gjithçka mund të përshkruhej nga rënia e një molle deri te lëvizja e planetëve.

Isak Njutoni – portret, vaj në pëlhurë

Përhapja e zbulimeve shkencore

Revolucioni shkencor nuk mund të kishte ndodhur pa përparimet në teknologji. Teleskopi, i zhvilluar në fillim të shekullit XVII u lejoi shkencëtarëve të vëzhgonin trupa të largët qiellorë. Më vonë mikroskopi zbuloi një botë krejt të re, më parë të padukshme. Studiuesi holandez Antoni van Levenhuk ishte i pari që vëzhgoi bakteret, një zbulim që ishte sensacion i vërtetë në atë kohë.

Por edhe idetë më të zgjuara nuk do të kishin ndikim pa mundësinë për t'i ndarë ato. Falë makinës së shtypit, njohuritë e reja shkencore u përhapën me shpejtësi në të gjithë Evropën. Shkencëtarët filluan të botonin hulumtimet e tyre dhe të shkëmbenin mendime. Në vitin 1665 u botua revista e parë shkencore në botë, e quajtur *Procedura filozofike*. Ajo mundësoi një shkëmbim të rregullt informacioni, zbulimesh dhe mendimesh të reja. Kështu, u formua komuniteti i parë shkencor, domethënë një grup njerëzish që ndanin të dhëna dhe mësonin nga njëri-tjetri. Ky ishte fillimi i asaj që ne sot e quajmë kulturë shkencore.

Universitetet gjithashtu luajtën një rol të rëndësishëm në përhapjen e njohurive shkencore. Në shekujt XVII dhe XVIII gjithnjë e më shumë universitete evropiane filluan të pranonin ide të reja dhe të fusnin leksione në shkencat natyrore. Përveç lëndëve klasike, studentët e rinj mësuuan rreth zbulimeve më të fundit në fizikë, astronomi dhe biologji. Me kalimin e kohës u themeluan edhe akademitë e shkencave. Universitetet dhe akademitë u bënë vende ku shkencëtarët mund të bashkëpunonin dhe të krahasonin rezultatet e hulumtimit të tyre. Dituria u përhap përmes librave, letrave dhe kontakteve personale, pavarësisht kufijve kombëtarë. Kështu, Evropa u bë qendra kryesore e shkencës dhe idetë e reja u përhapën gradualisht në të gjithë botën.

Mikroskopi i shekullit XVII – ilustrim

Kolegji Trinitit në Universitetin e Kembrixhit, ku Isak Njutoni studioi dhe jepte mësim

Por progresi nuk ishte i barabartë për të gjithë. Gratë u përjashtuan nga universitetet dhe rrethete shkencore. Pavarësisht kësaj, disa prej tyre arritën të kontribuonin në fusha siç janë mjekësia dhe astronomia. Më shpesh ato punonin në kushte shtëpiake, pa mbështetje dhe pa njohje zyrtare.

Me idetë dhe zbulimet e tij, Revolucioni shkencor ndryshoi thellësisht mënyrën se si njerëzit e kuptonin botën. Falë tij, filloi zhvillimi i shkencës, arsimit dhe teknologjisë. Me kalimin e kohës mendimi shkencor filloi të ndikonte edhe në industri, ide politike dhe të drejtat e njeriut. Sot, ndikimi i tij është i pranishëm në spitale, shkolla, fabrika dhe në çdo teknologji të re.

Pyetje për diskutim:

Maria Kirh ishte astronome gjermane nga fillimi i shekullit XVIII. Ajo punoi me bashkëshortin e saj Gotfrid Kirh dhe në vitin 1702 vëzhgoi një kometë të re. Por kur zbulimi u botua, merita iu atribua bashkëshortit të saj dhe emri i saj nuk u përmend.

– Pse mendoni se zbulimi i saj nuk u njoh?

– Çfarë na tregon ky shembull për pozicionin e grave në shkencë në atë kohë?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është induksioni dhe si e përdori Frensis Bekon këtë qasje?
2. Ç'është empirizmi dhe ç'është racionalizmi? Shpjegojini ato me një shembull.
3. Cilat janë ndryshimet midis shpjegimeve të vjetra fetare të natyrës dhe qasjeve të reja shkencore të shekullit XVII?
4. Me çka kontribuan Galileo, Dekarti dhe Njutoni në mendimin shkencor?
5. Pse gratë kishin vështirësi në pjesëmarrjen në shkencë? Shpjegoni duke përdorur shembullin e Maria Kirh.

Perandoritë në kohën e re

Formimi dhe karakteristikat e perandorive të kohës së re

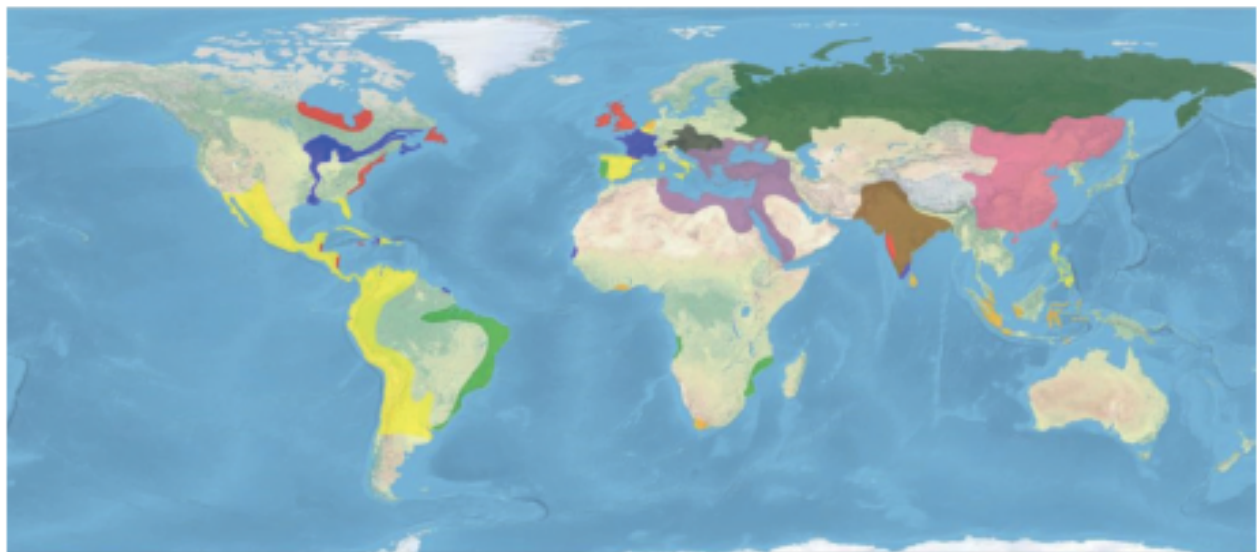
Nga shekulli XVI deri në shekullin XVIII disa shtete evropiane u zgjeruan ndjeshëm dhe u zhvilluan në perandori të mëdha. Ata pushtuan territore të gjera përtej kufijve të tyre fillestarë, të banuara nga popuj që flisnin gjuhë të ndryshme dhe i përkisnin komuniteteve të ndryshme fetare. Për të ruajtur një sundim të tillë, ata krijuan sisteme komplekse pushtuese dhe qeverisjeje.

Perandoritë të cilat dolën në kohën e re ndryshonin nga ato të antikitetit dhe nga mbretëritë e mesjetës. Në dallim nga rendi feudal që dominoi Mesjetën, perandoritë e kohës së re bazoheshin në pushtet të centralizuar dhe një administratë shtetërore të organizuar mirë. Në dallim nga perandoritë e lashta, perandoritë e kohës së re përdomin armë zjarri, marinë të fortë dhe forma më të zhvilluara administrimi, me të cilat ata krijuan një qeveri më të qëndrueshme dhe efikase. Edhe pse kishte pasur edhe pushtime të mëdha në antikitet, shtetet e kohës së re siguruan kontrollin mbi territoret e huaja dhe ndërtuan rrjete tregtare që lidhnin të gjithë botën.

Fuqitë evropiane dhe zgjerimi i tyre

Perandoritë në kohën e re ishin një shenjë force dhe pasurie. Ato demonstironin fuqinë e sundimtarëve, madhështinë e shtetit dhe kontrollin e tij mbi njerëzit dhe burimet nga tokat e largëta. Por zgjerimi i tyre shpesh çoi në luftëra, shtypje dhe rezistencë nga popujt e nënshtuar.

Gjatë kohës së re disa shtete u rritën në forca të fuqishme me ndikim të rëndësishëm politik, ushtarak dhe ekonomik. Më të shquara ishin Spanja, Anglia, Franca, Rusia, Perandoria Habsburge dhe Perandoria Osmane. Edhe pse jo të gjitha u quajtën zyrtarisht perandori, për shkak të territoreve e tyre të gjera, popullsitë e larmishme dhe stilet e qeverisjes ato funksiononin si perandori të vërteta.

Spanja	Britania M.	Holanda	P. Osmane	Kina
Portugalia	Franca	P. Habsburge	Rusia	P. Mughal

Perandoritë e kohës së re rreth vitit 1710

Spanja, Anglia dhe Franca ndërtuan perandori detare me koloni në kontinente të ndryshme. Rusia, Perandoria Habsburge dhe Perandoria Osmane u zgjeruan në rrugë tokësore.

Përveç këtyre fuqive, Portugalia dhe Holanda luajtën gjithashtu një rol të rëndësishëm në zgjerimin jashtë shtetit, duke kontrolluar territore në Afrikë, Azi dhe Amerikën Jugore, veçanërisht përmes kompanive të tyre tregtare dhe marinës.

Spanja ishte një nga fuqitë e para të mëdha koloniale. Në shekullin XVI spanjollët pushtuan pjesën më të madhe të Amerikës dhe krijuan zotërime të vogla në Azi dhe Afrikë. Kolonitë i sollën Spanjës ar, argjend dhe punë, duke e bërë atë vendin më të pasur në Evropë në atë kohë.

Anglia dhe Franca u ngritën në famë në shekullin XVII si fuqi të reja jashtë shtetit. Të dy vendet ndërtuan flota të fuqishme, themeluan koloni në Amerikën Veriore dhe Karaibe, ndërsa krijuan poste tregtare në Indi dhe Afrikë. Anglia lulëzoi veçanërisht nëpërmjet tregtisë, marinës dhe krijimit të kolonive të vendosura, të cilat më vonë do të bëheshin themeli i Perandorisë Britanike.

Rusia u zgjerua në rrugë tokësore, kryesisht drejt Siberisë, Kaukazit dhe Evropës Lindore. Në këto territore shteti themeloi qytete të reja, emëroi guvernatorë dhe vendosi garnizone ushtarake. Përveç kësaj, ajo vendosi në mënyrë aktive rusët, duke forcuar kështu pushtetin carist, duke lidhur zonat e reja me shtetin qendror dhe duke përhapur krishterimin ortodoks. Në shekullin XVIII pushteti i saj u rrit ndjeshëm pas fitoreve ndaj Suedisë dhe osmanëve, duke u bërë fuqia kryesore në Evropën Lindore.

Perandoria Habsburge sundoi mbi popuj të ndryshëm në Evropën Qendrore. Ajo mbështetej në besimin katolik, aleancat me fisnikërinë dhe një ushtri të organizuar, e cila luajti një rol të rëndësishëm në mbrojtjen dhe zgjerimin e pushtetit perandorak. Interesat territoriale të Perandorisë ishin të drejtuara drejt Evropës, jo drejt pushtimeve jashtë shtetit.

Perandoria Osmane shtrihej në pjesë të Evropës, Azisë dhe Afrikës Veriore. Kishte pushtet të centralizuar, ndarjen e territorit në provinca (vilajete) dhe një sistem kompleks qeverisjeje të kryesuar nga sultani. Perandoria bashkonte popuj dhe fe të ndryshme brenda një rendi të vetëm shtetëror. Megjithatë, në shekullin XVIII ajo filloi të humbiste territor dhe ndikim, veçanërisht pas disfatave nga Rusia dhe Perandoria Habsburge, të cilat treguan shenjat e para të dobësimit.

Altari i Artit në katedralen e Toledos (Spanjë) – i dekoruar me ar të sjellë nga kolonitë në Amerikë

A e dinit se:

Deri në vitin 1707 Anglia ishte mbretëri më vete. Me bashkimin me Skocinë, u krijua shteti i Britanisë së Madhe. Anglia filloi të pushtonte koloni që në shekullin XVI, ndërsa të gjitha këto territore më vonë u bënë pjesë e asaj që do të quhej Perandoria Britanike – perandoria më e madhe në histori.

Perandoresha habsburge Maria Tereza – portret, vaj në pëlhurë

Edhe pse ndryshonin në metodat e organizimit dhe formën e pushtetit, të gjitha perandoritë mbështeteshin në tri shtylla kryesore: ushtrinë, administratën dhe idenë e rendit dhe bindjes. Por, për të mbetur të forta, nuk mjaftonte të pushtonin. Ato duhej të gjenin një mënyrë për të sunduar njerëzit që flisnin gjuhë të ndryshme, kishin zakonet e tyre dhe jetonin në vende të largëta.

Për ta arritur këtë, shtetet perandorake hartuan mënyra për të ruajtur pushtetin. Sundimtarët zgjidhnin njerëz të besuar si guvernatorë, gjyqtarë, mbledhës taksash dhe komandantë ushtarakë për të zbatuar pushtetin e tyre. Ata ruanin rendin, mbledhnin para dhe siguroheshin që rregullat të ndiqeshin. Listat e njerëzve dhe pronave mbaheshin dhe ligjet zbatoheshin për të gjithë. Në Francë dhe Rusi fisnikët e pasur shpesh merrnin pozicione të rëndësishme. Në Angli tregtarët kishin përfaqësues në parlament dhe merrnin pjesë në hartimin e ligjeve. Falë kësaj, perandoritë mund të sundonin shumë vende njëkohësisht.

Hulumtoni:

Në cilat vende jashtë Evropës sot fliten gjuha angleze, frënge dhe spanjolle?

Mendoni a ka kjo lidhje me perandoritë evropiane të kohës së re.

Pasoja nga sundimi perandorak

Një ide e re ekonomike e quajtur merkantilizëm u shfaq në atë kohë. Sipas saj, shteti duhet të eksportonte sa më shumë produkte që ishte e mundur, të importonte sa më pak të ishte e mundur dhe të mbledhte ar dhe argjend. Sundimtarët mbështetën zejtarët vendas, vendosën tarifa dhe lejuan vetëm disa tregtarë të shisnin produkte të caktuara. Kolonitë shërbyen si vende ku merreshin lëndë të para dhe si tregje ku shiteshin mallra evropiane. Në këtë mënyrë u zhvilluan zejët, tregtia dhe bankat.

Në kuadër të kësaj politike ekonomike dolën edhe kompani të mëdha tregtare. Kompania Britanike e Indisë Lindore dhe Kompania Franze e Indisë Lindore morën leje nga mbreti për të bërë tregti, për të administruar territore të caktuara, madje për të pasur ushtrinë e tyre dhe për të nënshkruar marrëveshje. Ndonjëherë ato janë aq të fuqishme saqë bëjnë luftën si shtet të veçantë dhe organizojnë në mënyrë të pavarur fushatën ushtarake.

Kolonializmi u bë një pjesë e rëndësishme e mënyrës se si sundonin perandoritë evropiane. Ato krijuan koloni në Azi, Afrikë dhe Amerikë, ku ndërtuan fortesa, rrugë dhe porte. Popullsia vendase pothuajse kurrë nuk mori pjesë në vendimarrje. Qeveria drejtohej nga njerëz të dërguar nga Evropa dhe e gjithë ekonomia u përshtat me interesat e Perandorisë. Kolonitë siguronin lëndë të para dhe blinin

"Alegoria e pushtetit kolonial" – vaj në pëlhurë

mallra nga Evropa. Misionarë u dërguan gjithashtu në disa nga kolonitë për të përhapur krishterimin në mesin e popullsisë.

Disa perandori futën skllavërinë. Miliona afrikanë u kapën me forcë dhe u çuan në Amerikë. Atje ata u detyruan të punonin në plantacione të mëdha sheqeri, pambuku dhe duhani, shpesh në kushte shumë të vështira dhe të ashpra. Edhe pse të privuar nga liria e tyre, shumë prej tyre krijuan një kulturë të re, ruajtën disa nga zakonet e tyre dhe luftuan për një jetë më të mirë.

Perandoria	Skllavëria (po/jo)	ku praktikohej?
Spanja	po	në koloni
Anglia	po	në koloni
Franca	po	në koloni
Rusia	jo	/
Perandoria Habsburge	jo	/
Perandoria Osmane	po	brenda Perandorisë (oborr, ushtri, harem, etj.)

Në të gjitha perandoritë, disa popuj kishin më shumë të drejta dhe liri se të tjerët. Në disa raste sundimtarët përpiqeshin të impononin një fe, gjuhë ose mënyrë jetese. Në të tjera lejohej njëfarë

Tregu i skllavëve në Brazil – gravurë

lirie, por vetëm nëse populli tregonte besnikëri ndaj perandorit, mbretit ose sultanit. Megjithatë, jo të gjithë ishin të gatshëm të pranonin sundimin e huaj. Në pjesë të ndryshme të Evropës, Azisë, Afrikës dhe Amerikës shpërthyen kryengritje derisa komunitetet e pushtuara kërkonin liri më të madhe. Autoritetet zakonisht përgjigjeshin me forcë, por ndonjëherë përiqeshin të arrinin paqe përmes negociatave ose duke u dhënë privilegje udhëheqësve vendas.

Perandoritë jo vetëm që luftonin me popujt që pushtonin, por shpesh zhvillonin luftëra midis tyre. Ato konkurronin për territor, pasuri dhe ndikim. Këto konflikte ndodhën në pjesë të ndryshme të botës. Spanja dhe Anglia luftuan në Oqeanin Atlantik. Franca dhe Britania u përleshën në Indi, Kanada dhe Afrikë. Osmanët dhe Habsburgët luftuan për epërsi në Ballkan, ndërsa Rusia bëri luftëra të gjata me Perandorinë Osmane për qasje në dete të ngrohta dhe zgjerimin e pushtetit të tyre. Këto konflikte shkaktuan humbje të mëdha dhe lanë pasoja të thella në të gjithë botën.

Perandoritë në kohën e re e kanë ndryshuar ndjeshëm botën. Ato kanë krijuar kufij të rinj, kanë vendosur një rend të ri dhe kanë sjellë probleme të reja. Përmes tregtisë, fesë, ligjit dhe luftës ato kanë lënë një gjurmë të qëndrueshme në jetën e miliona njerëzve. Për disa ato kanë nënkuptuar rend, përparim dhe mundësi. Për të tjerët ato kanë sjellë shtypje, privim dhe vuajtje. Të kuptuarit e kësaj historie na ndihmon të kuptojmë se si u formësua bota e sotme dhe pse shumë nga pabarazitë, ndarjet dhe konfliktet e saj vazhdojnë ende.

Pyetje për diskutim:

Perandori – rend apo padrejtësi?

Në njësinë mësimore lexuat se për disa njerëz perandoritë nënkuptonin rend, përparim dhe mundësi, ndërsa për të tjerët ato nënkuptonin shtypje dhe vuajtje. Mendoni dhe diskutoni në grup:

– Kush ka të drejtë më të madhe për të treguar historinë e një perandorie – sundimtari apo popujt e nënshtuar? Pse?

– A mund të jetë i njëjti sundim i suksesshëm dhe i padrejtë në të njëjtën kohë?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë termi "perandori" dhe si ndryshonin perandoritë në kohën e re nga shtetet dhe perandoritë në mesjetë dhe antikitet?
2. Si arritën perandoritë evropiane të sundonin territore që ishin të largëta dhe të larmishme nga ana kulturore?
3. Cilat perandori përdorën skllavërinë në kolonitë e tyre dhe për çfarë qëllimi? Si ndikoi kjo në popullsi dhe ekonomi?
4. Çfarë pasojash patën perandoritë në kohën e re në botën e sotme (gjuhë, kulturë, pabarazi)?

Absolutizmi dhe iluminizmi

Absolutizmi në Evropë

Gjatë shekujve XVII dhe XVIII shumë vende evropiane sundoheshin nga sundimtarë që kishin pushtet të pakufizuar dhe nuk i jepnin llogari askujt. Ky stil qeverisjeje quhet absolutizëm. Sundimtari vendoste vet për të gjitha çështjet e rëndësishme në shtet, siç janë ligjet, taksat, lufta dhe gjyqësori. Të gjithë zyrtarët në shtet punonin sipas vullnetit të tij.

Absolutizmi bazohej në idenë e së drejtës hyjnore të sundimitarit, domethënë në besimin se monarku sundon me vullnetin e Zotit dhe se pushteti i tij është i shenjtë dhe i paprekshëm. Sundimtari nuk mund të kritikohet, veprimet e tij nuk vireshin në dyshim dhe askush nuk mund ta gjykonte, sepse vetëm Zoti ishte mbi të. Populli ishte i detyruar t'i bindej. Prandaj absolutizmi shpesh shoqërohet me centralizim të fortë, ku sundimtari kishte kontroll mbi çdo pjesë të shtetit.

Përfaqësuesi më i rëndësishëm i absolutizmit ishte Luigji XIV nga Franca, i quajtur edhe Mbreti Diell. Ai sundoi nga viti 1643 deri në vitin 1715 dhe konsiderohej simbol i monarkisë absolute. Atij i atribuohet shprehja "Shteti, ky jam unë!", e cila shpreh mënyrën se si e kuptonte ai pushtetin e tij. Luigji XIV ndërtoi Pallatin madhështor të Versajës dhe e zhvendosi oborrin mbretëror atje. Në selinë e re mbretërore ai i mbajti fisnikët nën mbikëqyrje të vazhdueshme, larg pronave të tyre dhe pa ndikim të vërtetë politik. Në këtë mënyrë mbreti arriti të dobësonte pushtetin e tyre dhe të forconte kontrollin e tij.

Absolutizmi nuk ekzistonte vetëm në Francë. Një mënyrë e ngjashme qeverisjeje u shfaq edhe në vende të tjera evropiane, si Rusia, Perandoria Habsburge dhe Prusia. Në Rusi sundimtari më i rëndësishëm i këtij lloji ishte Petar I i Madh, i cili sundoi nga viti 1682 deri në vitin 1725. Ai zbatoi reforma të shumta për të forcuar shtetin. I urdhëroi fisnikët të visheshin në stilin perëndimor të modës dhe ruajtjes së mjekrave, në mënyrë që ta afronte shoqërinë ruse me zakonet evropiane. Ai

Luigji XIV, Mbreti Diell – portret, vaj në pëlhurë.

Burimet flasin:

"I gjithë autoriteti vjen nga Zoti. Mbreti, siç tha apostulli Pjetër, është shërbëtor i Zotit. Prandaj mbretërit veprojnë si shërbëtorë të Zotit dhe si përfaqësues të Tij në tokë. Njëpërmjet tyre Zoti ushtron autoritetin e Tij. Kjo është arsyeja pse fronin mbretëror nuk është fron njerëzor, por fron hyjnor. Nga e gjithë kjo rrjedh se personi i mbretit është i shenjtë dhe, si pasojë, çdo komplot kundër tij është shpërfillje ndaj së shenjtës. Ne duhet t'i bindemi mbretit me devotshmëri dhe ndërgjegje fetare."

Zhan Benen Bosje ("Politika e rrjedhur nga fjalët e shkrimit të shenjtë", 1709)

- Çfarë ideje të autoritetit shprehet në këtë burim?
- A do t'i besoni një sundimtari që pretendon të sundojë në emër të Zotit? Shpjegoni.

ndërtoi një kryeqendër të re, Sankt-Petersburgun, ndërsa futi një ushtri të përhershme dhe shkolla ushtarake për trajnimin e oficerëve. Përveç kësaj, ai ia nënshtroi Kishën Ortodokse Ruse pushtetit shtetëror. Absolutizmi i lejoi atij të vendoste vetë për të gjitha çështjet e rëndësishme dhe të formësohte Rusinë sipas vullnetit të tij, pa kërkuar pëlqimin e askujt.

Idetë e iluminizmit

Në të njëjtën kohë ide të reja filluan të shfaqeshin në të gjithë Evropën. Ato kritikonin pushtetin e pakufizuar të sundimtarëve, kërkonin më shumë të drejta për njerëzit dhe theksonin rëndësinë e arsyes. Kjo mënyrë e të menduari quhet iluminizëm.

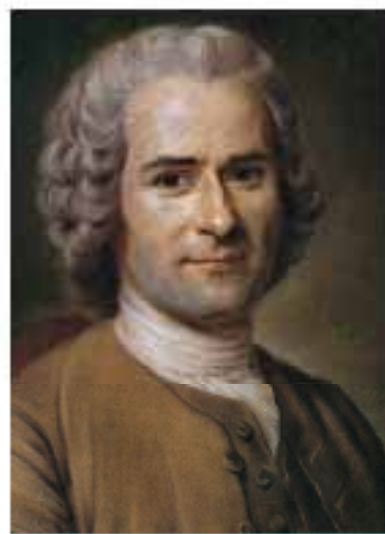
Iluminizmi ishte një nga lëvizjet intelektuale më të rëndësishme në historinë evropiane. Ai u shfaq si reagim ndaj absolutizmit, dogmës dhe pabarazisë. Iluminizmi besonte se arsyeja ishte aftësia më e rëndësishme njerëzore dhe se përmes saj mund të arrihej njohuri e vërtetë, qeverisje e drejtë dhe shoqëri më e drejtë. Ata kundërshtuan injorancën, mos tolerancën fetare dhe arbitraritetin e qeverisjes.

Një nga mendimtarët më me ndikim të iluminizmit ishte filozofi anglez Xhon Lok, idetë e të cilit patën një ndikim të fortë në mendimin politik.

Sipas Lokut, çdo person ka të drejta natyrore, siç janë e drejta për jetë, liri dhe pronë, ndërsa asnjë sundimtar nuk mund t'ia heqë ato pa arsye. Qeveria, sipas tij, duhet të ekzistojë vetëm për të mbrojtur këto të drejta. Nëse nuk e bën këtë, populli ka të drejtë ta ndryshojë atë. Kjo është baza e idesë së një kontrate shoqërore, sipas së cilës qeveria ekziston si marrëveshje midis qytetarëve dhe sundimtarëve.

Zhan-Zhak Ruso shkoi një hap më tej se mendimtarët e tjerë të iluminizmit. Sipas tij, pushteti i vërtetë duhet të vijë nga populli, i cili vendos kolektivisht se ç'është më e mira për të gjithë komunitetin. Kjo ide, e njohur si sovranitet popullor, më vonë u bë një nga themelet e demokracisë së kohës së re. Ruso kritikoi ashpër absolutizmin dhe mbështeti një sistem në të cilin qytetarët marrin pjesë drejtpërdrejt në vendimmarrje.

Një tjetër mendimtar i rëndësishëm i iluminizmit ishte Sharl Monteskie, i cili analizoi format e ndryshme të qeverisjes dhe arriti në përfundimin se sistemi më i drejtë është një ide në të cilën pushteti ndahet në le-

Zhan-Zhak Ruso – portret, pastel

"Në sallonin e madam Zhofrenës", vaj në pëllhurë – skenë nga një sallon parizien, ku mendimtarët e iluminizmit shkëmbyen ide

gjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësor. Sipas tij, kështu parandalohet abuzimi dhe ruhet ekuilibri. Kjo ide është bërë një nga themelet e shteteve ligjore në kohën e re.

Nga ana tjetër, Fransoa Volter luftoi për lirinë e fjalës, tolerancën fetare dhe të drejtat individuale. Ai kritikoi ashpër pranimin e verbër të autoritetit dhe padrejtësitë që bëheshin në emër të fesë ose pushtetit. Ai nuk bëri thirrje për revolucion, por mbështeti ndryshime të arsyeshme dhe graduale në shoqëri.

Deni Didero e redaktoi Enciklopedinë, një projekt i madh që bashkoi pothuajse të gjithë njohuritë e asaj kohe dhe e bëri atë të arritshme për çdo qytetar të arsimuar. Enciklopedia u bë një simbol i frymës së iluminizmit, në të cilën njohuria konsiderohej një pushtet që duhej të ndahej, jo të mbahej në duart e pak njerëzve.

Absolutistët e arsimit dhe reformat e tyre

Këto ide patën një ndikim të fortë, jo vetëm te njerëzit e arsimuar, por edhe te vetë sundimtarët. Disa monarkë e kuptuan se nëse shtetet e tyre do të lulëzonin, ata duhej të përkrahnin të paktën disa nga idetë e iluminizmit. Kështu u paraqit absolutizmi i arsimit, një formë e veçantë qeverisjeje në të cilën mbreti ose perandori mbante pushtet të pakufizuar, por e përdorte atë për të zbatuar reforma në interes të shtetit.

Në Prusi Frederiku II i Madh (1740–1786) e quajti veten “shërbëtor i parë i shtetit”, për të treguar se ai sundonte për të mirën e popullit. Ai lejoi lirinë e fesë, futi një sistem gjyqësor më të drejtë dhe investoi në shkencë dhe arsim. Ai u frymëzua nga iluminizmi, por nuk hoqi dorë nga pushteti absolut.

Në Perandorinë Habsburge, Jozefi II (1765–1790) u dallua si më i vendosuri nga absolutistët e iluminuar. Ai shfuqizoi shumë detyrime feudale, uli ndikimin e kishës katolike dhe futi arsimin fillor të detyrueshëm. Por përpjekja e tij për të imponuar gjermanishten si gjuhë zyrtare në të gjithë perandorinë hasi në rezistencë të fortë. Pas vdekjes së tij, një pjesë e konsiderueshme e reformave të tij u shfuqizuan për shkak të kundërshtimit nga fisnikëria dhe autoritetet kishtarë.

Në Rusi perandoresha Katerina II e Madhe (1762–1796) e paraqiti veten si sundimtare e iluminuar. Ajo lexoi veprat e Volterit dhe Monteskies me admirim dhe shkëmbeu letra me disa nga iluministët. Ajo themeloi shkollë, hapi biblioteka dhe mbështeti arsimimin e vajzave, gjë që ishte gjë e rrallë në atë kohë. Megjithatë, ajo nuk bëri ndryshime të vërteta në marrëdhënien midis qeverisë dhe popullit. Ajo vazhdoi të sundonte absolutiste dhe shtypi kryengritjet fshatare me forcë.

Pyetje për diskutim:

Deklarata “Nuk e miratoj atë që thua, por do ta mbroj deri në vdekje të drejtën tënde për ta thënë” shpesh i atribuohet Volterit, megjithëse në fakt është shkruar nga autorja britanike Evelin Holl në vitin 1906 për të përmbledhur pikëpamjet e tij.

– Për cilën të drejtë themelore të njeriut i referohet kjo deklaratë?

– A respektohet gjithmonë kjo e drejtë sot?

Frederiku II i Madh – portret, gravurë

Absolutizmi iluminist varej shumë nga personaliteti i sundimtarit. Ishte mënyrë për të modernizuar shtetin pa e demokratizuar atë. Sundimtari përdorte idetë e iluminizmit kur ato i përshtateshin, por jo kur kërkonin kufizime në pushtetin e tij.

Absolutizmi, iluminizmi dhe absolutizmi iluminist janë tri faza të lidhura, por të dallueshme në historinë e pushtetit gjatë kohës së re. Absolutizmi nënkuptonte pushtet të pakufizuar në duart e monarkut. Iluminizmi e vuri në pikëpyetje këtë mënyrë qeverisjeje dhe ofroi një vizion të një shoqërie më racionale dhe të drejtë. Absolutizmi iluminist ishte përpjekje për të gjetur një ekuilibër – për të ruajtur pushtetin, por për të zbatuar reforma të frymëzuara nga arsyeja dhe dija.

Edhe pse nuk çoi në demokraci, iluminizmi hodhi themelet për ide që më vonë do të bëheshin kyçe: të drejtat e njeriut, ndarja e pushteteve, sundimi i ligjit dhe shoqëri e bazuar në dije dhe arsye. Ndikimi i tij do të bëhej edhe më i dukshëm në periudhën historike pasuese, përmes revolucioneve, kushtetutave që kufizuan pushtetin e sundimtarit dhe luftës për barazi qytetare.

Katerina II e Madhe – portret, vaj në pëllhurë

A e dinjt se:

Katerina II e Madhe ishte gjermane dhe emri i saj i vërtetë ishte Sofia. Ajo u martua me perandorin e ardhshëm rus Petar III, të cilin më vonë me ndihmën e ushtrisë e hoqi nga fronin dhe u bë perandoresha e Rusisë.

Katerina II e Madhe ndihmoi në themelimin e Institutit Smolni në vitin 1764. Ky institut ishte institucioni i parë arsimor i financuar nga shteti për vajzat në Evropë.

Katerina II e Madhe ishte mbrojtëse e madhe e arteve. Koleksioni i saj i artit u bë themeli i muzeut Ermitazh, i cili ndodhet në Pallatin e Dimrit në Sankt-Petersburg.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë termi absolutizëm? Cili sundimtar shoqërohet më shpesh me këtë formë qeverisjeje?
2. Ç'ishte Iluminizmi dhe çfarë idesh sollën mendimtarët e iluminizmit kundër absolutizmit?
3. Si ndryshon absolutizmi iluminist nga absolutizmi klasik?

Lufta amerikane për pavarësi: idetë dhe krijimi i shtetit të ri

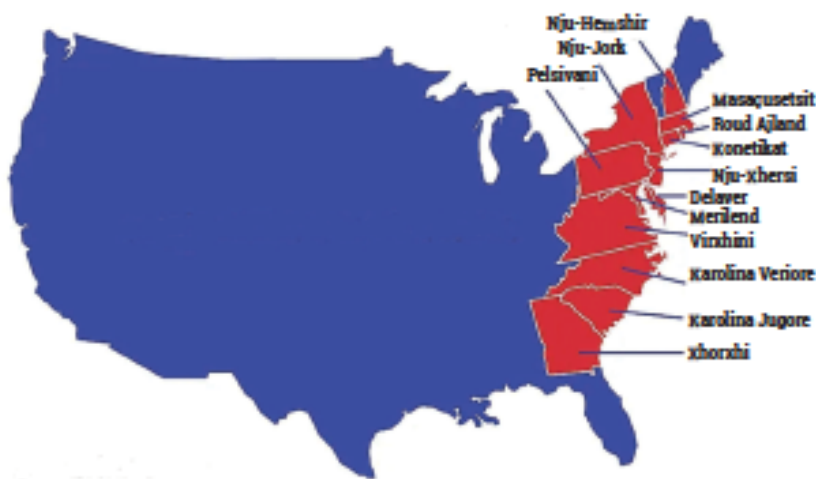
Shkaqet e luftës amerikane për pavarësi

Në gjysmën e dytë të shekullit XVIII trembëdhjetë kolonitë britanike në bregdetin lindor të Amerikës Veriore po zhvilloheshin me shpejtësi. Popullsia po rritej, pasi shumë evropianë vinin në gjetje të punës dhe një jete më të mirë. Në kolonitë veriore, si Masaçusets, Nju-Jork dhe Pensilvani, njerëzit jetonin kryesisht në qytete të zhvilluara dhe merreshin me tregti dhe zanate.

Në kolonitë jugore, si Virgjinia dhe Gjorgjia, jeta bazohej në bujqësi. Duhani, pambuku dhe orizi kultivoheshin atje, kryesisht në plantacione të mëdha. Fuqia punëtore përbëhej nga skllevër afrikanë, të cilët jetonin në kushte të vështira dhe nuk kishin të drejta. Megjithatë jeta në veri dhe jug ishte e ndryshme, kolonistët ndienin gjithnjë e më shumë një ndjenjë komuniteti dhe besimin se duhet të vendosnin vetë për të ardhmen e tyre.

Kolonitë ishin pjesë e Perandorisë Britanike, por ato nuk kishin përfaqësuesit e tyre në parlamentin në Londër dhe nuk mund të mermin pjesë në marrjen e vendimeve që i preknin ato. Kjo ishte veçanërisht e vërtetë për taksat e reja që Britania filloi t'u impononte atyre. Shumë kolonistë mendonin se ishte e padrejtë të paguanin taksa pa u përfaqësuar në parlamentin britanik nga njerëz që vetë i kishin zgjedhur. Ata e shprehën rezistencën e tyre përmes sloganit "asnjë taksë pa përfaqësim", i cili u bë simbol i luftës së tyre për të drejta politike. Pakënaqësia u rrit, e bashkë me të edhe gatishmëria për t'i rezistuar sundimit britanik.

Kjo rezistencë çoi në ngjarjen e njohur si Festa e Çajit të Bostonit, kur një grup kolonistësh nga lëvizja sekrete Bijtë e Lirisë, të veshur si vendas, hodhën çaj nga anijet britanike në Portin e Bostonit. Në përgjigje Britania e Madhe miratoi Aktet e Patolerueshme, të cilat mbyllën Portin e Bostonit dhe shfuqizuan vetëqeverisjen e Masaçusetsit. Në vitin 1774 kolonitë reagueshan duke thirrur Kongresin e Parë Kontinental në Filadelfia, ku përfaqësuesit e tyre kërkuar rivendosjen e të drejtave të tyre, por jo ndarjen e plotë nga Britania. Megjithatë, vitin pasardhës, në prill 1775, përplasjet e para të armatosura midis kolonistëve dhe ushtrisë britanike shpërthyen në Leksington dhe Konkord, duke filluar luftën amerikane për pavarësi.

Trembëdhjetë Kolonitë Britanike në bregdetin lindor të asaj që tani janë Shtetet e Bashkuara të Amerikës

Deklarata e pavarësisë dhe krijimi i Shteteve të Bashkuara të Amerikës

Në maj 1775, menjëherë pas përplasjeve të para me ushtrinë britanike, u thirr Kongresi i Dytë Kontinental. Ai mori rolin e një qeverie të përkohshme dhe emëroi Xhorxh Uashingtonin si komandant të përgjithshëm të ushtrisë. Në korrik 1776 Kongresi miratoi Deklaratën e pavarësisë, në të cilën kolonitë njoftuan publikisht se mbreti britanik nuk kishte më të drejtë t'i sundonte ato. Autori kryesor i dokumentit ishte Tomas Xheferson, i cili përfshiu idetë e iluminizmit në të, veçanërisht mendimet e Xhon Lokut mbi të drejtën e çdo personi për jetë dhe liri.

Deklarata thotë se të gjithë njerëzit lindin të barabartë dhe kanë të drejtën e jetës, lirisë dhe ndjekjes së lumturisë. Qeveria duhet t'i mbrojtë këto të drejta, e nëse nuk i mbron, populli ka të drejtë ta ndryshojë atë. Me këtë, dokumenti thotë se populli duhet të vendosë vetë se kush do t'i udhëheqë ata dhe se të gjithë duhet të jenë të barabartë para ligjit.

Lufta e pavarësisë zgjati tetë vjet dhe u zhvillua me sukses të ndryshueshëm. Kolonistët arritën të rezistonin në luftë falë mobilizimit të popullsisë, moralit të lartë të luftëtarëve dhe njohurive të mira të terrenit. Pika e kthesës ishte fitorja në Saratogë në vitin 1777, e cila i bindi francezët të bashkoheshin me luftën në anën e kolonive. Një rol të rëndësishëm në këtë luajt Benjamin Franklin, i cili, si i dërguar amerikan në Paris, arriti të siguronte mbështetjen franceze. Më në fund, në vitin 1781, ushtria britanike kapitulloi në Jorktaun, ndërsa në vitin 1783,

Çajniku i Bostonit – litografi

Benjamin Franklin – portret, vaj në pëlhurë

Burimet flasin:

“Këto të vërteta konsiderohen të vetëkuptueshme, se të gjithë njerëzit janë krijuar të barabartë, se ata janë të pajisur nga Krijuesi i tyre me disa të drejta të patjetërsueshme, se midis tyre janë jeta, liria dhe ndjekja e lumturisë. Për të siguruar këto të drejta, qeveritë krijohen midis njerëzve, duke marrë autoritetin e tyre të drejtë nga pëlqimi i të qeverisurve. Sa herë që ndonjë formë qeverisjeje bëhet shkatërruese për këto qëllime, është e drejta e popullit ta ndryshojë ose ta shfuqizojë atë dhe të krijojë një qeveri të re, duke hedhur themelet e saj mbi parime të tilla dhe duke u organizuar në formë të tillë që ata do ta konsiderojnë më efektive për sigurinë dhe lumturinë e tyre.”

Deklarata për pavarësi 1776

– Pse autorët e Deklaratës besonin se qeveria duhet të nxjerrë pushtetet e saj nga populli? A është kjo ide ende e rëndësishme sot? Shpjegoni pse.

me Traktatin e Parisit, Britania e Madhe njohu pavarësinë e Shteteve të Bashkuara të Amerikës.

Kushtetuta e SHBA-së dhe organizimi i shtetit të ri

Pas fitimit të pavarësisë kolonitë duhej të shndërroheshin në një shtet të vërtetë. Lindi pyetja: si të bashkohej një popullsi kaq e larmishme, pa një mbret, pa një aristokraci dhe me ide të reja për lirinë dhe qeverisjen? Për të gjetur një përgjigje, themeluesit e Shteteve të Bashkuara të Amerikës vendosën të krijonin një dokument të përbashkët që do të organizonte rendin e ri. Në vitin 1787 u miratua Kushtetuta e Shteteve të Bashkuara të Amerikës – kushtetuta e parë e kohës së re e një vendi sovran që vendosi një sistem shtetëror republikan me një ndarje të qartë të pushteteve.

Sipas Kushtetutës, pushteti ndahej në tri pjesë të pavarura: legjislativ (Kongresi), ekzekutiv (Presidenti) dhe gjyqësor (Gjykata Supreme). Ky sistem bazohej në idenë e Monteskie's se pushteti nuk duhet të përqendrohet në një person ose institucion. Që të ketë një ekuilibër, secili pushtet duhet të mbikëqyrë dhe kufizojë tjetrin.

Kushtetuta përmbante rregulla të qarta që mbronin qytetarët. Autoritetet duhej të vepronin sipas ligjit dhe nuk kishin të drejtë për arbitraritet. Secili person kishte të drejtat dhe liritë e tij, të cilat nuk varen nga vullneti i sundimtarit. Në vend që të besohet se pushteti i përkiste një individi, tani konsiderohej se vinte nga populli. Përmes zgjedhjeve qytetarët mermin pjesë në qeverisje.

Në vitin 1789 Xhorxh Uashington u zgjodh presidenti i parë i Shteteve të Bashkuara të Amerikës. Në vitin 1791 u shtuan dhjetë amendamentet e para në Kushtetutë, të njohura si Deklarata e të Drejtave. Ato garantuan lirinë e fjalës, besimin fetar, shtypin dhe të drejtën për një gjykim të drejtë.

Kushtetuta amerikane u bë një shembull për kombet e tjera, sepse prezantoi një mënyrë të re të organizimit të shtetit, bazuar në zgjedhje, ndarjen e pushteteve dhe të drejtat dhe detyrat e përcaktuara qartë të qytetarëve. Ajo tregoi si idetë e iluminizmit mund të zbatoheshin në realitet. Në atë sistem

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Tregu i lirë

Tregu i lirë është sistem ekonomik ku njerëzit, tregtarët dhe artizanët shesin dhe blejnë lirisht mallra dhe shërbime. Çmimet ndryshojnë sipas sasisë së diçkaje që është e disponueshme në treg dhe sa njerëz duan ta blejnë atë. Në një treg të lirë qeveria nuk vendos shumë rregulla dhe nuk ndërhyr shumë në tregti.

Kujtohu se ç'do të thoshte termi "merkantilizëm" dhe si ndryshon ai nga një treg i lirë.

"Uashingtoni duke kaluar lumin Delavare", skenë nga Lufta Amerikane për Pavarësi – vaj në pëlhurë

liria nënkuptonte të drejtën për të zotëruar pronë, për të votuar dhe për të marrë pjesë në tregun e lirë.

Lufta për pavarësinë amerikane kishte rëndësi të madhe historike. Ajo tregoi se një shtet mund të bazohej në vullnetin e popullit, jo në autoritetin mbretëror ose trashëgues. Ajo mishëronte idetë e lirisë, barazisë dhe sovranitetit popullor. Por këto parime nuk vlenin për të gjithë. Skllavëria vazhdoi dhe qindra mijëra njerëz mbetën të skllavëruar. Gratë nuk kishin të drejtë të votonin ose të mermin pjesë në jetën politike. Në praktikë, vetëm burrat e bardhë të cilët zotëronin pronë i gëzonin këto të drejta. Megjithatë, këto ide filluan të përhapeshin dhe me kalimin e kohës u bënë baza e luftërave për barazi më të madhe. Shumë prej tyre janë ende themeli i demokracive të kohës së re sot.

Gratë në Luftën Amerikane për Pavarësi. Moll Piçer në Betejën e Monmouthit – gravurë

Bashkëjetesa me të kaluarën

Imagjinoni sikur jeni një tregtar në Boston në vitin 1773. Keni blerë një ngarkesë të madhe çaji nga Britania që doni ta shisni dhe të nxirrni fitim. Por një natë, një grup kolonistësh të maskuar si vendas e hedhin çajin në det si akt rezistence kundër taksave që Perandoria Britanike u imponoi kolonive.

– A do të zemëroheshit sepse po humbisni para, apo do t'i mbështesnit ata që luftojnë për një qëllim më të lartë – lirinë?

– A mendoni se ndonjëherë është e nevojshme të bëhet një sakrificë personale, edhe nëse kjo do të thotë të humbasësh diçka të rëndësishme, për të arritur diçka më të rëndësishme? Shpjegoni.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyet kryesore që çuan në Luftën Revolucionare Amerikane?
2. Ç'do të thotë slogani "pa taksim, pa përfaqësim"?
3. Si e frymëzuan idetë e iluminizmit Luftën Revolucionare Amerikane?
4. Kush është autori kryesor i Deklaratës për pavarësi dhe cilat ide përfshiu ai në të?
5. Pse ishte e rëndësishme Kushtetuta e SHBA-së dhe çfarë nënkuptonte ndarja e pushteteve në ekzekutiv, legjislativ dhe gjyqësor?

Revolucioni Francez

Shkaqet dhe fillimi i revolucionit

Në gjysmën e dytë të shekullit XVIII Franca ishte shoqëri me pabarazi të madhe. Popullsia ishte e ndarë në tri shtresa. E para përbëhej nga kleri, e dyta nga fisnikëria dhe e treta, e cila përbënte rreth 98 përqind të popullit, përfshinte të gjithë banorët e mbetur. Ajo përfshinte gjithashtu fshatarë të varfër dhe tregtarë të pasur. Edhe pse kishte dallime të mëdha midis tyre, të gjithë ishin të përjashtuar nga pushteti politik dhe duhej të paguanin taksa që dy shtresat e tjera nuk i paguanin. Fshatarët mezi mbijetonin nga puna e tyre, ndërsa qytetarët që kishin para dhe arsim nuk mund të mermin pjesë në vendimarrje. Të dy e konsideronin sistemin të padrejtë.

Por problemet nuk mbaruan me padrejtësi dhe pabarazi. Franca ishte pothuajse e falimentuar për shkak të jetës luksoze të mbretit dhe fisnikëve, si dhe për shkak të përfshirjes së kushtueshme në luftërat e huaja, veçanërisht Luftën amerikane për pavarësi. Në të njëjtën kohë çmimet e bukës u rritën ndjeshëm për shkak të një sërë të korrave të dobëta dhe fatkeqësive klimatike, të cilat çuan në mungesa serioze ushqimore. Për shumë njerëz që mezi mbijetonin gjithsesi, kjo do të thoshte uri dhe dëshpërim. Shprehja "revolucion i filloi në stomak" e përshkruan mirë atë kohë dhe tregon se uria ishte arsye po aq e fortë për fillimin e revolucionit se sa padrejtësia.

E gjithë kjo u pasua nga idetë e iluminizmit, të cilat ndikuan fuqishëm në të menduarit e njerëzve. Pyetja se pse disa lindin me privilegje dhe të tjerët me detyrime u ngrit gjithnjë e më shumë. Ideja se çdo person ka të drejta natyrore që qeveria duhet t'i mbrojë, jo t'i shkelë. Në vend që ta pranonin padrejtësinë si të pashmangshme, shumë filluan të besonin se shoqëria duhet të udhëhiqet nga parimet e arsyes, barazisë dhe lirisë. Këto ide nuk mbetën vetëm fjalë, por u bënë shtypa për ndryshime revolucionare.

Të tri shtresat në Francë – karikaturë

A e dinit se:

Në vitin 1783 vullkani Laki shpërtheu në Islandë. Shpërthimi zgjati për disa muaj dhe hodhi sasi të mëdha hiri dhe gazrash në atmosferë. Si rezultat mori në Evropën Veriore dhe Perëndimore u bë më i ftohtë. Në Francë pati të korra të dobëta, ushqimi u bë më i shtrenjtë dhe shumë u përballën me urinë. Vetëm disa vjet më vonë shpërtheu Revolucion i Francez.

Gjatë gjithë historisë, fatkeqësitë natyrore – siç janë shpërthimet vullkanike, thatësiat ose dimrat jashtëzakonisht të ftohtë – shpesh kanë çuar në uri dhe vuajtje. Dhe kur njerëzit janë të uritur dhe të dëshpëruar, ata shpesh janë gati të rebelohen. Për këtë arsye disa historianë thonë se "stomaku bosh" ishte një nga shkaqet më të rëndësishme të Revolucionit Francez.

"Betimi në sallën e tenisit", përfaqësuesit e shtresës së tretë betohen të hartojnë një kushtetutë të re – vizatim

Në vitin 1789, përballë një krize të rëndë financiare, mbreti Luigji XVI thirri Asamblenë e shtresave, e cila nuk ishte mbledhur për gati dy shekuj. Në vend të një marrëveshjeje, pasoi një përplasje. Përfaqësuesit e shtresës së tretë kërkuar që çdo përfaqësues të kishte votë, në vend që të votonte sipas shtresës, pasi kjo metodë gjithmonë favorizonte të privilegjuarit. Kur kërkesa u refuzua, ata e shpallën veten Asambleja Kombëtare dhe u betuan të hartonin një kushtetutë të re që do të kufizonte pushtetin mbretëror. Kjo ishte pikë kthese kyçe. Në javët në vijim tensionet u rritën vazhdimisht. Kur mbreti dërgoi trupa në Paris për të shuar rezistencën, populli u përgjigj duke sulmuar Bastijën, një fortesë që kishte qenë simbol i absolutizmit.

Më 14 korrik 1789 qytetarët dhe ushtarët rebelë sulmuan dhe pushtuan Bastijën. Ngjarja u përhap si simbol i rezistencës kundër absolutizmit dhe ndezi energji revolucionare në të gjithë Francën. Shpejt pasuan kryengritjet në provinca, të njohura si Frika e madhe. Ato u nxitën nga thashethemet se fisnikët do të hakmerreshin për ngjarjet në Paris dhe do të dërgonin mercenarë për të shkatërruar të korrat dhe fshatrat. Të frikësuar dhe të uritur, fshatarët dogjën pronat e fisnikëve dhe kërkuar t'i jepnin fund detyrimeve feudale.

Nga monarkia kushtetuese në republikë

Derisa Franca përballej me trazira dhe ndryshime revolucionare, Asambleja Kombëtare e shpalli veten Asamble Kushtetuese, e vendosur të hartonte një kushtetutë të re. Nën presionin e popullit, veçanërisht të fshatarëve që kërkonin ndërprerjen e taksave të vjetra feudale, Asambleja sh-

fuqizoi privilegjet feudale. Disa javë më vonë më 26 gusht 1789 u miratua Deklarata e të drejtave të njeriut dhe të qytetarit.

Ky dokument theksonte se të gjithë njerëzit lindin të lirë dhe të barabartë, se ata kanë të drejtën e jetës, pronës, lirisë dhe rezistencës ndaj shtypjes. Ai gjithashtu theksonte se pushteti duhet të burojë nga kombi, si shprehje e vullnetit të popullit. Deklarata paraqiti ide të reja për shoqërinë dhe shpalli idealin që do të bëhej motoja revolucionare: liri, barazi, vëllazëri.

Në tetor 1789 disa mijëra gra nga Parisi u organizuan dhe marshuan në këmbë drejt Versajës. Të zemëruara për mungesën e ushqimit dhe varfërinë ato kërkuan që Luigji XVI të kthehej në Paris dhe të përballej me popullin. Ngjarja u bë e njohur si **Marshimi i grave**. Të shoqëruara nga burra të armatosur ato bindën mbretin dhe mbretëreshën Maria Antoineta të zhvendoseshin në kryeqytet. Nëse deri atëherë mbreti i mbledhte fisnikët në Versajë për t'i mbajtur nën kontroll, tani ai vetë u vu nën mbikëqyrjen e popullit.

Në vitin 1791 u miratua Kushtetuta e parë, e cila e bëri Francën monarki kushtetuese. Mbreti mbeti në krye të shtetit, por pushteti i tij ishte i kufizuar nga ligjet dhe ai e ndante pushtetin me asamblenë. Vetëm burrat mbi 25 vjeç të cilët paguanin taksa të larta, kishin të drejtë vote, gjë që e la shumicën e popullsisë pa të drejta politike. Borgjezia, veçanërisht qytetarët më të pasur, fituan pushtet. Ata luftuan së bashku me të varfrit kundër regjimit të vjetër, por pasi erdhën në pushtet, i harruan ata. Për shumë njerëz qeveria e re ishte vetëm një vazhdim i padrejtësive të vjetra.

Në vitin 1792, pas përpjekjes së mbretit për arratisje, monarkia u shfuqizua dhe Franca u bë republikë.

Sundimi i terrorit dhe ngritja e Napoleon Bonapartit

Në luftën e re politike jakobinët ishin forca më me ndikim. Ata mbështetën masa të rrepta kundër armiqve të revolucionit dhe për barazi më të madhe midis qytetarëve. Udhëheqësi i tyre ishte Maksimilien Robespier, i cili, me mbështetjen e popullit të Parisit arriti të merrte pushtetin dhe të fillonte një periudhë të njohur si **sundimi i terrorit**. Në atë kohë qeveria revolucionare ekzekutoi në një shkallë masive ata që dyshoheshin për tradhti. Luigji XVI dhe Maria Antoineta u ekzekutuan, ndërsa mijëra të tjerë, nga priftërinj deri te ish-revolucionarë, përfunduan në gijotinë.

Revolucioni filloi si luftë për liri, barazi dhe drejtësi, por me kalimin e kohës u shndërrua në luftë kundër armiqve të brendshëm dhe të jashtëm. Në vend të demokracisë, mbizotëroi frika, dhuna dhe intoleranca ndaj mendimeve të ndryshme. Robespieri filloi gjithashtu të bënte llogaritë me

Marshi i grave drejt Versajës – gravurë

Ekzekutimi i Luigjit XVI në vitin 1793 – gravurë

ish-aleatët, të hidhte poshtë të gjithë ata që nuk ishin dakord me të dhe të përqendronte pushtetin në duart e veta. Kur humbi mbështetjen u ekzekutua në 1794, së bashku me bashkëpunëtorët e tij më të ngushtë. Kjo i dha fund fazës më të përgjakshme të revolucionit.

Pas rënies së Robespierit pasoi një formë e re qeverisjeje e quajtur Drejtoria, e përbërë nga pesë anëtarë. Ajo kishte për detyrë të vendoste rendin dhe sigurinë, por në vend të kësaj mbretëroi paqëndrueshmëria dhe korrupsioni. Drejtoria nuk pati mbështetje të gjerë. Ajo u kritikua si nga ish-revolucionarët të cilët kërkuan ndryshime më të thella, ashtu edhe nga armiq të revolucionit që mbështetën kthimin e monarkisë. Në të njëjtën kohë Franca ishte në luftë me disa monarki evropiane që po përpiqeshin të parandalonin përhapjen e revolucionit në vendet e tyre. Vendi po përballej me një krizë ekonomike, mungesë ushqimesh dhe përçarje të thella politike.

Në rrethana të tilla populli ishte gati të pranonte këdo që do të sillte rend dhe siguri. Në vitin 1799, në një grusht shteti, gjenerali i ri Napoleon Bonaparti mori pushtetin dhe u bë Konsulli i parë i qeverisë së re të quajtur Konsullata. Ai vazhdoi të thirrej në parimet e revolucionit, por në praktikë ai e kishte të gjithë push-

Fjalë dhe terma ë pak të njohur:

Borgjezi

Borgjezia ishte grup shoqëror e cila jetonte në qytete dhe nuk i përkiste fisnikërisë ose klerit. Anëtarët e saj nuk merrnin privilegje nga lindja, por fitonin pronë, prestigj dhe ndikim përmes punës, tregtisë ose arsimimit të tyre. Borgjezia ndahej në borgjezi të madhe (tregtarët, bankierët, industrialistët më të pasur), borgjezi të mesme (mjekët, avokatët, profesorët, inxhinierët) dhe borgjezi të vogël (artizanët, dyqanxhinjtë).

Gijotinë

Gijotina ishte pajisje për ekzekutim me prerje koke. U prezantua gjatë Revolucionit Francez si metodë "më humane" ekzekutimi, meqenëse vdekja ishte e menjëhershme. U bë simbol i terrorit revolucionar, veçanërisht gjatë sundimit të Robespierit.

tetin në duart e tij. Kështu përfundoi revolucioni, por jo pasojat e tij.

Revolucioni Francez shfuqizoi absolutizmin në Francë dhe hoqi privilegjet feudale që kishin ruajtur pabarazinë për shekuj me radhë. Edhe pse nuk vendosi demokracinë që pjesëmarrësit e tij kishin imagjinuar, ai la pasojat të thella dhe të qëndrueshme. Ndryshe nga idetë e Luftës Revolucionare Amerikane, ndikimi i së cilës u ndje kryesisht në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, idealet e Revolucionit Francez u përhapën në të gjithë Evropën dhe frymëzuan ndryshime në shumë vende. Disa nga gjërat që i marrim si të mirëqena sot, siç janë liria e fjalës, e drejta e pronës dhe besimi se askush nuk duhet të sundojë përgjithmonë, kanë rrënjët e tyre pikërisht në përvojat e Revolucionit Francez.

Maksimilien Robespier – portret, vaj në pëlhurë

Pyetje për diskutim:

Revolucioni Francez nuk u udhëhoq vetëm nga një grup. Njerëz me prejardhje të ndryshme u bashkuan në ngjarje, secili me kërkesat dhe pritjet e veta. Fshatarët donin ndërprerjen e feudalizmit. Qytetarët e varfër kërkonin ushqim dhe drejtësi. Borgjezia mbështeti të drejtat politike dhe pjesëmarrjen në vendimmarrjen politike. Të gjithë kontribuan në revolucion. Fshatarët dhe qytetarët e varfër e mbështetën atë përmes rebelimeve dhe protestave, ndërsa shtresat e pasura të borgjezisë e ndihmuan atë me ide, financa, armë dhe organizim.

- A mendoni se një revolucion mund të ketë sukses nëse merr pjesë vetëm një grup shoqëror? Shpjegoni pse.
- A ka situata sot kur grupe të ndryshme njerëzish bashkohen për një qëllim të përbashkët?
- A i gëzojnë të gjithë njerëzit sot të drejtat për të cilat luftuan revolucionarët?
- A solli vërtet revolucioni barazi apo vetëm ndryshimin e atyre që sundojnë?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyt kryesore për shpërthimin e Revolucionit Francez?
2. Çfarë ishte Deklarata e të Drejtave të Njeriut dhe Qytetarit dhe pse është e rëndësishme?
3. Si morën pjesë grupe të ndryshme të shoqërisë në revolucion dhe çfarë kërkuan ata?
4. Cilat ide dhe vlera të cilat dolën nga revolucion janë ende të rëndësishme sot?

AKTIVITET:

Idetë që ndryshuan botën

Përgatitje

Nxënësit ndahen në katër grupe. Secili grup përfaqëson një lëvizje intelektuale, kulturore, fetare ose shoqërore:

- Humanizëm
- Renesansë
- Reformation
- Iluminizëm

Detyrë në grup

Përgatitni një prezantim të shkurtër në të cilin do t'u përgjigjeni pyetjeve të mëposhtme:

- Çfarë idesh dhe kuptimesh të reja dolën në lëvizjen tuaj?
- Kush i përhapri ato dhe si?
- Si ndikuan këto ide në shoqëri ose në marrëdhënie me qeverinë?
- Kush i kundërshtoi ato dhe pse?

Prezantim

Çdo grup lexon tekstin e tij (2-3 minuta)

Diskutim

- Cila lëvizje mendoni se e ndryshoi më shumë shoqërinë në atë kohë dhe pse?
- Nëse do të kishit jetuar në atë kohë a do t'i kishit përkrahur idetë e reja apo do t'i kishit qëndruar traditës?
- A është ndonjë nga këto ide ende e rëndësishme sot?

LIDHJA E BOTËS PËRMES HISTORISË

Hyrje në temë:

Bota nuk ka qenë kurrë plotësisht e izoluar. Në këtë temë do të shohim se si tregtia, migrimet, rrugët dhe udhëtimet detare kanë afruar kultura të ndryshme me kalimin e kohës. Do të përcjellim historinë e lidhjeve globale – nga migrimet indo-evropiane dhe Shpërngulja e madhe e popujve, përmes Rrugës së mëndafshit dhe rrugëve mesjetare që lidhën Euroazinë, deri te zbulimet e mëdha gjeografike dhe kolonizimi i Botës së Re. Do të mësojmë si revolucioni industrial dhe globalizimi krijuan ide, teknologji dhe kultura të reja, por edhe si këto kontakte ndonjëherë çuan në konflikte dhe pabarazi.

Përmbajtjet:

- Migrimet indo-evropiane dhe Shpërngulja e madhe e popujve
- Lidhja e euroazisë në kohën e lashtë dhe mesjetë
- Zbulimet e mëdha gjeografike dhe kolonizimi i Botës së Re
- revolucioni industrial dhe inovacioni teknologjik
- Migrimet dhe globalizimi nga shekulli XIX në epokën digjitale
- Aktivitet: Takimi i dy botëve

Në fund të temës, do të jeni në gjendje:

- Të përshkruani shkaqet dhe pasojat e migrimeve gjatë gjithë historisë.
- Të shpjegoni rolin e shkëmbimit të ideve dhe tregtisë në procesin e lidhjes së botës.
- Të identifikoni arsyet për shfaqjen e zbulimeve të mëdha gjeografike në një moment të caktuar historik.
- Të shpjegoni lidhjen midis zbulimeve teknike, zbulimeve gjeografike dhe migrimeve.
- Të krahasoni konceptet e lidhjes së territoreve dhe zbulimit të territoreve.
- Të vlerësoni rolin e "zbulimit të tjetrit" në zhvillimin e shoqërive të ndryshme dhe ndryshimet në perspektivat kulturore.
- Të analizoni rolin e kolonizimit dhe revolucionit industrial si ngjarje kyçe në historinë botërore.
- Të vlerësoni globalizimin si provë e rolit të inovacioneve teknike në procesin e lidhjes së botës.
- Të vlerësoni rolin e lidhjes së popujve të botës në zhvillimin e njerëzimit.
- Të zhvillojë ndërgjegjësimin për rëndësinë e pranimin të diversitetit dhe shkëmbimit të ideve si vlera pozitive që kanë formësuar historinë dhe shoqëritë globale.

Migrimet indo-evropiane dhe Shpërngulja e madhe e popujve

Gjatë gjithë historisë njerëzit janë zhvendosur në gjetje të kushteve më të mira të jetesës. Këto lëvizje, të njohura si migrime, mund të jenë individuale ose masive, të përkohshme ose të përhershme, vullnetare ose të detyruara. Me kalimin e kohës ato ndryshuan pamjen e territoreve të tëra dhe lanë pasojë të thella në zhvillimin e shumë popujve.

Në parahistorinë e hershme njerëzit nuk jetonin përgjithmonë në një vend. Ata lëviznin aty ku kishte ushqim, ujë dhe strehim. Kështu filloi përhapja graduale e njerëzimit nga Afrika në pjesë të tjera të botës. Vendosja në vise të reja varej nga klima, kushtet natyrore dhe lëvizja e kopeve të kafshëve.

Me shfaqjen e vendbanimeve të përhershme migrimet morën një formë të ndryshme. Disa grupe u zhvendosën për shkak të fatkeqësive natyrore, tokës së shkretë, sëmundjeve ose sulmeve të armikut. Të tjerë u larguan për shkak të mbipopullimit ose konflikteve të brendshme. Ndryshe nga më parë këto migrime ishin më të organizuara dhe shpesh përfshinin komunitete të tëra.

Kur të ardhurit mbërritën në territore të reja, zakonisht atje tashmë jetonte një popullsi tjetër. Kjo çoi në rezultate të ndryshme: nga konfliktet dhe luftërat, në pranim të ndërsjellë, shkëmbim përvojash dhe krijim të kulturave të reja.

Dy procese kryesore të migrimit të cilat patën pasojë të thella në popullsinë, gjuhët dhe hartën politike të Evropës dhe pjesëve të Azisë, ishin migrimet indo-evropiane dhe Shpërngulja e madhe e popujve.

Migrimet indo-evropiane

Migrimet indo-evropiane përfaqësojnë një nga proceset më të rëndësishme demografike dhe kulturore në parahistorinë e vonë dhe antikitetin e hershëm, me pasojë afatgjatë në peizazhin gjuhësor dhe zhvillimin qytetëruar të Euroazisë.

Migrimet u nxitën nga disa shkaqe për arsye të lidhura.

Atdheu stërgjyshor indo-evropian (me ngjyrë të gjelbër të errët) dhe përhapja e gjuhëve indo-evropiane në Euroazi (me ngjyrë të gjelbër të çelët)

Që në mijëvjeçarin IV p.e.s. komunitetet e lëvizshme blegtorale filluan të përhapeshin nëpër stepat euro-aziatike, lëvizjet e të cilave u nxitën nga ndryshimet në mjedisin natyror. Rreth viteve 2200-1900 p.e.s. ndryshimet klimatike të cilat ndodhën në të njëjtën zonë, siç janë periudhat e gjata të thata dhe ftohja, çuan në ulje të burimeve dhe i detyruan komunitetet lokale të kërkonin kushte më të volitshme jetese. Presion shtesë u krijua nga shtimi i popullsisë dhe mbipopullimi, veçanërisht në territoret me burime të kufizuara natyrore.

Indo-evropianët ishin ndër të parët që kalëronin kuaq

Komunitetet indo-evropiane u organizuan në fise. Ato udhëhiqeshin nga udhëheqës dhe elita ushtarake, ndërsa kishte lidhje të forta klanore midis anëtarëve. Ata jetonin si nomadë ose gjysmë-nomadë, gjë që e bëri mënyrën e tyre të jetesës të përshtatur me lëvizjet e shpeshta. Një organizim i tillë i lejoi ata të përhapeshin dhe të imponoheshin në mjedise të reja më lehtë. Nderi, prestigji dhe pasuria u fituan përmes luftimeve, pushtimit dhe zgjerimit të territorit, gjë që inkurajoi më tej migrimin. Nga ana tjetër indo-evropianët ishin ndër të parët që përdorën kalin si mjet lëvizshmërie, por edhe për qëllime ushtarake. Ishte ky avantazh taktik ndaj komuniteteve bujqësore tashmë të vendosura në Evropë, Lindjen e Afërt dhe të Mesme që u dha atyre një shtysë shtesë për migrim.

Sipas teorisë më të zakonshme, origjina e folësve indo-evropianë shoqërohet me rajonet e stepave në veri të Detit të Zi dhe Kaspik. Nga ai territor fillestar, gjatë mijëvjeçarit IV, III dhe II p.e.s. ndodhën disa valë migrimi në drejtime të ndryshme. Disa grupe ndoqën rrjedhën e lumenjve dhe u drejtuan drejt Gadishullit Ballkanik dhe Evropës Qendrore, të tjerë drejt Azisë së Vogël dhe Lindjes së Mesme, ndërsa të tjerë hynë në nën-kontinentin indian. Këto lëvizje nuk ishin të koordinuara ose të njëkohshme, por u zhvilluan gradualisht, gjatë një periudhe më të gjatë kohore. Duke vepruar kështu ndodhën forma të ndryshme të kontaktit me popullsinë e hasur – nga bashkëjetesa paqësore dhe asimilimi gradual, deri te konfliktet e hapura.

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Stili i jetesës gjysmë-nomade

Kur komunitetet lëviznin vetëm në kohë të caktuara të vitit, zakonisht me kopelë e tyre, në hulumtim të kullotave. Ata qëndronin në disa vende të njohura në të cilat ktheheshin sezonalisht. Ndryshe nga nomadët, ata nuk ishin në lëvizje të vazhdueshme, ndërsa ndryshe nga komunitetet sedentare, ata nuk jetonin përgjithmonë në një vend.

Përpara migrimeve indo-evropianët nuk ishin popuj të formuar siç i njohim më vonë, por më tepër grupe që ndanin disa karakteristika të përbashkëta dhe flisnin të njëjtën gjuhë ose të ngjashme që ngadalë filloi të ndahej në dialekte të ndryshme. Identiteti i tyre u krijua gradualisht, nëpërmjet kontaktit me kulturat e tjera dhe përshtatjes në hapësira të reja. Me kalimin e kohës popuj dhe gjuhë të reja u zhvilluan nga këto komunitete. Kështu, zona e Indisë së sotme u popullua nga fiset indo-evropiane që sollën formën e hershme të një prej gjuhëve më të vjetra të shkruara, sanskritishtes. Degët indo-evropiane të vendosura në Iran më vonë formuan popuj si medët dhe persët. Në Evropë komunitete të ndryshme u formuan nga e njëjta rrënjë proto-indo-evropiane: gjermanët, sllavët, ilirët, helenët, keltët e të tjerë. Të gjithë ata ofruan bazën për një pjesë të madhe të gjuhëve dhe kulturave që do të zhvilloheshin më vonë në të gjithë Evropën dhe disa pjesë të Azisë.

Hulumtoni:

Cilat gjuhë evropiane sot burojnë nga grupi i gjuhëve indo-evropiane dhe cilat jo?

Shpërngulja e madhe e popujve

Shpërngulja e madhe e popujve, e cila filloi në gjysmën e dytë të shekullit IV, është një nga proceset kryesore që ndryshoi hartën demografike dhe politike të Botës së Vjetër. Fise të shumta u zhvendosën nëpër Evropë, ndërsa disa madje arritën në territore në Afrikën Veriore. Arsyt për këto lëvizje ishin komplekse. Ato u grumbulluan gjatë dekadave dhe u shoqëruan me ndryshime në mjedisin natyror, rritjen e popullsisë, presionin nga fiset e tjera dhe paqëndrueshmërinë e brendshme në Perandorinë Romake.

Gjatë shekujve III dhe IV ndodhën ndryshime klimatike në viset e stepave të Euroazisë të cilat ndikuan në jetën e shumë komuniteteve nomade. Dimrat u bënë më të ftohtë dhe më të gjatë, ndërsa thatësitat u bënë më të shpeshta. Kjo çoi në rënie të burimeve ujore dhe kullotave. Kushte të tilla prishën mënyrën tradicionale të jetesës në stepat e hapura dhe i detyruan disa fise të lëviznin në perëndim dhe në jug në hulumtim të kushteve më të volitshme.

Në të njëjtën kohë në disa pjesë të Evropës veriore dhe lindore, veçanërisht midis fiseve gjermane dhe sarmate pati rritje të popullsisë. Kjo, nga ana tjetër, çoi në mungesë të tokës së punëshme dhe konkurrencë për burimet natyrore. Mbipopullimi rriti presionin e brendshëm mbi këto komunitete dhe i detyroi ato të kërkonin territore të reja, të cilat shpesh çuan në konflikt me fiset e tjera.

Gjermanët dhe romakët

Në këtë periudhë Perandoria Romake tashmë përballej me probleme të brendshme serioze. Paqëndrueshmëria ekonomike, luftërat politike, konfliktet e shpeshta ushtarake dhe varësia në rritje nga trupat aleate barbare dhe mercenarët ulën ndjeshëm aftësinë e shtetit për t'u mbrojtur nga presionet e jashtme. Në kushte pafuqie për të siguruar kufijtë e saj, Perandoria gjithnjë e më shumë lidhte traktate me fiset barbare ose i lejonte ato të vendoseshin në territorin e saj.

Shtysa e menjëhershme për Shpërnguljen e madhe të popujve ishte lëvizja e hunëve – një popull nomad nga stepat e Azisë Qendrore. Nën presionin e fiseve më të forta dhe në hulumtim të territoreve të reja filluan një zgjerim të shpejtë drejt perëndimit në gjysmën e dytë të shekullit IV. Ata kaluan të ashtuquajturën "Porta e Popujve" – një brez i sheshtë midis Uraleve dhe Detit Kaspik – dhe depërtuan në Evropë, ku mbërritja e tyre shkaktoi një zinxhir migrimesh masive.

Filloi efekt domino, në të cilin një fis shtypte një tjetër, gjë që çoi në zhvendosje të mëdha në të gjithë kontinentin. Shumë fise gjermanike filluan të lëviznin në jug dhe perëndim, drejt provincave romake.

Në gjysmën e parë të shekullit V hunët nën udhëheqjen e Atilës u bënë fuqia më e madhe në Evropën Qendrore. Ata krijuan një aleancë të fuqishme fisnore dhe udhëhoqën fushata ushtarake deri në Italinë Veriore dhe Galinë. Në vitin 451 ata u ndaluan në Betejën e Rrafshnaltave Kataulinike ku u mundën nga forcat e kombinuara romake dhe gjermanike. Vdekja e Atilës, e cila pasoi pak më pas, çoi në shpërbërjen e shpejtë të aleancës hunike.

Presioni nga hunët pati një ndikim të qëndrueshëm në Evropë. Ai i inkurajoi fiset gjermanike të depërtimin thellë në territorin romak, ndërsa Perandoria Romake Perëndimore gradualisht humbi kontrollin dhe pushoi së ekzistuari.

Mbi rrënojat e saj fiset barbare themeluan shtetet e tyre. Visigotët ndërtuan mbretëri në atë që tani është Spanja dhe Franca Jugperëndimore. Ostrogotët, nën udhëheqjen e Teodorikut të Madh, themeluan mbretëri në Itali. Frankët krijuan shtet që do të bëhej themeli i Francës mesjetare. Vandalët ndërtuan shtetin e tyre në Afrikën Veriore, me kryeqendrën në Kartagjenë. Në të njëjtën kohë anglët dhe saksonët u vendosën në Ishujt Britanikë dhe formuan disa mbretëri të vogla.

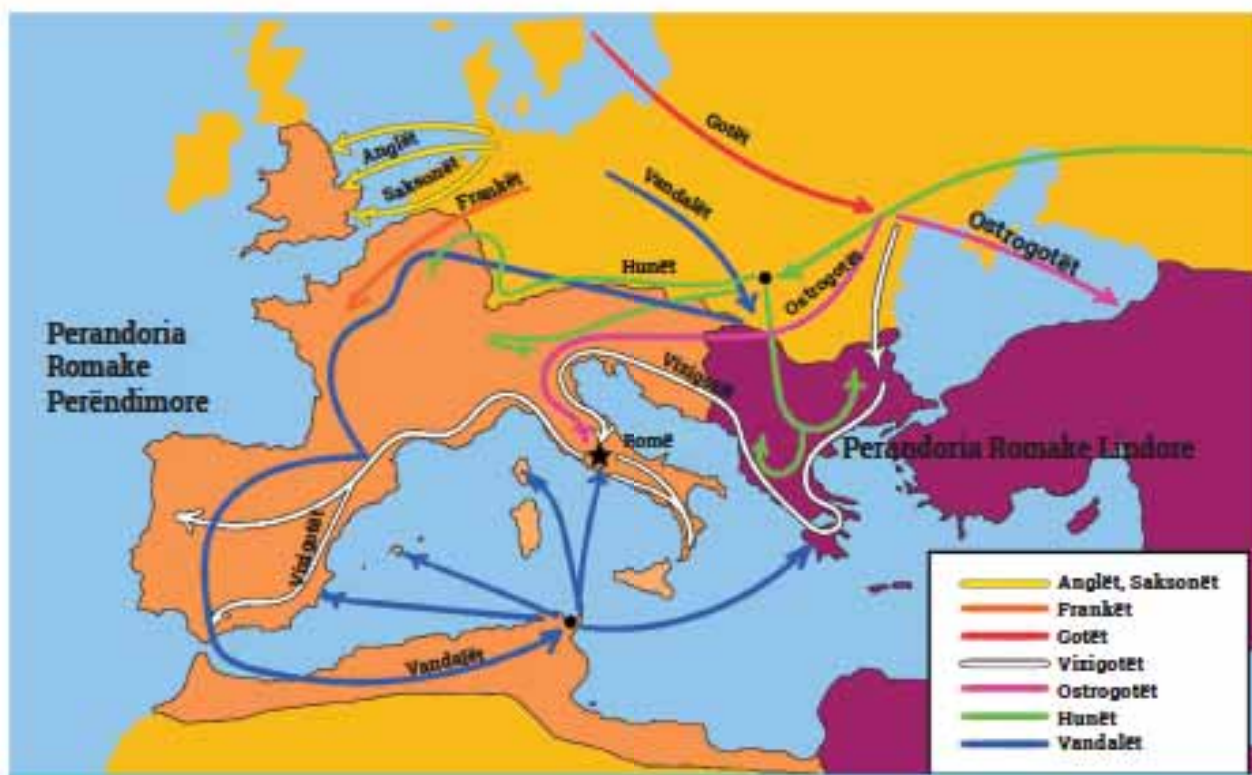
A e dinit se:

Fjala barbar vjen nga fjala greke barbaros, të cilën grekët e lashtë e përdorin për të gjithë të huajt, përfshirë romakët. Origjina e saj është me shumë mundësi onomatopeike – "bar-bar" – dhe përcjell idenë që grekët e kishin për gjuhët që nuk i kuptonin. Me kalimin e kohës fjala fitoi një konotacion negativ, të shoqëruar me vrazhdësi, injorancë dhe egërsi.

Romakët e përvetësuan këtë term dhe e përdorën atë për të gjithë popujt jashtë sferës ose autoritetit kulturor greko-romak.

Atila - rikonstrukcion

Harta: Shpërngulja e madhe e popujve

Pas fazave fillestare të Migrimit të Madh, fise të tjera filluan të vendoseshin në Evropë gjatë shekullit VI. Nga Azia erdhën avarët të cilët u vendosën në Panoni dhe formuan Kaganatin avar. Në kontekstin e zgjerimit avar, filloi një migrim masiv i fiseve të tjera, përfshirë lombardët dhe sllavët.

Shpërngulja e madhe e popujve çoi në rënien e Perandorisë Romake Perëndimore dhe në ndryshime të rëndësishme demografike, politike dhe kulturore në Evropë. Por, pavarësisht shkatërrimit dhe paqëndrueshmërisë, ky proces krijoi bazën për një rend të ri historik. Një proces i gjatë dhe kompleks i integritit dhe simbiozës kulturore filloi midis fiseve të vendosura dhe komuniteteve autoktone, të cilat gradualisht formuan themelet e Evropës mesjetare.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Si ndikoi ndryshimi i klimës në migrimet indo-evropiane?
2. Cilat ishin shkaqet e Shpërnguljes së madhe të popujve?
3. Cila ishte shtysa e menjëhershme për Shpërnguljen e madhe të popujve dhe çfarë domino-efekt shkaktoi ajo?

Lidhja e Euroazisë në kohën e lashtë dhe mesjetë

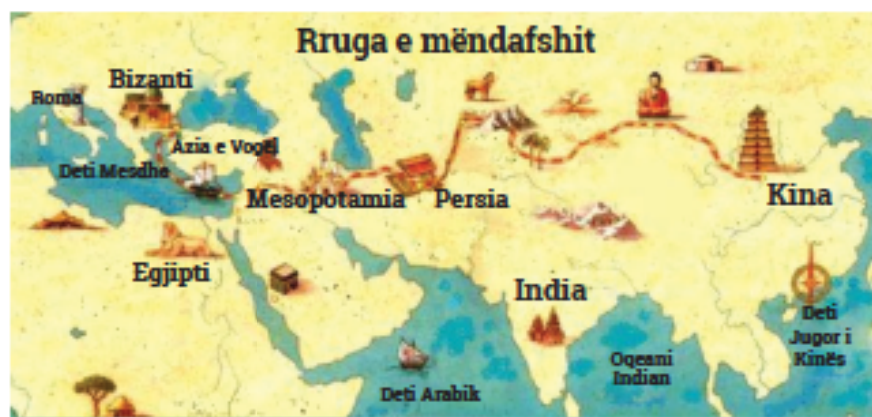
Rruga e mëndafshit

Gjatë kohës së lashtë dhe mesjetarë hapësira midis Evropës dhe Azisë ishte e ndërthurur me rrugë përgjatë të cilave lëviznin mallrat, njohuritë dhe ndikimet kulturore. Më e rëndësishmja prej tyre ishte Rruga e mëndafshit – një rrjet i gjerë rrugësh tokësore që lidhnin Kinën, Azinë Qendrore, Persinë, Lindjen e Mesme dhe Mesdheun. Përveç rrugëve tokësore, edhe rrugët detare luanin një rol të rëndësishëm, mbi të gjitha Rruga e erëzave, e cila të çonte nga Azia Juglindore dhe Oqeani Indian përmes Arabisë në Lindjen e Mesme dhe Evropë.

Rruga e mëndafshit mori emrin nga malli që vlerësohej më shumë në tregjet perëndimore, mëndafshi kinez, i cili ishte simbol i pasurisë dhe rafinimit. Megjithatë, tregtia nuk kufizohej vetëm në mëndafsh. Letra, porcelani, gurët e çmuar, produktet aromatike dhe medicinale, të cilat konsideroheshin të rralla dhe të rafinuara në Evropë, transportoheshin gjithashtu nga Lindja në Perëndim. Në drejtimin e kundërt argjendi, qelibar, liri, tekstilet, artizanatet, veglat metalike dhe enët e holla prej qelqi eksportoheshin nga Evropa në Azi. Evropianët shpesh paguanin me metale të çmuara për të marrë luks oriental. Tregtarët përshkonin një larmi peizazhesh natyrore – nga shkretëtirat dhe stepat deri te malet e larta – duke kërkuar ndalesa pushimi, ambiente magazinimi për mallrat e tyre, udhërrëfyes dhe marrëveshje me autoritetet lokale.

Përveç mallrave, Rruga e mëndafshit mbarte gjithashtu ide, besime, stile artistike dhe arritje shkencore. Budizmi u përhap nga India në Kinë përgjatë këtij rrjeti, ndërsa nga Kina, përmes Azisë Qendrore, u përhapën shpikje të rëndësishme si letra dhe baroti. Edhe pse disa nga transmetimet kulturore nuk ndodhën drejtpërdrejt përgjatë vetë Rrugës së mëndafshit, ato ishin ende pjesë e shkëmbimit më të gjerë midis Lindjes dhe Perëndimit. Kështu, përmes botës arabe njohuritë matematikore dhe mjekësore të grekëve të lashtë depërtuan në Evropë, të cilat u ruajtën, u përkthyen dhe u përmirësuan nga studiuesit islamikë.

Funksionaliteti i rrugës varej kryesisht nga stabiliteti i shteteve nëpër të cilat kalonte. Kur perandoritë të cilat e kontrollonin atë ishin të forta, rrugët ishin të sigurta dhe të ngarkuara. Në kohë lufte, plaçkitjeje dhe qeverisjeje të dobët qendrore, tregtia ndërpritej ose ridrejtohej në rrugë më të sigurta.

Rruga e mëndafshit

Pyetje për diskutim:

Në kohën e sotme mallrat nga pjesë të ndryshme të botës dërgohen çdo ditë nëpërmjet një rrjeti linjash detare, fluturimesh, hekurudhash dhe autostradash. Ato kalojnë nëpër porte, magazina dhe pika kontrolli doganore, duke arritur në dyqane, tregje ose shtëpi mallrash në një kohë të shkurtër. Një pjesë gjithnjë e në rritje e këtij shkëmbimi zhvillohet nëpërmjet tregtisë digjitale, me porosi të vendosura në internet dhe gjurmim digjital të dërgesave. Në të njëjtën kohë i gjithë sistemi është shumë i ndjeshëm ndaj bllokimeve të kanaleve të rëndësishme të transportit, siç është Kanali i Suezit.

- A mund të konsiderohet rrjeti global i sotëm i shpërndarjes dhe transportit një Rrugë e kohës së re e mëndafshit?
- Shpjegoni çfarë ngjashmërisht dhe ndryshimesh ekzistojnë në aspektin e lidhjes, varësisë, rreziqeve dhe ndikimit në kulturat e atëhershme dhe të tanishme.

Kryqëzatat dhe Perandoria Mongole

Gjatë mesjetës lidhja midis Lindjes dhe Perëndimit mori një formë të re nën ndikimin e luftërave të kryqëzatave. Ky term i referohet një serie ekspeditash ushtarake të udhëhequra nga Evropa e krishterë, zakonisht nën kujdesin e papatit, me qëllim çlirimin e vendeve të shenjta në Jerusalem nga sundimi mysliman. Fushata e parë e kryqëzatave filloi në vitin 1096 dhe deri në vitin 1270 u organizuan shtatë fushata të tjera të mëdha. Edhe pse qëllimi i tyre kryesor ishte fetar, këto ekspedita u shoqëruan gjithashtu nga interesa politike dhe ekonomike. Shumë fisnikë dhe tregtarë shpresonin për pasuri, toka të reja ose një avantazh në kontrollin e rrugëve tregtare.

Paralelisht me këto aspirata, kryqëzatat shpesh shoqëroheshin me dhunë, plaçkitje dhe masakra kundër popullsisë myslimane, por edhe kundër komuniteteve hebraike dhe ortodokse.

Kryqëzatat depërtuan thellë në territoret myslimane, ku theme-luan disa shtete të krishtera, më i gjati prej të cilave ishte Mbretëria e Jerusalemit (1099–1291), ndërsa vendosën kontakte të reja me qytetërimin islam. Atje ata hasën qytete të zhvilluara dhe patën mundësinë të njiheshin nga afër me zanate të përparuara, sisteme të përmirësuara ujtimeje, ushqime të larmishme, art, arkitekturë dhe zakone. Pas kthimit në Evropë shumë nga këto ndikime filluan të përhapeshin dhe të përvetësoheshin në jetën e përditshme.

Me kalimin e kohës këto ndikime kontribuan që marrëdhëniet midis Lindjes dhe Perëndimit të mermin një karakter më të theksuar tregtar dhe kulturor. Tregjet evropiane u hapën për produktet orientale dhe disa qytete portuale në Evropë, si Venediku dhe Xhenova, u ritën në qendra të mëdha ku bëheshin marrëveshje, merreshin hua para për tregti dhe ruheshin mallra. Në të njëjtën kohë produktet evropiane qarkullonin gjithnjë e më shumë në tregjet e botës myslimane.

Gjatë shekujve XIII dhe XIV Rrugë e mëndafshit arriti prosperitetin e saj më të madh falë krijimit të Perandorisë Mongole. Themelet e një strukture të fuqishme ushtarako-administrative u hodhën

Kalorësit templarë

gjatë sundimit të Xhingis Hanit (1206-1227), ndërsa perandoria u zgjerua ndjeshëm nën udhëheqjen e pasardhësve të tij. Rreth vitit 1259 ajo shtrihej nga brigjet e Lumit të Verdhë në Kinë, nëpër Azinë Qendrore dhe një pjesë të Lindjes së Mesme, deri në Evropën Lindore. Gjatë Perandorisë Mongole rrugët tregtare u bënë më të sigurta dhe karvanët lëviznin nëpër Euroazi me kalime të posaçme dhe nën mbrojtjen e garnizoneve mongole.

Venediku – vaj në pëlhurë

Kjo periudhë, e njohur si Paqja Mongole (*Pax Mongolica*), nënkuptonte stabilitet, rend dhe rrjedhën e lirë të njerëzve, mallrave dhe informacionit. Autoritetet mongole inkurajuan tregtinë dhe mbajtën lidhje të vazhdueshme midis popujve dhe shteteve të ndryshme. Ata zhvilluan një rrjet zyrash postare, deposh, rojesh rrugore dhe administratash lokale, të cilat lehtësuan shumë komunikimin në distanca të gjata.

Shkrimtari më i rëndësishëm i udhëtimeve që la dëshmi për Rugën e mëndafshit ishte veneciani Marko Polo. Në fund të shekullit XIII ai qëndroi në oborrin Kublai-han dhe, sipas dëshmisë së tij, kaloi rreth shtatëmbëdhjetë vjet në vendet aziatike, një pjesë të tyre në shërbim të autoriteteve mongole. Pasi u kthye në Venedik ai rrëfeu përvojat e tij, të cilat u regjistruan dhe u botuan. Libri për udhëtimet e tij ngjalli interes të madh në publikun evropian dhe ofroi një pasqyrë të kulturës së largët, rendit administrativ dhe jetës së përditshme në Azinë Lindore.

Ndryshimet tregtare dhe ekonomike në shekujt XIV dhe XV

Me zhvillimin e tregtisë midis Lindjes dhe Perëndimit filluan të përdoren mekanizma të rinj ekonomikë të cilat siguronin shkëmbim të sigurt dhe të qëndrueshëm. Në fund të shekullit XIII dhe në shekullin XIV veçanërisht në qytetet tregtare italiane si Firence, Venedik dhe Xhenovë u përdorën kambiale. Ato ishin një metodë e re pagese që lejonte tregtinë më të sigurt në distanca të gjata. Në vend që të mbanin ar apo argjend, tregtarët udhëtonin me një dokument që garantonte pagesën e shumës së dakorduar në një port tjetër

Marko Polo – mozik

ose qytet tregtar. Kjo e zvogëlonte rrezikun nga vjedhjet dhe grabitjet dhe e shtonte besimin në tregtinë ndërkombëtare.

Në shekullin XIV u zhvilluan edhe forma të tjera të shkëmbimit financiar, siç ishin kreditë dhe kontratat tregtare përmes të cilave individët financonin ekspedita tregtare me shpresën e fitimit. Këto forma të reja financimi mundësuan një rritje të vëllimit të tregtisë dhe lidhën më shumë tregje nga rajone të ndryshme. Tregjet funksiononin sipas parimit të ofertës dhe kërkesës, ndërsa çmimet, megjithëse ndonjëherë të rregulluara nga autoritetet, vareshin nga sasia e mallrave dhe interesi i blerësve. Në kushte të tilla gjithnjë e më shumë tregtarë niseshin për udhëtime të gjata nëpër Euroazi në hulumtim të fitimit dhe qasjes në tregje të reja.

Kah fundi i shekullit XIV dhe veçanërisht në gjysmën e parë të shekullit XV Rruga e mëndafshit u bë më pak e sigurt për shkak të rënies së Perandorisë Mongole dhe paqëndrueshmërisë në rritje të rrugëve tokësore. Pas pushtimit osman të Kostandinopojës qasja e tregtarëve evropianë në tregjet lindore ishte më e kufizuar dhe tregtia varej gjithnjë e më shumë nga lejet dhe kushtet e vendosura nga qeveria e re. Këto ndryshime i shtynë shtetet evropiane të kërkonin rrugë të reja detare për në Azi. Kjo nevojë u bë një nga arsyt kryesore për Zbulimet e mëdha gjeografike.

Hulumtoni:

Në shekullin XI përdorimi i parave prej letre filloi në Kinë. Kur Marko Polo udhëtoi nëpër Azi kah fundi i shekullit XIII ai u magjeps nga kjo praktikë, pasi vetëm monedhat metalike ishin ende në përdorim në Evropë.

Duke përshkruar përvojat e tij ai tha si vijon:

"Me këto copa letre, të bëra siç e kam përshkruar më parë, ai (Kublai-han) bën të gjitha pagesat... dhe i bën ato një mjet shkëmbimi të pranuar përgjithësisht në të gjitha mbretëritë, provincat dhe territoret e tij, kudo që shtrihet pushteti dhe epërsia e tij. Dhe askush, sado i rëndësishëm që mund ta konsiderojë veten, nuk guxon t'i refuzojë ato, nën dënimin me vdekje. Në të vërtetë, të gjithë i pranojnë ato me lehtësi, sepse kudo që shkon një njeri në lokat e Hanit të Madh ai do të gjejë këto para letre dhe mund të blejë dhe shesë mallra me to, po aq me siguri sa me monedha prej ari të pastër. Dhe ato janë kaq të lehta..."

– Kur u shfaqën paratë e para të letrës në Evropë dhe në cilin vend?

– Si prodhoheshin paratë e letrës në Kinë përpara se të ekzistonte makina e shtypit e Gutenbergut?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin mallrat kryesore të transportuara përgjatë Rrugës së mëndafshit nga Lindja në Perëndim dhe anasjelltas?
2. Çfarë ndikimi patën kryqëzatat në tregtinë dhe kontaktet midis Lindjes dhe Perëndimit?
3. Si ndikoi Perandoria Mongole në sigurinë dhe zhvillimin e Rrugës së mëndafshit në shekujt XIII dhe XIV?
4. Çfarë paraqisnin kambialet dhe pse përdorimi i tyre lehtësoi tregtinë në distanca të gjata?

Zbulimet e mëdha gjeografike dhe kolonizimi i Botës së Re

Në fund të shekullit XV bota filloi të ndryshonte në një mënyrë që do ta lidhte atë si kurrë më parë. Hulumtimi i rrugëve të reja tregtare çoi në zbulime të mëdha gjeografike dhe në afrimin e popujve, kulturave dhe kontinenteve të ndryshme. Ky proces hodhi themelet për globalizimin e sotëm, por u shoqërua me padrejtësi dhe pasoja që ende ndihen.

Arsyet për zbulimet gjeografike

Arsyet për këto zbulime ishin të ndryshme. Disa shtete donin fitime tregtare. Të tjerë kërkonin burime të reja erëzash dhe ari. Të tjerët ende konkurronin për pushtet dhe ndikim më të madh. Gjithashtu, ekzistonte një dëshirë e fortë për të përhapur krishterimin, si dhe një kuriozitet në rritje për botën e panjohur, veçanërisht midis njerëzve të arsimuar. Përparimet në teknologji luajtën gjithashtu një rol të rëndësishëm. Shpikjet e reja teknike, siç janë busulla dhe astrolabi, hartat e përmirësuara dhe anijet më të shpejta u mundësuan marinarëve evropianë të nisnin hulumtime më të gjata dhe më të sigurta.

Në të njëjtën kohë lidhjet tregtare me Lindjen u ndërpre në rëndë. Pas pushtimit osman të Kostandinopojës rrugët tokësore për në Indi dhe Kinë u bënë të pasigurta dhe të kushtueshme. Osmanët vendosën tarifa të larta dhe Evropa Perëndimore mbeti pjesërisht e prerë. Kjo çoi në nevojën për të gjetur një rrugë të re për pasuritë e Lindjes, veçanërisht për mallrat që ishin të rëndësishme për tregtinë dhe zanatet në Evropë.

Hulumtuesit dhe zbulimet

Portugalia ishte vendi i parë evropian që filloi të hulumtonte rrugë të reja detare. Në vitin 1488 Bartolomeu Dias lundroi përgjatë bregdetit të Afrikës dhe arriti në majën jugore të kontinentit. Kështu ai zbuloi se Afrika mund të zbulohet rreth detit. Në vitin 1498 Vasko da Gama va-

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Globalizimi

Fjala globalizim vjen nga latinishtja *globus*, që do të thotë "top" ose "sferë". Procesi i lidhjes së botës, me anë të të cilit njerëzit, mallrat, informacioni dhe idetë lëvizin më shpejt dhe më lehtë nga një vend në tjetrin.

Përshkrim i shpalljes simbolike të Botës së Re si pronë e Spanjës nga ana e Kolombisë – litografi

zhdoi përgjatë kësaj ruge dhe arriti në Indi. Kështu, Evropa krijoi një lidhje të re detare me Azinë.

Spanja, nga ana tjetër, ishte e orientuar nga perëndimi. Në vitin 1492 Kristofor Kolombi u nis në kërkim të një ruge të re drejt Azisë dhe lundroi përtej Oqeanit Atlantik. Në vend që të arrinte në Azi, ai mbërriti në një ishull në Karaibe. I bindur se ndodhej pranë Indisë, popullin që e takoi atje e quajti "indianë", emër që më vonë do të përdorej për të gjithë popujt autoktonë të Amerikës. Edhe pse nuk e kuptoi se kishte zbuluar një kontinent të ri, udhëtimi i Kolombit shënoi fillimin e kontakteve ndërmjet Botës së Vjetër dhe Botës së Re. Më vonë, detari Amerigo Vespuçi do të ishte i pari që do të pohonte se këto toka nuk ishin pjesë e Azisë, por një kontinent i ri, deri atëherë i panjohur. Kontinenti do të merrte emrin Amerikë, sipas tij.

Ekspeditat vazhduan me udhëtime edhe më të gjata dhe më të ndërlikuara. Në vitin 1519 Fernando Magelani filloi udhëtimin e parë përreth botës. Edhe pse u vra gjatë rrugës, misioni i tij vërtetoi se Tokës mund t'i shkohet përreth përmes detit. Në dekadat dhe shekujt që pasuan, shtetet evropiane dërguan anije drejt pjesëve të tjera të botës. Detarë anglezë, francezë dhe holandezë hulumtuan brigjet e Amerikës Veriore, ndërsa më vonë u zbuluan edhe territore si Australia dhe Zelanda e Re. Me këto zbulime asnjë pjesë e botës nuk ishte më plotësisht e ndarë.

Kolonializmi, shkëmbimi kolumbian dhe skllavëria

Zbulimet e reja gjeografike hapën rrugën për zgjerimin kolonial. Spanja dhe Portugalia ishin të parat që themeluan koloni në Amerikë dhe Afrikë. Më vonë Anglia, Franca dhe Holanda gjithashtu filluan të pushtonin territore, veçanërisht në Amerikën Veriore, Karaibe, Indi dhe në Azinë Juglindore. Kolonializmi nuk nënkuptonte vetëm pushtimin e tokave të reja. Ishte gjithashtu një mënyrë qeverisjeje përmes së cilës shtetet evropiane kontrollonin tregtinë, politikën dhe jetën në territoret e pushtuara. Kolonitë qeveriseshin nga Evropa dhe banorët e tyre ishin në një pozicion të varur dhe të nënshtuar.

Në Amerikë pushtues si Eman Kortes dhe Frensisko Pisaro përmbysën perandoritë Acteke dhe Inke. Më vonë u pushtuan edhe territoret e Majave. Popullsia autoktone u mund dhe u nënshtua. Përveç dhunës, sëmundjet e sjella nga evropianët, siç ishin lija, fruthi dhe gripi, gjithashtu shkaktuan pasoja të rënda. Meqenëse popujt autoktonë nuk kishin rezistencë ndaj këtyre infeksioneve, miliona njerëz vdiqën në një kohë të shkurtër. Kështu, lidhja e botës çoi edhe në ndryshime biologjike me pasoja tragjike.

Zbulimet e mëdha gjeografike sollën gjithashtu ndryshime që përmirësuan jetën e njerëzve në pjesë të ndryshme të planetit. Ky proces rezultoi në të ashtuquajturin shkëmbim kolumbian, pra transferimin e bimëve, kafshëve dhe ideve midis Botës së Vjetër dhe të Re. Ky shkëmbim ndryshoi mënyrën e jetesës në të gjitha kontinentet dhe konsiderohet si një nga shembujt e parë të lidhjes ekonomike dhe kulturore të botës.

Hulumtoni:

Në njësinë mësimore ju lexuat se Kolombi nuk e dinte që kishte zbuluar një kontinent të ri.

Hulumtoni dhe mendoni:

– A ishte Kolombi i pari evropian që arriti në Amerikë? Ç'thonë burimet historike për udhëtimet vikinge në brigjet e Amerikës Veriore?

– A mund të themi se Kolombi zbuloi një kontinent nëse atje tashmë jetonin miliona njerëz?

Shkëmbimi kolumbian – çfarë u transferua midis kontinenteve?

Kategoria	Nga Bota e Vjetër (Evropa, Azia, Afrika)	Nga Bota e Re (Amerika)
Bimët dhe ushqimi	grurë, oriz, elb, kallam sheqeri, kafe, banane, ullinj, mollë, lakër, bajame, pjepër, pjeshka, qepë, dardha, sojë, portokaj, limonë	patate, misër, domate, kakao, fasule, ananas, kungull, kikirik, avokado, spec djegës, boronicë, pambuk, luledielli, duhan
Kafshët	lopë, kalë, derr, dele, pulë, gomar	gjeldeti
Sëmundjet	li, fruth, grip, tifo, kolerë, difteria, malaria, shyta, ethe të verdha	/
Teknologjia	armë zjarri, çelik, rrotë, anije	/
Idetë dhe kultura	krishterimi, shkrimi latin, gjuhët evropiane, prona private	/

Por lidhjet e reja botërore nuk sollën përfitime të barabarta për të gjithë. Për të shfrytëzuar kolonitë, evropianët krijuan një sistem ekonomik që mbështetej në një forcë pune masive dhe të lirë. Kështu filloi tregtia e skllëvërve. Miliona afrikanë u kapën, u transportuan përmes Oqeanit Atlantik dhe u shitën në Amerikë. U formua i ashtuquajti **trekëndëshi tregtar transatlantik**: nga Evropa në Afrikë dërgoheshin tekstile, armë zjarri dhe alkool; nga Afrika në Amerikë skllëvër, ndërsa nga Amerika në Evropë lëndë të para dhe ushqime.

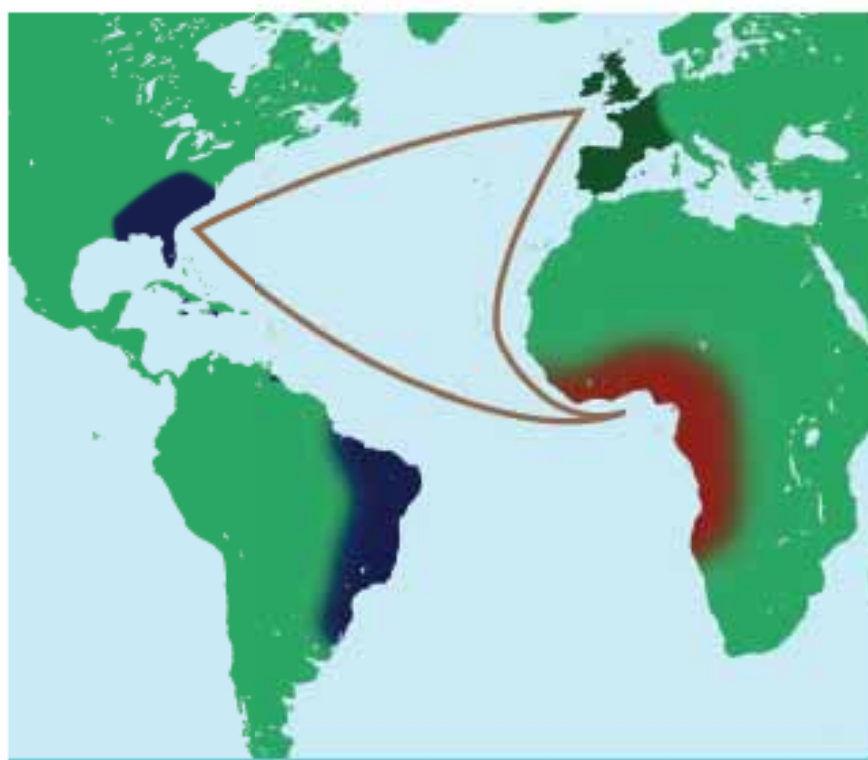
Fillimet e globalizimit

Me pushtimet evropianë të sollën edhe idetë e tyre. Kolonizatorët besonin se kultura, feja dhe mënyra e tyre e jetesës ishin superiore ndaj të gjitha të tjerave. Kjo pikëpamje quhet eurocentrizëm. Ekzistonte besimi se Evropa është qendra e botës, ndërsa popujt e tjerë konsiderohen të pa civilizuar dhe më pak të vlefshëm. Kolo-

Pyetje për diskutim:

- Cila është ushqimi juaj i preferuar? Cilët përbërës erdhën nga Bota e Vjetër dhe cilët nga Bota e Re?
- A mendoni se shkëmbimi kolumbian u solli më shumë të mira apo më shumë të këqija njerëzve? Shpjegojeni me shembuj.

Trekëndëshi tregtar transatlantik

nializmi, një sistem në të cilin territoret e pushtuara ekzistonin për t'i shërbyer vendit amë, u ndërtua mbi këtë ide. Në kushte të tilla kulturat lokale u shtypën ose u shkatërruan plotësisht.

Në territoret e pushtuara filloi asimilimi kulturor, domethënë një përpjekje nga popujt evropianë për të imponuar kulturën e tyre mbi popullsinë lokale. Kisha katolike dërgoi misionarë në Botën e Re për të përhapur krishterimin. Fetë lokale u ndaluan dhe gjuhët autoktone u zëvendësuan gradualisht nga spanjishtja, portugalishtja, frëngjishtja

ose anglishtja. Shumë tradita u zhdukën, por disa kultura mbijetuan përmes përzierjes. Kështu u formuan kulturat kreole, duke kombinuar elemente autoktonë, afrikanë dhe evropianë.

Me kalimin e kohës ndërlidhja e botës u bë aq e thellë sa pothuajse asnjë ekonomi, popull apo kulturë nuk mbeti e izoluar. Produktet nga një skaj i botës u shfaqën në tregjet e një tjetri. Idetë, librat, fetë, moda dhe sëmundjet u përhapën shpejt dhe në distanca të mëdha. Epoka e globalizimit filloi, por ajo u zhvillua me një çekuilibër të konsiderueshëm midis qendrave evropiane të pushtetit dhe kolonive që u vendosën në një pozicion të varur.

Zbulimet e mëdha gjeografike ndryshuan përgjithmonë pamjen e botës. Ato lidhën kontinentet dhe popujt dhe ndryshuan mënyrën se si njerëzit komunikojnë, tregtonin dhe jetonin. Për disa kjo nënkuptonte përparim, pasuri dhe mundësi të reja. Për të tjerët – sëmundje, dhunë dhe skllavëri. Nga ato udhëtime lindi bota që njohim sot – me të gjitha shijet, përzierjet, por edhe padrejtësitë e saj. Botë në të cilën asgjë nuk mbeti plotësisht e izoluar dhe në të cilën historia e një pjese të botës nuk mund të tregohet pa historinë e të tjerave.

Përshkrim nga fundi i shekullit XVI i njerëzve me prejardhje afrikane në Amerikën Jugore që përfaqësonin krishterimin dhe veshjet evropiane – simbol i asimilimit kulturor në kolonitë spanjolle – vaj në pëthure

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyet kryesore për zbulimet e mëdha gjeografike në shekujt XV dhe XVI?
2. Ç'konfirmoi ekspedita e Ferdinand Magelanit dhe pse është e rëndësishme për historinë?
3. Shpjegoni se ç'është shkëmbimi kolumbian? Përmendni të paktën dy gjëra që u transferuan në secilin drejtim.
4. Ç'do të thotë asimilimi kulturor në koloni dhe si dolën kulturat kreole?

Revolucioni industrial dhe inovacioni teknologjik

Në gjysmën e dytë të shekullit XVIII filloi një nga kthesat më të mëdha në historinë e njerëzimit. Ishte revolucioni industrial. Ai solli ndryshime të rëndësishme në të gjitha sferat e jetës – nga mënyra e punës dhe prodhimit, deri te mënyra e jetesës dhe lidhja midis pjesëve të ndryshme të botës. revolucioni industrial nuk ishte revolucion në kuptimin e vërtetë të fjalës. Ai nuk përfshinte luftëra, kryengritje apo luftëra kundër një sundimtari, as nuk ndodhi të gjitha menjëherë. Transformimet ndodhën gradualisht, gjatë shumë dekadave. Megjithatë, për shkak të rëndësisë së tij të madhe dhe pasojave të qëndrueshme, historianët ende e quajnë atë "revolucion".

Para tij kishin ndodhur ndryshime të rëndësishme në bujqësi. Me metodat e reja të kultivimit të tokës dhe përdorimin e makinerive bujqësore, prodhimi u bë më efikas. Ky proces, i njohur si revolucioni agrar, çoi në rritjen e prodhimit të ushqimit dhe uljen e urisë në disa rajone të Evropës. Me krijimin e pronave të mëdha tokësore shumë fshatarë mbetën pa tokë dhe u detyruan të shpërnguleshin në qytete. Atje fabrikat e reja kishin nevojë për punë të lirë. Në këtë mënyrë u krijuan kushtet për fillimin e zhvillimit industrial.

Revolucioni i parë industrial

Revolucioni i parë industrial filloi në Britaninë e Madhe rreth vitit 1760. Risia më e rëndësishme ishte makina me avull, i përsosur nga Xhems Vat. Ajo filloi të përdorej shpejt në fabrika, miniera, transport detar dhe më vonë në hekurudha. Qymyri ishte burimi kryesor i energjisë, ndërsa hekuri

Gratë dhe fëmijët në një fabrikë

u përdor si materiali bazë për zhvillimin e industrisë. Prodhimi u bë më i shpejtë, më i lirë dhe në sasi më të mëdha. Fabrikat e zëvendësuan punën artizanale dhe makinat morën përsipër punën që më parë ishte bërë nga njerëzit.

Derisa popullsia në qytete u rrit, marrëdhëniet shoqërore filluan të ndryshonin. U paraqit një grup i ri shoqëror i quajtur klasa punëtore, e njohur më vonë si proletariati. Familjet punëtore jetonin në apartamente të vogla dhe të mbipopulluara. Orari i punës shpesh zgjaste 12 deri në 16 orë në ditë, pagat ishin të ulëta dhe kushtet e punës ishin të ashpra. Gratë dhe fëmijët, të cilët ishin fuqi punëtore më e lirë, shpesh punonin në fabrika. Për shkak të kësaj situate, disa punëtorë filluan të kundërshtonin. Në fillim të shekullit XIX disa prej tyre, të njohur si ludistë, i shkatërruan makinat, duke besuar se po ua mermin vendet e punës.

Në fund të shekullit XVIII dhe në fillim të shekullit XIX u shfaqën inovacione të tjera teknologjike: makina të reja endjeje, makina për përpunimin e metaleve, makina e kohës së re shtypi dhe anijet e para me avull. Këto shpikje përshpejtuan prodhimin dhe tregtinë dhe ndryshuan jetën e përditshme. Paralelisht me to u zhvillua një sistem ekonomik i quajtur kapitalizëm. Sipas tij, fabrikat dhe makinat ishin në pronësi private të individëve ose kompanive, të cilët investonin para për të nxjerrë fitim.

Nga velat deri tek avulli: sa u shkurtua koha e udhëtimit?

Relacioni	Anije me vela	Anije me avull	Diferenca
Londër-Nju Jork	6-8 javë	10-14 ditë	3-5 herë më shpejt
Stamboll-Selanik	5-7 ditë	1.5-2 ditë 3	-4 herë më shpejt
Kinë-Angli	3 muaj 1	1 muaj	3 herë më shpejt
Spanjë-Meksikë	8-10 javë	3-4 javë	2.5 herë më shpejt

Revolucioni i dytë industrial

Gjatë shekullit XIX zhvillimi industrial që filloi në Britaninë e Madhe u përhap në vende të tjera evropiane, si dhe në Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Japoni. Në dekadat e fundit të shekullit ky zhvillim mori një drejtim të ri. Filloi Revolucioni i dytë industrial. Ai u karakterizua nga burime të ndryshme energjie. Në vend të avullit, energjia elektrike dhe nafta u përdorën gjithnjë e më shumë. Në të njëjtën kohë zhvilloheshin industri të reja, duke përfshirë kimikatin, çelikut dhe automobilat. Shkenca, veçanërisht kimia, filloi të luante një rol gjithnjë e më të rëndësishëm, duke mundësuar prodhimin e ilaçeve, plastikës, plehrave dhe eksplozivëve. Përpunimi i konsiderueshëm u bë gjithashtu në përdorimin e energjisë elektrike. Në zhvillimin e saj veçanërisht u dalluan Nikolla Tesla

Hulumtoni:

Ludistët shpesh linin mesazhe të nënshkruara me emrin "Ned Ludd". Hulumtoni nëse ky është person i vërtetë apo personazh imagjinar.

– A ka njerëz ose grupe sot që kundërshtojnë teknologjitë e reja (si inteligjenca artificiale, robotët ose automjetet autonome)? A mund të quhet kjo "ludizëm modern"? Shpjegoni pse po ose pse jo.

Pyetje për diskutim:

Në vitin 1807 shpikësi amerikan Robert Fulton ndërtoi avulloren e parë të suksesshme komerciale. Ndryshe nga anijet me vela, të cilat vareshin nga era dhe kushtet e motit, avullorja vinte në lëvizje nga një motor me avull dhe mund të lundronte shpejt, në mënyrë të qëndrueshme dhe sipas një orari të paracaktuar. Kjo risi shkurtoi ndjeshëm kohën e udhëtimit.

– Si ndikoi udhëtimi më i shpejtë në tregti dhe kontakt midis njerëzve nga vende të ndryshme?

– Anija me avull përshpejtoi lëvizjen e mallrave, njerëzve dhe ideve. A mund të jepni një shembull modern të teknologjisë që ka një ndikim të ngjashëm sot?

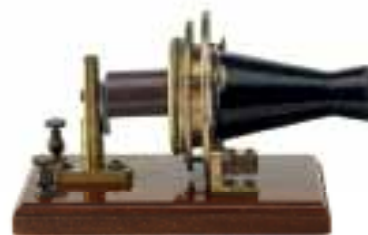
"Raketa", një nga lokomotivat e para me avull në botë (1829) - ilustrim

dhe Tomas Edison. Tesla e zhvilloi sistemin për transmetimin dhe përdorimin e rrymës alternative, e cila mundësoi furnizimin me energji elektrike në distanca të gjata dhe në industri. Edison, nga ana tjetër, mbështeti rrymën e vazhdueshme dhe kontribuoi që ndriçimi elektrik të bëhej pjesë e jetës së përditshme. Kjo përplasje idesh njihet si "Lufta e rrymave".

Progres i madh u arrit gjithashtu në shekullin XIX në transport dhe komunikim. Në vitin 1825 inxhinieri anglez Xhorxh Stevenson vuri në funksion linjën e parë publike hekurudhore me një lokomotivë me avull. Trenat mundësoan udhëtim më të shpejtë, më të lirë dhe më të sigurt në distanca të gjata.

Kah fundi i shekullit u shfaq automobili me benzinë, i cili solli liri më të madhe lëvizjeje, të pavarur nga linjat hekurudhore. Tramvajet elektrike dhe linjat e para të metrosë u prezantuan në disa qytete. Në të njëjtën kohë u përdorën edhe mjete të reja komunikimi. Telegrafi (i patentuar në 1837) dhe telefoni (1876) përshpejtuan shkëmbimin e informacionit në distanca të gjata dhe ndryshuan ndjeshëm jetën e përditshme dhe afariste.

Ndryshimet në industri çuan në një mënyrë të re të organizimit të punës. Një nga të parët që e zbatoi këtë ishte Henri Ford. Në fabrikat e tij, prodhimi kryhej në një shirit transportues, ndërsa çdo punëtor

Një nga modelet e para të telefonit (1876)

Makina Ford - modeli T, i prodhuar që nga viti 1908, ishte makina e parë që njerëzit e zakonshëm mund ta lejonin.

kryente të njëjtën detyrë në sekuencë, dhe produkti kalonte pranë tij. Kjo metodë lejoi që makinat të prodhoheshin më shpejt dhe me kosto më të ulët. Prodhimi masiv bëri që produktet të cilat më parë ishin të disponueshme vetëm për të pasurit të ishin të përballueshme për njerëzit e zakonshëm. Ndryshime të ngjashme ndodhën në shtypshkronjë. Falë makinave më të shpejta dhe letrës më të lirë, librat dhe gazetat mund të shtypeshin me një kosto më të ulët. Kjo kontribuoi në qasjen e tyre më të madhe dhe në një rritje të shkrim-leximit, veçanërisht në qytete.

Megjithatë, zhvillimi i industrisë dhe tregtisë nuk solli të njëjtat përfitime për të gjithë. Vendet industriale u pasuruan gjithnjë e më shumë, ndërsa pjesa më e madhe e botës mbeti e varfër dhe ekonomikisht e varur. Kjo krijoi pabarazi të reja, jo vetëm midis vendeve, por edhe brenda vetë shoqërive industriale.

Në kushte të tilla gjithnjë e më shumë punëtorë filluan të organizoheshin për të luftuar për një jetë më të mirë. U shfaqën **sindikatat** – shoqata që përfaqësonin interesat e tyre dhe mbronin paga më të mira, orë më të shkurtra pune, ndalimin e punës së fëmijëve dhe siguri më të madhe. Grevat dhe protestat u bënë më të shpeshta. Nën presionin e këtyre lëvizjeve disa vende miratuan ligje që përmirësuan pozicionin e punëtorëve. Në të njëjtën kohë disa mendimtarë, si gjermani Karl Marks, kritikuan ashpër padrejtësinë e shkaktuar nga zhvillimi industrial. Ai besonte se klasa punëtore duhet të bashkohej dhe të ndërtonte një shoqëri më të drejtë. Idetë e tij patën një ndikim të fortë në lëvizjet punëtore në shumë vende.

Zhvillimi i industrisë la gjithashtu gjurmë të thella në mjedisin jetësor. Fabrikat e ndotën ajrin, ujin dhe tokën. Pjesë të mëdha të natyrës u shkatërruan për të marrë qymyr, naftë dhe lëndë të tjera të para. Qytetet u mbipopulluan dhe u bënë të papastra, ndërsa mbeturinat, zhurma dhe ndotja dëmton ndjeshëm cilësinë e jetës. Shumë familje jetonin në kushte të këqija dhe të pashëndetshme, pa kanalizime bazë dhe kujdes të mjaftueshëm shëndetësor publik.

Revolucioni industrial e ndryshoi mënyrën se si jetojmë, punojmë, udhëtojmë dhe mendojmë. Bota u bë më e shpejtë dhe më e ndritshme, qytetet më të zhurmshme dhe më të larta, ndërsa jeta e përditshme gjithnjë e më e largët nga natyra. Pa e kuptuar atë është vështirë të kuptohet mënyra e kohës së re e jetesës. Kjo shpjegon se si bota e teknologjisë dhe komunikimit të shpejtë filloi të merrte formë dhe tregon bazën e sfidave e kohës së re ekonomike dhe mjedisore.

Karl Marksi

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyet kryesore për fillimin e revolucionit të parë industrial?
2. Cilat ishin kushtet e punës së punëtorëve të fabrikës dhe pse u shfaqën luditët?
3. Cilat janë inovacionet më të rëndësishme teknologjike gjatë dy revolucioneve industriale dhe çfarë ndikimi patën ato në transport dhe jetën e përditshme?
4. Si çoi revolucioni industrial në ndotjen e mjedisit jetësor?

Migrimi dhe globalizimi nga shekulli XIX deri në epokën digjitale

Migrimi në shekujt XIX dhe XX

Në shekujt XIX dhe XX bota filloi të ndryshonte me shpejtësi. Njerëzit lëviznin nga një vend në tjetrin gjithnjë e më shpesh. Disa u zhvendosën në një vend fqinj dhe disa kaluan oqeanë për të filluar një jetë të re. Popuj, gjuhë dhe zakone të ndryshme filluan të përzireshin. Vendet dhe kontinentet u lidhën gjithnjë e më shumë.

Arsyet pse njerëzit shpërnguleshin ndryshonin. Disa iknin nga uria, lufta ose varfëria. Të tjerë largoheshin sepse persekutoheshin për besimin, gjuhën ose etninë e tyre. Kishte edhe nga ata që kërkonin punë dhe jetë më të mirë. Fjalët emigrantë, refugjatë ose migrantë përdoren për këta njerëz. Edhe pse shkuan larg, shumë nuk e harruan atdheun e tyre. Ata krijuan grupe jashtë vendit, ku ruajtën gjuhën, zakonet dhe kujtimet e tyre të shtëpisë. Grupe të tilla quhen diaspora.

Migrimet ndryshonin në natyrën dhe kohëzgjatjen e tyre. Disa ishin jetëshkurtra, ndërsa të tjera nënkuptonin largimin përgjithmonë nga shtëpia. Shumë shkuan në vende të largëta si Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Kanadaja, Argjentina ose Australia. Udhëtuan me anije, shpesh në kushte të vështira. Kur mbërrinin, i prisnin sfida të reja: të mësonin gjuhë të re, të gjenin punë dhe të përshtateshin me një mënyrë tjetër jetese.

Kishte edhe migrime që nuk ishin vullnetare. Njerëzit u dëbuan ose ikën për t'i shpëtuar dhunës dhe padrejtësisë. Eksodi masiv dhe transferimet e detyruara të popullsisë ndodhën në pjesë të ndryshme të botës. Në të njëjtën kohë fuqitë koloniale evropiane transportonin njerëz nga një kontinent në tjetrin si punë e lirë. Indianët

Emigrantët evropianë mbërrijnë në SHBA – ilustrim

Burimet flasin:

"Më lejoni t'ju them se çka nuk më pëlqeu më shumë – nuk mund ta kuptoja se ç'thoshin. Është shumë vështirë të kuptosh se ç'do të thotë të mos jesh në gjendje të kuptosh një fjalë që dikush ta thotë. Dhe do t'ju them, nëse dikush do të më kishte thënë atëherë, 'Do të të jap para, hip në një anije dhe kthehu në Danimarkë', do ta kisha pranuar menjëherë – çdo ditë të javës. Më duhej, do të thoja, pothuajse një vit për ta kapërcyer këtë, sepse është vështirë të pranosh se nuk mund ta kuptosh se ç'thonë njerëzit përreth teje. Zgjoresh në mëngjes, nuk i kupton, shkon në punë. Të tallen kur thua diçka, sepse mendoj se u tingëllon qesharake, dhe kështu vazhdon."

Knud Larsen, një emigrant danez që mbërriti në SHBA në vitin 1923

Burimi: Ellis Island Oral History Collection, EI-267

u dërguan në Karaibe, kinezët në Azinë Juglindore dhe afrikanët punuan në miniera dhe në plantacione.

Emigrantët shpesh përballëshin me vështirësi në përpjekjen për t'u përshtatur me vendin e tyre të ri. Vendet ku u vendosën nuk ishin gjithmonë miqësore. Në disa mjedise ekzistonte ksenofobia – frika dhe urrejtja ndaj të huajve.

Ekzistonte edhe shovinizëm, besimi se populli i dikujt ishte më i mirë se të gjithë të tjerët dhe se pjesa tjetër ishte më pak e vlefshme. Qëndrime të tilla çuan në diskriminim dhe përçarje. Por kishte edhe paraqitje suksesi. Disa migrantë arritën të ndërtonin jetë të reja, të hapnin biznese, të ruanin gjuhën dhe zakonet e tyre dhe në të njëjtën kohë të bëheshin pjesë e komunitetit të ri.

Indianët ishin fuqi punëtore e lirë në Karaibe

Migrimi i ideve, kulturave dhe stileve

Përveç njerëzve, idetë udhëtuan edhe nëpër botë. Zhvillimi i shtypit, shkollave dhe udhëtimit gjithnjë e më i arritshëm e bëri më të lehtë përhapjen e mendimeve dhe vlerave të reja. Idetë e të drejtave, lirisë dhe drejtësisë u transmetuan. Në të njëjtën kohë u përhapën forma të reja arti, zakone fetare dhe mënyra të reja të veshjes, gatimit dhe festimit.

Kur kultura të ndryshme bien në kontakt, shpesh ndodh një përzierje besimesh, stilesh dhe traditash. Kur kjo ndodh në sferën e fesë, për shembull kur një festë përfshin elemente nga tradita të shumta fetare, quhet sinkretizëm.

Në fusha të tjera, si gjuha, ushqimi, festimet, muzika ose moda, kjo përzierje quhet hibridet kulturor. I referohet krijimit të diçkaje të re nga ndikime të shumta të ndryshme.

Një shembull i qartë i hibridit kulturor është muzika. Ritmet afrikane, instrumentet evropiane dhe përvojat amerikane u

"Dita e të vdekurve" (Día de los Muertos) është festë kombëtare në Meksikë – ajo e ka origjinën nga një përzierje e besimeve aekte para-kolumbiane dhe traditave katolike të sjella nga Spanja.

bashkuan në xhaz – një stil muzikor që më vonë u përhap në të gjithë botën. Moda kombinoi pëlhurat orientale me prerjet perëndimore. Gjuhët kreole, si ajo e folur në Haiti, dolën nga një përzierje e gjuhëve frënge dhe afrikane. Në Brazil karnavali në Rio de Janeiro kombinon traditat katolike evropiane me muzikën dhe vallet afrikane. Njerëzit të cilët jetonin midis kulturave të ndryshme, si migrantët, emigrantët ose fëmijët me prejardhje të përzier, shpesh krijonin diçka të re, të ndryshme dhe unike.

Kulturat transmetoheshin edhe përmes fesë. Në shekujt XIX dhe XX misionarët e krishterë ishin aktivë në Afrikë, Azi dhe Amerikën Jugore, duke përhapur besimin dhe vlerat e tyre evropiane. Në të njëjtën kohë islami u përhap përmes migrimit, veçanërisht në rajonet afrikane dhe aziatike, ndërsa budizmi vazhdoi të zërë rrënjë në Azinë Lindore dhe Juglindore. Përveç feve, u përhapën edhe idetë politike: socializmi, nacionalizmi dhe komunizmi, të cilat fituan një numër gjithnjë e më të madh ndjekësish. Më vonë gjatë shekullit XX u përhapën edhe idetë për demokracinë dhe të drejtat e njeriut.

Globalizimi në epokën digjitale

Këto ndryshime ndodhën në një kohë kur edhe mënyra e komunikimit po ndryshonte. Falë mjeteve të reja të transportit, posta u bë më e shpejtë. Telegrafi bëri të mundur dërgimin e mesazheve brenda pak minutash, madje edhe midis kontinenteve të ndryshme. Radioja filloi të sillte lajme direkt në shtëpitë e njerëzve, ndërsa televizioni bëri të mundur shikimin e imazheve nga e gjithë bota. Këto media të reja e lidhën botën në një mënyrë krejtësisht të re dhe krijuan një ndjesi se të gjithë njerëzit, pavarësisht se ku jetonin, ishin pjesë e të njëjtës hapësirë globale.

Në atë kohë shkëmbimi tregtar midis vendeve të ndryshme u rrit gjithashtu. Produktet e prodhuara në një vend shiten gjithnjë e më shumë në pjesë të tjera të botës. Kompanitë e mëdha, të njohura si korporata, filluan të operonin në disa vende në të njëjtën kohë. Kjo solli produkte dhe vende pune të reja, por krijoi edhe probleme. Vendet më të varfra u bënë të varura nga ato më të pasura dhe kishin vështirësi të zhvilloheshin në mënyrë të pavarur.

Për të ruajtur paqen dhe për të inkurajuar bashkëpunimin midis kombeve, në të gjithë botën filluan të krijoheshin organizata ndërkombëtare. Disa u themeluan

Pyetje për diskutim:

Kur do të takohen njerëz me prejardhje të ndryshme, krijojnë zakone, gjuhë dhe muzikë të reja. Por jo të gjithë ndihen rehat me këto ndryshime. Disa kanë frikë se kultura e tyre do të zhduket, të tjerë thonë se diçka e re dhe e bukur krijohet nga përzierja.

– A është përzierja e kulturave e mirëpritur apo mbart rrezikun e humbjes së diçkaje tonën?

– A keni parë se si disa njerëz në vendin tuaj festojnë festat në një mënyrë që nuk është tradicionale (për shembull, Dita e Shën Valentinit)? Ç'mendonit për këtë?

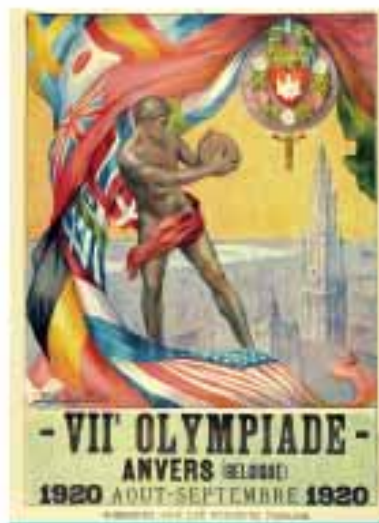

Luis Armstrong-Saçmo – muzikant amerikan i xhazit

nga shtetet, ndërsa disa u krijuan me iniciativën e individëve. Kryqi i Kuq ndihmon në kohë lufte dhe fatkeqësish natyrore. Kombet e Bashkuara mbështetën paqen, bashkëpunimin dhe të drejtat e njeriut. Lojërat Olimpike i lidhën kombet përmes sportit, miqësisë dhe respektit të ndërsjellë.

Organizatrat që e lidhin botën

Organizata	Viti i themelimit	Qëllimi kryesor
Kryqi i Kuq Ndërkombëtar	1863	Ndihma në luftëra dhe fatkeqësi natyrore
Lojërat Olimpike (moderne)	1896	Lidhja e popujve përmes sportit
Kombet e Bashkuara (OKB)	1945	Paqja, bashkëpunimi dhe mbrojtja e të drejtave të njeriut
UNESCO	1945	Bashkëpunimi në arsim, shkencë dhe kulturë
UNICEF	1946	Ndihma dhe mbrojtja e fëmijëve në të gjithë botën
Organizata Botërore e Tregtisë	1995	Tregtia e drejtë dhe e lirë midis shteteve

Poster i zyrtar për Lojërat Olimpike në Antverpen të vitit 1920 – Lojërat simbolizonin lidhjen midis popujve përmes sportit

Megjithatë, lidhja e botës nuk solli përfitime të barabarta për të gjithë. Kulturat e vendeve më të fuqishme u zgjeruan dhe u bënë dominuese, ndërsa të tjerat u neglizhuan ose u shtynë jashtë. Shumë njerëz dhe kombe ndienin se po humbnin identitetin e tyre, ndërsa bashkë me të u rrit nevoja për të ruajtur kulturën, gjuhën, zakonet dhe mënyrën e tyre të jetesës. Lidhja solli mundësi të reja, por gjithashtu shkaktoi pasiguri, përçarje dhe frikë nga humbja e dallueshmërisë kulturore.

Deri në fund të shekullit XX bota kishte ndryshuar thellësisht. Njerëzit, kulturat, informacioni dhe produktet lëviznin më shpejt dhe në distanca më të mëdha. Shoqëri të ndryshme po vinin në kontakt me njëra-tjetrën. Historia e një populli ndërthurej gjithnjë e më shumë me historitë e të tjerëve. Bota u bë e lidhur, por jo e barabartë.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyt kryesore për migrimin në shekujt XIX dhe XX?
2. Si quhen grupet e njerëzve që, megjithëse jetojnë në një vend tjetër, ruajnë gjuhën, zakonet dhe kujtimet e atdheut të tyre?
3. Ç'është thotë hibridi kulturor? Jepni një shembull nga njësi mësimore.
4. Cilat mënyra të reja komunikimi dolën në shekujt XIX dhe XX dhe si e lidhën ato botën?

AKTIVITET:

Takimi midis dy botëve

Puna në grupe

Grupi A: Të ardhurit evropianë (marinarë, priftërinj misionarë, ushtarë, tregtarë)

Grupi B: Njerëz autoktonë (i moshuar, vajzë e re, luftëtar, gjahtar)

Përgatitja:

- Mendoni: çfarë dini për "të tjerët"?
- Ç'dëshironi të ndodhë kur t'i takoni?
- Nga çfarë keni frikë?
- Merruni vesh për 2-3 gjëra që do të thoni në takim

Takimi:

- Skena: një takim i shkurtër i parë midis dy grupeve
- Secili flet nga roli që luan

Diskutimi pas bisedës:

- Ç'mësuar për palën tjetër? Cila ishte gjëja më e vështirë për ju për të kuptuar rreth "të tjerëve"?
- A mendoni se mund të ketë bashkëpunim të mirë apo konflikti është i pashmangshëm?
- A ndodhin ende keqkuptime ose konflikte të ngjashme sot midis popujve dhe kulturave të ndryshme?

LUFTËRAT, KONFLIKTET DHE BETEJAT PËR LIRI

Hyrje në temë:

Historia është e mbushur me konflikte – midis popujve, shteteve dhe ideve. Në këtë temë do të shqyrtojmë shkaqet, rrjedhën dhe pasojat e luftërave dhe konflikteve që ndikuan në krijimin dhe shpërbërjen e shteteve dhe ndryshimet në shoqëri në shekujt XIX dhe XX. Do të mësojmë se si revolucionet kombëtare, luftërat për pavarësi dhe dy luftërat botërore ndryshuan hartën politike të botës. Do të shohim se si popujt luftuan për liri dhe pavarësi, shpesh me çmimin e viktimave të mëdha. Gjithashtu do të mësojmë se si pas këtyre konflikteve u arritën marrëveshje, u vendos paqja dhe u krijuan forma të reja të bashkëpunimit ndërkombëtar.

Përmbajtjet:

- Luftërat e Napoleonit dhe rendi i ri në Evropë
- Revolucionet dhe luftërat në shekullin XIX
- Lëvizjet nacionalçlirimtare në Ballkan në shekullin XIX
- Kolonializmi në Amerikë, Afrikë dhe Azi
- Lufta e Parë Botërore
- Revolucionet në Rusi dhe komunizmi
- Bota midis dy luftërave botërore
- Lufta e Dytë Botërore
- Lufta e Ftohtë
- Dekolonizimi dhe luftërat për pavarësi në shekullin XX
- Rënia e komunizmit dhe demokracitë e reja në Evropë
- Aktivitet: Holokausti

Në fund të temës, do të jeni në gjendje:

- Të shpjegoni rolin e personalitetit të napoleonit në historinë evropiane.
- Të krahasoni efektet e revolucioneve dhe reformave mbi ndryshimet shoqërore në evropë në shekullin XIX.
- Të identifikoni arsyetimin ideologjik të kolonializmit dhe procesin e dekolonizimit.
- Të përshkruani shkaqet, rrjedhën dhe pasojat e luftërave botërore.
- Të shpjegoni rëndësinë e ideologjive dhe teknologjisë në luftërat e shekullit XX.
- Të krahasoni karakteristikat e luftës së parë botërore, luftës së dytë botërore dhe luftës së ftohtë.
- Të kuptoni rëndësinë e revolucionit të tetorit dhe rolin e tij në zhvillimin e luftës së klasave.
- Të identifikoni rolin e nazizmit dhe fashizmit si ideologji kriminale në lidhje me zhvillimin e njerëzimit.
- Të vlerësoni kontributin e organizatave paqësore dhe formave paqësore të rezistencës.
- Të analizoni shkaqet e konflikteve ushtarake moderne dhe vlerësoni se si pasojat e tyre ndikojnë në shoqërinë bashkëkohore.
- Të vlerësoni rëndësinë e historisë së shekullit xx në kuptimin e zhvillimeve të mëparshme historike dhe në vizionin për të ardhmen e njerëzimit.
- Të shprehësh respekt dhe të zhvillosh vetëdije për rolin e personaliteteve historike që kanë kontribuar në zhvillimin e shoqërive moderne.

Luftërat e Napoleonit dhe rendi i ri në Evropë

Ngritja e Napoleonit

Pas revolucionit të vitit 1789 Franca u përball me paqëndrueshmëri, varfëri dhe luftëra. Në kushte të tilla u bë i njohur gjenerali Napoleon Bonaparti. Ai u bë i njohur si gjeni ushtarak pas fitoreve në Itali, ku mundi ushtrinë austriake dhe pas ekspeditës në Egjipt, ku u përpoq t'i ndërpriste rrugën Britanisë për në Indi. Edhe pse ekspedita egjiptiane nuk përfundoi me sukses, Napoleoni fitoi famë dhe mbështetje të madhe nga populli francez. Kjo i mundësoi atij të bëhet konsulli i parë i qeverisë franceze në vitin 1799. Disa vite më vonë, në vitin 1804 ai u shpall perandor i Francës. Kurorëzimi u zhvillua në prani të papës, por Napoleoni e vendosi vetë kurorën në kokën e tij. Me këtë akt ai donte të tregonte se pushteti i tij rrjedh nga mbështetja e popullit dhe vullnetit të tij dhe jo nga Kisha.

Luftërat e Napoleonit

Fama e Napoleonit rritej së bashku me zgjerimin e pushtetit francez nëpër Evropë. Nga viti 1803 deri në vitin 1815, luftërat e njohura si Luftërat e Napoleonit u zhvilluan pothuajse vazhdimisht. Franca ishte në konflikt me disa koalicione të shteteve evropiane, prej të cilave më të rëndësishmet ishin Britania e Madhe, Austria, Prusia dhe Rusia. Këto shtete u bashkuan për të parandaluar përhapjen e ndikimit francez dhe ideve të revolucionit.

Napoleoni krijoi një ushtri të fortë dhe të stërvitur mirë, me të cilën arriti disa fitore radhazi. Në vitin 1805, në Betejën e Austerlicit, i mposhti forcat ruse dhe austriake. Kjo konsiderohet si një nga fitoret më të mëdha, për shkak të së cilës po atë vit Austria nënshkroi paqe. Në vitin 1806, ushtria franceze mposhti Prusinë në Jena dhe Auerstadt dhe tashmë

Hulumtoni:

Në vitin 1799, gjatë ekspeditës së Napoleonit në Egjipt, një nga oficerët e tij gjeti një gur të pazakontë me mbishkrime në tre alfabele të ndryshme. Më vonë, ky gur u bë shumë i rëndësishëm për studimin e kohës së lashtë.

Eksploro dhe përgjigju:

- Ç'është Guri i Rozetës dhe pse ishte kaq i rëndësishëm për shkencëtarët?
- Si ndihmoi ky gur për të lexuar një shkrim të lashtë, të pakuptueshëm për një kohë të gjatë?
- Cili ka qenë ky shkrim dhe kush e ka deshifruar?

Kurorëzimi i Napoleonit, vaj në pëlhurë

Burimet flasin:

"Edhe në këtë orë, para se kjo ditë e madhe të kalojë dhe të humbasë në oqeanin e përjetësisë, Perandori juaj ju drejtohet dhe shpreh kënaqësinë e tij me të gjithë ata që patën fatin të luftonin në këtë betejë të paharrueshme. Ushtarë! Ju jeni luftëtarët më të mirë në botë. Kujtimi i kësaj dite dhe i veprave tuaja do të jetë i përjetshëm! Mijëra vjet nga tani, për sa kohë që ngjarjet e universit do të rrëfihen, do të thuhet se një ushtri ruse prej 76,000 njerëz, të paguar me arin e Anglisë, u shkatërrua nga ju në fushat e Austerlitz.

"Napoleon Bonaparti, 3 dhjetor 1805.

Napoleoni ishte një motivues i jashtëzakonshëm. Fjalimet e tij nuk shërbenin vetëm për të informuar, por edhe për të frymëzuar dhe ndërtuar vetëbesim midis ushtarëve të tij. Me një stil të lartë dhe thellësisht emocional të shprehjes ai i shndërronte betejat në ngjarje të denja për lavdi të përjetshme.

A e dinit se:

Edhe pse kurrë nuk ka qenë emërtim zyrtar, shprehja "Perandoria Habsburge" përdoret shpesh për të përfshirë të gjitha vendet dhe popujt që kanë qenë nën sundimin e dinastisë Habsburge. Në vitin 1804, këto territore u riemërtuan si Perandoria Austriake, kurse nga viti 1867 e tutje si Austro-Hungari. Në histori shpesh përdoret edhe termi i thjeshtuar Austri.

vitin tjetër Rusia u mund në Friedland. Kështu, Napoleoni u bë sundimtar i pjesës më të madhe të Evropës kontinentale.

Megjithatë, Britania e Madhe mbeti kundërshtari më i madh i Napoleonit. Ushtria britanike rrallëherë përfshihej në betejat tokësore me Francën, sepse ushtria franceze ishte konsiderohej si më e forta në kontinent. Në vend të kësaj, Britania përdorte flotën e saj të fuqishme, e cila dominonte në detra. Në vitin 1805, marina britanike nën udhëheqjen e admiralit Nelson mundi flotën franko-spanjolle në Betejën e Trafalgarit. Kjo fitore u mundësoi Britanikëve kontrollin e rrugëve detare dhe parandaloi pushtimin francez në territoret e tyre.

Pas kësaj disfate, Napoleoni hoqi dorë nga plani për të sulmuar Britaninë përmes detit. Në vend të kësaj, në vitin 1806 ai vendosi ndalimin e tregtisë së produkteve britanike në gjithë Evropën, të njohur si bllokada kontinentale. Ai synonte të dobësonte ekonominë britanike dhe të zvogëlonte ndikimin e saj. Por bllokada ishte e vështirë për t'u zbatuar. Shumë vende vazhduan fshehurazi të tregtonin me Britaninë dhe disa e kundërshtuan hapur politikën franceze. Në vend që të dobësonte kundërshtarin e saj më të madh, bllokada shkaktoi dëme ekonomike si për Francën ashtu edhe për vendet e tjera nën kontrollin e saj. Kjo shkaktoi konflikte të reja që gradualisht minuan sistemin e Napoleonit.

Kryeministri britanik Viliam Pit i Ri (majtas) dhe Napoleon Bonaparti (djathtas) duke ndarë botën – karikaturë

Napoleoni nuk ishte vetëm komandant ushtarak, por edhe sundimtar që solli ndryshime të thella në shtet. Gjurma e tij më e rëndësishme ishte kodi civil i vitit 1804, i njohur si Kodi i Napoleonit. Në të u përfshinë parime të rëndësishme si e drejta e pronës, barazia para ligjit dhe liria personale. Në të njëjtën kohë, u konfirmuan rolet tradicionale të familjes, me të drejta të kufizuara për gratë. Kodi nuk u zbatua vetëm në Francë, por edhe në vendet nën ndikimin e saj dhe më vonë ndikoi në sistemet ligjore në të gjithë botën.

Napoleoni e zgjeroi pushtetin e tij përmes pushtimeve ushtarake, duke emëruar të afërmit dhe bashkëpunëtorët e tij të ngushtë si sundimtarë, si dhe duke krijuar shtete të reja. Vëllezërit e tij u emëruan mbretër të Spanjës, Napolit, Vestfalisë dhe Holandës. Në të njëjtën kohë, u formuan shtete të reja si Dukati i Varshavës në Poloni dhe Mbretëria e Italisë, të cilat sundoheshin nga aleatët e tij, ose nga ai personalisht. Një politikë e tillë nënkuptonte imponimin e sundimit të huaj dhe shkaktoi pakënaqësi. Shumë popuj, të cilët fillimisht e mbështetën Napoleonin nga shpresa për ndryshim dhe dëshira për të shfuqizuar marrëdhëniet feudale, shpejt e kuptuan se ai dhe Franca po vepronin si pushtues. Rezistenca u ngrit në disa vende, veçanërisht në Spanjë, ku kryengritësit zhvilluan një luftë të ashpër dhe të zgjatur kundër ushtrisë franceze.

Ekspedita drejt Rusisë dhe rendi i ri në Evropë

Një nga momentet vendimtare për rënien e Napoleonit ishte fushata në Rusinë në vitin 1812. Qëllimi ishte të parandalohej aleanca midis Rusisë dhe Britanisë së Madhe. Për këtë fushatë, Napoleoni mbledhi rreth 600.000 ushtarë nga kombe të ndryshme në ushtrinë e njohur si ushtria e Madhe. Ishte ushtria më e madhe që kishte marshuar ndonjëherë në Evropë.

Por në vend të betejës së pritur, Napoleoni u përball me një taktikë krejtësisht të ndryshme. Rusët u tërhoqën vazhdimisht duke shkatërruar ushqimin, urat dhe fshatrat, duke e lënë ushtrinë franceze pa furnizime. Madje edhe në Betejën në Borodino, një nga betejat më të përgjakshme të shekullit, nuk kishte fitues të qartë. Kur arriti në Moskë, në vend të negociatave, e gjeti qytetin të braktisur dhe të djegur. Pa ushqim dhe duke u përballur me dimrin e ashpër rus, u detyrua të tërhiqej. I ftohti, uria, sëmundjet dhe sulmet ruse e shndërruan tërheqjen në një katastrofë. Nga 600.000 ushtarë, mbijetuan më pak se 100.000 ushtarë. Disfata i trimëroi kundërshtarët e tij dhe shënoi fillimin e rënies së tij.

Në vitet në vijim, koalicioni i fuqive evropiane u kthye përsëri kundër Napoleonit. Në tetor të vitit 1813 Beteja e kombeve u zhvillua pranë Lajpcigut, në të cilën ushtritë e bashkuara të Rusisë, Prusisë dhe Austrisë i shkaktuan një disfatë të rëndë. Franca u sulmua nga të gjitha anët dhe në vitin 1814,

Napoleon Bonaparti – portret, vaj në pëlhurë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Guerilë

Mënyrë e luftës në të cilën grupe të vogla njerëzish sulmojnë nga një pritë, shkatërrojnë rrugë, ura ose depo dhe tërhiqen shpejt. Në këtë mënyrë, ata luftojnë kundër një ushtrie më të madhe dhe më të fortë.

Tërheqja e Napoleonit dhe ushtrisë së tij nga Rusia – vaj në pëlhurë

Napoleoni u detyrua të heqë dorë nga fronti. Ai u dëbua në ishullin e Elbës, të cilit iu dha si principatë personale gjatë përndjekjes.

Vitin tjetër arriti të kthehej në Francë dhe e morri përsëri pushtetin. Kjo periudhë njihet si "Njëqind Ditët e Napoleonit". Megjithatë, në qershor të vitit 1815, forcat e bashkuara anglo-prusiane e mundën në Vaterlo. Pastaj u dërgua në dëbim të përhershëm në ishullin e largët të Shën Helenës në Oqeanin Atlantik, ku dhe vdiq në vitin 1821.

Më parë (shtator 1814 – qershor 1815), delegacione nga shumica e vendeve evropiane u mbledhën në Kongresin e Vjenës për të vendosur paqe afatgjatë dhe për të parandaluar revolucione të reja. Rolin kryesor e kishin Fuqitë e Mëdha si: Britania e Madhe, Rusia, Austria, Prusia dhe më vonë Franca. Ata rivendosën në pushtet dinastitë e rrëzuara, në proces të njohur si Restaurimi. Rendi i ri bazohej në parimin e ekuilibrit të pushteteve, në mënyrë që asnjë vend të mos bëhej shumë i fortë për të kërcënuar një vend tjetër, siç kishte bërë Franca nën Napoleonin. U vendosën edhe kufij të rinj shtetëror, por pa marrë parasysh interesat kombëtare të disa popujve. Kjo do të bëhej shkas për konflikte dhe lëvizje kombëtare të ardhshme në shekullin XIX.

Evropa pas kongresit të Vjenës

Sundimi i Napoleonit la pasoja të rëndësishme për ligjin, taktikat ushtarake dhe hartën politike të Evropës. Megjithatë, ndikimi më i thellë ishte përhapja e nacionalizmit, ideja se njerëzit që ndanin një gjuhë, kulturë, prejardhje ose vlera politike të përbashkëta duhet të jetonin në shtetin e tyre. Në vend që të bashkonte popujt nën sundimin e tij, Napoleoni pa dashje zgjoi aspiratat e tyre për pavarësi. Vetëdija kombëtare, e nxitur nga pushtimet e tij, do të bëhet forcë lëvizëse në historinë evropiane në shekullin XIX.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'tregon kurorëzimi i Napoleonit për mënyrën si ai e konceptonte pushtetin e vet?
2. Pse Beteja e Trafalgarit ishte e rëndësishme për Britaninë e Madhe?
3. Si përfundoi fushata e Napoleonit në Rusi dhe cilat ishin pasojat e saj?
4. Si ndikuan pushtimet e Napoleonit në zhvillimin e nacionalizmit në Evropë?

Pyetje për diskutim:

A ishte Napoleoni çlirimtar apo pushtues?

Shpjegoni të dyja pikëpamjet dhe diskutoni me shokët/shoqet e klasës. Mbështetni mendimin tuaj me shembuj specifikë nga mësimi.

Revolucionet dhe luftërat në shekullin XIX

Në shekullin XIX idetë për liri, komb dhe pavarësi u bënë bazë për kërkesa të reja politike. Pas revolucionit Francez dhe luftërave të Napoleonit, shumë sundimtarë u përpoqën të rivendosnin pushtetin e vjetër, por njerëzit gjithnjë e më shumë e shihnin veten si qytetarë me të drejta dhe jo si të varur. Ata kërkonin barazi para ligjit dhe të drejtën për të votuar. Në qendër të këtyre ndryshimeve ishin konceptet e kombit dhe nacionalizmit.

Në pjesë të ndryshme të botës, kombi kuptohej në mënyra të ndryshme. Një kuptim ishte se ai krijohej kur të gjithë ndanin të njëjtat ligje, të drejta dhe vlera politike, pavarësisht nga origjina etnike. Ky këndvështrim quhej kombi qytetar dhe ishte tipik për Francën dhe Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Sipas një kuptimi tjetër, komb është bashkësi e njerëzve që flasin të njëjtën gjuhë, kanë një kulturë të përbashkët dhe rrjedhin nga i njëjti popull. Kjo quhet kombi etnik. Ky këndvështrim mbahej nga gjermanët, polakët dhe të tjerë. Të dyja pikëpamjet ndikuan në zhvillimin e nacionalizmit, si dhe ka nxitur luftërat për çlirim ose bashkim në një shtet të vetëm, por ndonjëherë ka çuar edhe në shtypjen e pakicave. Nacionalizmi e ndryshoi shumë hartën politike të botës në shekullin XIX.

A e dinit se:

Në Francën e shekullit XIX, veçanërisht pas vitit 1870, shteti u përpoq të siguronte që të gjithë qytetarët të flisnin frëngjisht dhe të ndiheshin pjesë e kombit francez. Minoritetet si bretonët dhe oksitanët u shtypën: shkollat nuk lejonin përdorimin e gjuhëve të tyre dhe fëmijët ndëshkoheshin ose poshtëroheshin nëse i flisnin ato. Qëllimi ishte asimilimi kulturor në emër të unitetit kombëtar.

Revolucionet në Amerikën Latine dhe Pranvera e popujve në Evropë

Në shekullin XIX Amerika Latine ishte rajoni i parë ku ka filluar realizimi i ideve të lirisë dhe pavarësisë. Haiti fitoi pavarësinë në vitin 1804, pas kryengritjes së skllëvërve kundër Francës dhe u bë shteti i parë i krijuar nga një revolucion i suksesshëm i ish-skllëvërve.

Të nxitur nga revolucionet Amerikane dhe Franceze, koloni të tjera filluan gjithashtu të luftonin kundër Spanjës dhe Portugalisë. Në vitin 1819, nën udhëheqjen e Simon Bolívar, u krijua Kolumbia e Madhe. Argjentina dhe Kili luftuan për pavarësi me ndihmën e Hoze de San Martín, i cili gjithashtu mori pjesë në çlirimin e Perusë. Në Meksikë, lufta filloi në vitin 1810 dhe në Brazil, pavarësia nga Portugalia u shpall në vitin 1822.

Edhe pse disa udhëheqës kishin imagjinuar një Amerikë Latine të bashkuar, në fund, u formuan disa shtete të ndara. Shumë prej tyre ishin jostabile, por arritën të fitonin sovranitet, d.m.th. të drejtën për të udhëhequr në mënyrë të pavarur politikën e tyre.

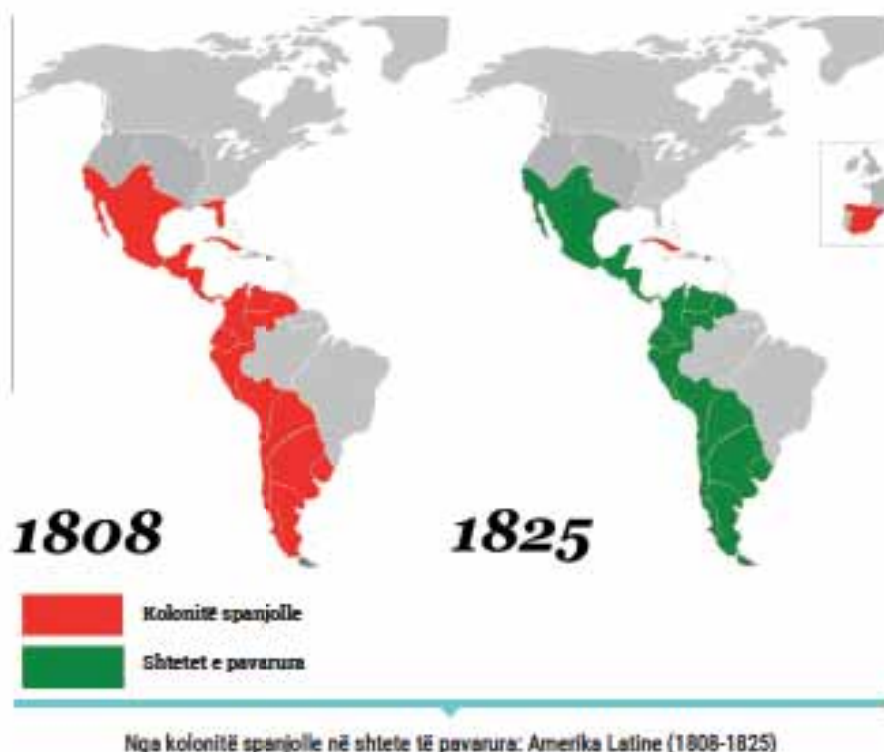
Në vitin 1823 presidenti i SHBA-së, Xhejms Monro, prezantoi të ashtuquajturën Doktrinë Monroe, me të cilën paralajmëroi fuqitë evropiane të mos ndërhyjnë në kontinentin amerikan. Me këtë veprim, SHBA-të në mënyrë të tërthortë mbështetën pavarësinë e shteteve të reja në Amerikën Latine.

Simon Bolívar – portret, vaj në pëlhurë

Ndryshimet nuk ndaluan këtu. Në vitin 1848, nëpër Evropë u përhap Pranvera e Popujve – stuhi revolucionare që përfshiu pjesën më të madhe të kontinentit. Në vende të ndryshme, lëvizjet kishin qëllime të ndryshme: disa luftuan për kushtetuta, zgjedhje dhe lirinë e fjalës; të tjerë kërkonin heqjen e detyrimeve feudale dhe barazi para ligjit; të tjerë mbështetën autonomi kulturore ose bashkim kombëtar.

Revolucionet shpërthyen në Francë, Perandorinë Austriake, si dhe në shtetet gjermane dhe italiane. Edhe pse në fund u shpënë, ato tronditën absolutizmin dhe treguan se populli mund të jetë një forcë politike. Si rezultat, feudalizmi u shfuqizua në pjesën më të madhe të Evropës, me përjashtim të Rusisë dhe Perandorisë Osmane, ku vazhdoi të ekzistonte.

Bashkimi i Italisë dhe Gjermanisë

Nacionalizmi u shpreh më fuqishëm përmes bashkimit të Italisë dhe Gjermanisë – dy procese që ndryshuan ndjeshëm hartën politike të Evropës. Italia ishte e copëtuar në disa shtete: mbretëri, dukë dhe territore nën sundimin e huaj. Veriu ishte nën dominimin e Perandorisë Austriake, ndërsa jugu nën kontrollin e dinastisë Burbon. Në krye të lëvizjes për bashkim ishte Mbretëria e Piemont-Sardinisë, e udhëhequr nga dinastia e Savojës.

Kjo lëvizje, e njohur si Risorgimento, u udhëhoq nga disa figura kryesore: Xhuzeppe Macini përhap ide kombëtare, Xhuzeppe Garibaldi me "Këmishat e Kuqe" të tij çliroi Italinë Jugore dhe Kryeministri i Piemonte-Sardinia, Kamillo Kavour, zhvilloi një diplomaci të aftë.

Në vitin 1859, Piemonte, me mbështetjen e Francës, luftoi me sukses kundër Austrisë. Në vitin 1861, u shpall Mbretëria e Italisë, në krye me mbretin Viktor Emanueli II i dinastisë së Savojës. Megjithatë, shteti i ri nuk përfshinte ende Venedikun dhe Romën. Në vitin 1866, Italia luftoi së bashku me Prusinë kundër austriakëve dhe fitoi Venedikun. Në vitin 1870, pasi ushtria franceze u tërhoq nga Shteti i Papës, trupat italiane hynë në Romë, e cila u bë kryeqyteti dhe simboli i bashkimit kombëtar.

Procesi i ngjashëm i bashkimit ndodhi edhe në shtetet gjermane, por me një rol më të fortë për qeverinë shtetërore. Në ballë të bashkimit ishte Prusia, shteti më i fuqishëm gjerman, i udhëhequr nga kancelari Oto von Bizmark. Në vend të traktateve dhe ideve liberale ai zbatoi bashkimin përmes luftërave dhe llogaritjeve politike. Bizmark ndoqi një strategji të *realpolitikës* – një qasje në të cilën interesat dhe pushteti ishin më të rëndësishme se sa ideat, morali dhe etika.

Pyetje për diskutim:

Në vitin 1862 Otto von Bizmark deklaroi para parlamentit prusian se:

“Çështjet e mëdha të kohës sonë nuk zgjidhen me fjalime dhe vendime të shumicës... por me hekur dhe gjak.”

Në tekstin më lartë, lexuat se Bizmarku ndoqi strategjinë e realpolitikës, në të cilën interesat dhe pushteti ishin më të rëndësishme se sa idealet, morali dhe etika.

- Cili autor i shekullit XVI mendoj në mënyrë të ngjashme dhe shkroi se sundimtari nuk duhet gjithmonë të udhëhiqet sipas rregullave morale?
- Ajo që Bizmarku i hedh poshtë vendimet e shumicës, a do të thotë se ai i shkel parimet e demokracisë?
- A mendoni se realpolitika mund të jetë mënyrë e justifikuar qeverisjeje? A duhet të neglizhohet morali dhe etika kur vendoset për interesat e shtetit, siç sugjeron Bizmarku? Shpjegoni qëndrimin tuaj.

Pas fitores ndaj Perandorisë Austriake në vitin 1866, Prusia e ka forcuar mbizotërimin e saj në tokat gjermane. Vitin tjetër, nën udhëheqjen e saj u formua Aleanca Veriore Gjermane. Në vitin 1870, Bizmark e përdori fitoren e tij në Luftën Franko-Prusiane për të bashkuar shtetet jugore gjermane. Fitorja shkaktoi entuziazëm të madh kombëtar. Në fillim të vitit 1871, në sallën e pasqyrave në Pallatin e Versajës, Mbreti Prusian Vilhelm I u shpall perandor Gjerman (Kaiser). Kështu u krijua Perandoria Gjermane, një shtet i ri dhe i fuqishëm në zemër të Evropës.

Bashkimi i Gjermanisë: kurorëzimi i Vilhelm I në Versajë – vaj në pëlhurë

Lufta Civile në SHBA

Në anën tjetër të Atlantikut, Lufta Civile në SHBA (1861–1865) ka përfaqësuar pikë kthese në historinë amerikane. Konflikti midis Veriut dhe Jugut ka qenë përplasje e dy vizioneve të kundërta për të ardhmen e shtetit. Shtetet jugore, ekonomia e të cilave bazohej në plantacione dhe në fuqinë punëtore skllavëruese, dëshironin ta ruanin skllavërinë dhe mbrojnë të drejtën e secilit shtet për të vendosur në mënyrë të pavarur. Pas zgjedhjes së Abraham Linkolnit si president në vitin 1860, i cili ishte kundër zgjerimit të skllavërisë, njëmbëdhjetë shtete jugore u shkëputën dhe formuan një shtet të ri – Shtetet e Konfederuara të Amerikës.

Burimet flasin:

"Nëse do të mundja të shpëtoja Unionin pa çliruar asnjë skllav, do ta bëja. Nëse do të mund ta shpëtoja duke liruar të gjithë skllavërit, gjithashtu do ta bëja. Nëse do ta shpëtoja duke i çliruar disa dhe duke i lënë të tjerë – edhe këtë do ta bëja. Qëllimi im kryesor në këtë luftë është të shpëtoj Unionin dhe jo të shpëtoj ose të shkatërroj skllavërinë.

Letër nga Abraham Lincoln drejtuar gazetarit Horas Grili
Burimi: New York Tribune, 22 gusht 1862

- Ç'na tregon ky burim për qëllimin fillestar të Linkolnit në Luftën Civile?
- Si dallohet kjo deklaratë nga Proklamata për Emancipim të vitit 1863? Ç'mendon, çfarë ka ndryshuar?

Veriu, i cili ishte më i zhvilluar industrialisht dhe me ide të fortë për unitet kombëtar, kundërshtoi shpërbërjen e Unionit. Fillimisht, Linkoln luftoi për të ruajtur shtetin, por ashtu si përparonte lufta, çështja e skllavërisë u bë gjithnjë e më e rëndësishme. Në vitin 1863 ai lëshoi "Proklamata për Emancipim", më të cilën shpalli lirinë për të gjithë skllavërit në shtetet kryengritëse. Kështu, lufta fitoi edhe dimensionin moral, si një luftë për liri dhe barazi.

Pas katër viteve betejash të rënda dhe të përgjakshme, Veriu doli fitues. Skllavëria u shfuqizua dhe shteti mbeti i bashkuar. Lufta mori mbi 600.000 jetë.

Deri në fund të shekullit XIX nacionalizmi nuk ishte më vetëm mjet për kryengritje ose rezistencë. Ai filloi të përfshihej në politikat shtetërore dhe të ndikonte në formësimin e shteteve të reja. U shfaqën shtete të reja kombëtare dhe perandoritë e vjetra filluan të dobësoheshin nën presionin e trazirave të brendshme dhe lëvizjeve kombëtare. Gjithnjë e më shumë përhapej ideja se çdo popull ka të drejtë për shtetin e vet dhe për të ardhmen e vet. Por nacionalizmi kishte edhe një anë tjetër: shumë shtete filluan të shtypnin grupe të ndryshme etnike dhe gjuhësore në emër të unitetit. Kjo do të bëhet burim i konflikteve të ardhshme.

Veriu kundër Jugut: Skenë nga lufta Civile në SHBA – litografi

Kontrolloni atë që keni mëzuar

1. Ç'është kombi civil dhe ç'është kombi etnik?
2. Cilët ishin udhëheqësit më të famshëm të revolucioneve në Amerikën Latine?
3. Si ndodhi bashkimi i Italisë dhe Gjermanisë?
4. Pse shpërtheu Lufta Civile në SHBA dhe cilat ishin pasojat?

Lëvizjet nacionalçlirimtare në Ballkan në shekullin XIX

Në shekullin XIX Ballkani ishte një nga pjesët më të trazuara të Evropës. Perandoria Osmane ende sundonte pjesën më të madhe të rajonit, por fuqia e saj tashmë po dobësohej. Idetë e Iluminizmit dhe të Revolucionit Francez patën ndikim të fuqishëm te njerëzit e arsimuar. Në të njëjtën kohë, luftërat për liri në pjesë të tjera të botës i inkurajuan edhe popujt e Ballkanit, veçanërisht serbët dhe grekët. Ata filluan të kërkonin autonomi kulturore dhe të drejta politike si dhe planifikonin edhe krijimin e shteteve të tyre. Këto procese lëkundën stabilitetin e Perandorisë Osmane dhe tërhoqën vëmendjen e Fuqive të Mëdha, të cilat, të udhëhequra nga interesat e tyre, ndërhyjnë gjithnjë e më shumë në çështjet e Ballkanit.

Kryengritjet serbe dhe lufta greke për pavarësi

Përpjekjet e para të organizuara për të çliruar Ballkanin filluan në Serbi. Në vitin 1804, filloi Kryengritja e Parë Serbe, e udhëhequr nga Karagjorgje Petroviq. Arsyeja për këtë ishte dhuna që jeniçerët rebel po ushtronin mbi popullsinë vendase. Kryengritja shpejt u shndërrua në një luftë më të gjerë politike për çlirim nga pushteti osman dhe për krijimin e institucioneve të veta. Në vitet e para, kryengritësit arritën suksese të konsiderueshme dhe çliruan një pjesë të madhe të Serbisë, por në vitin 1813 kryengritja u shua.

Tashmë në vitin 1815 filloi Kryengritja e Dytë Serbe, këtë herë nën udhëheqjen e Millosh Obrenoviq. Me luftë dhe negociata, Serbia arriti të fitojë status autonom, i cili u njoh nga sultani në vitin 1830. Vendi mori të drejtën për princ dhe vetëqeverisje. Kështu, për herë të parë një popull në Ballkan fitoi autonomi politike brenda Perandorisë Osmane. Kjo shërbeu si shembull edhe për popujt e tjerë në rajon.

Në Greqi filloi një lëvizje e ngjashme për çlirim, por me mbështetje shumë më të madhe nga opinioni publik evropian. Në vitin 1821 filloi kryengritja e organizuar nga organizata revolucionare sekrete Filiki Eteria (Shoqëria e miqve). Kryengritja shpërtheu në shumë vende thuajse në të njëjtën kohë dhe në të morën pjesë grupe të ndryshme njerëzish: fshatarë, priftërinj, tregtarë dhe intelektualë.

Shpallja e Kryengritjes së Dytë Serbe (1815) – vaj mbi pëllhurë

Fillimisht, rebelët arritën suksese të konsiderueshme. Megjithatë, përçarjet e brendshme dhe reagimi i fortë i ushtrisë osmane çuan në humbje të mëdha.

Lufta greke gëzonte simpati të madhe në Evropën Perëndimore dhe Rusi. Poeti i famshëm britanik Lord Bajron mbërriti në Greqi dhe e mbështeti luftën. Nën presionin publik, por edhe për interesat e tyre, Britania e Madhe, Franca dhe Rusia ndërhyjnë së bashku në vitin 1827 dhe shkatërruan flotën osmano-egjiptiane në Navarino.

Kjo ndërhyrje e detyroi Perandorinë Osmane të pranonte negociatat, të cilat çuan në njohjen e një shteti të pavarur grek në vitin 1830. Dy vjet më vonë, Greqia u bë një mbretëri me kufij të njohur ndërkombëtarisht. Ishte shteti i parë i krishterë plotësisht i pavarur në Ballkan në shekullin XIX.

Lëvizjet nacionalçlirimtare në Bullgari dhe Shqipëri

Në gjysmën e dytë të shekullit XIX lëvizjet çlirimtare në Ballkan u zhvilluan më ngadalë për shkak të rrethanave të reja politike. Rusia, e cila më parë kishte mbështetur popujt ortodoksë, u tërhoq nga çështjet ballkanike pas disfatës së saj në Luftën e Krimesë (1853–1856). Në atë luftë, fuqitë perëndimore, veçanërisht Britania e Madhe dhe Franca, u rreshtuan në anën e Perandorisë Osmane. Qëllimi i tyre ishte të ruanin Perandorinë dhe të parandalonin ndryshime të mëdha në ekuilibrin e fuqive në Evropë. Si rezultat i disfatës, Rusia humbi një pjesë të ndikimit të saj dhe për një kohë nuk mori pjesë aktive në konfliktet ballkanike.

Nga mesi i viteve 1870, situata u tensionua përsëri. Nga viti 1875 deri në vitin 1878, rajoni u përfshi nga një sërë krizash, të njohura si Kriza Lindore. Ishte një periudhë kryengritjesh, presionesh ndërkombëtare dhe konfliktesh ushtarake që goditën rëndë Perandorinë Osmane dhe e sollën Ballkanin përsëri në qendër të vëmendjes së politikës evropiane.

Në këtë kontekst, lëvizja kombëtare bullgare, e cila deri atëherë ishte udhëhequr nëpërmjet arsimi dhe luftës kishtarë, filloi të përgatitej për rezistencë të armatosur. Në vitin 1876 shpërtheu Kryengritja e Prillit, e cila u shtyp me forcë nga ushtria osmane. Raportet për masakra të civilëve, veçanërisht grave dhe fëmijëve, tronditën publikun evropian. U shtuan thirrjet për ndërhyrje të huaja.

Beteja e Navarinos – vaj në pëlhurë

Pyetje për diskutim:

Lexuat se në shekullin XIX disa popuj ballkanikë fituan autonomi dhe disa pavarësi.

– Ç'do të thotë "autonomi" dhe si ndryshon nga "pavarësia"?

– Disa popuj ballkanikë kërkuar autonomi, ndërsa më vonë pavarësi. Pse mendoni se ata zgjodhën këtë qasje?

Rusia e shfrytëzoi situatën për t'u riangazhuar përsëri në Ballkan. Duke u thirrur në arsye humanitare, në prill të vitit 1877 i shpalli luftë Perandorisë Osmane. Pas fitores ruse në luftë, në mars të vitit 1878 Rusia dhe Perandoria Osmane nënshkruan Traktatin e Shën Stefanit. Ishte një marrëveshje preliminare, gjegjësisht e përkohshme, që përmbante propozime për kufij të rinj, por që duhej të konfirmohej nga Fuqitë e tjera të Mëdha. Kjo marrëveshje parashihte krijimin e një shteti të madh bullgar, gjë që shkaktoi shqetësim në Austro-Hungari dhe Britaninë e Madhe. Prandaj, në qershor të vitit 1878 filloi Kongresi i Berlinit, ku disa nga vendimet e Shën Stefanit u ndryshuan ndjeshëm. Serbia, Mali i Zi dhe Rumania fituan pavarësi të njohur ndërkombëtarisht ndërsa territori i Bullgarisë ishte ndarë në Principatën tributare të Bullgarisë dhe në provincën autonome të Rumelisë Lindore, e cila kishte vetëqeverisje të veçantë, por mbetej nën sundimin osman.

Sipas vendimeve të Kongresit të Berlinit në vitin 1878, ishte parashikuar që një pjesë e territoreve të banuara me shqiptarë t'u jepeshin shteteve fqinje. Kjo shkaktoi një shqetësim të madh midis udhëheqësve shqiptarë dhe i nxiti ata të organizohen politikisht.

Në qershor të po atij viti u formua Lidhja e Prizrenit. Ishte përpjekja e parë për një bashkim më të gjerë shqiptar. Synimet e saj kryesore ishin të parandalonte ndarjen e territoreve të banuara nga shqiptarët dhe të kërkonte gradualisht autonomi kulturore dhe politike brenda Perandorisë Osmane.

Masakra në Batk gjatë Kryengritjes së Prillit – vaj në pëlliturë

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Tributar (Principata e Bullgarisë)

Nga fjala latine *tributum*, që do të thotë "taksë". Principata kontribuese e Bullgarisë kishte princ dhe vetëqeverisje të gjerë, por formalisht mbeti nën sovranitetin suprem të sultanit dhe ishte e detyruar t'i paguante tatim.

Balkani pas Kongresit të Berlinit (1878)

Fillimisht, Lidhja mori mbështetje nga autoritetet osmane. Megjithatë, kur filloi të kërkonte publikisht autonomi, u shpërbë me forcë në vitin 1881. Pavarësisht kësaj, ajo mbeti simbol i fillimeve të lëvizjes kombëtare shqiptare, e cila në vitin 1912 do të çojë në shpalljen e shtetit të pavarur shqiptar.

Karakteristikë e përbashkët e të gjitha këtyre proceseve ishte edhe ndërhyrja e përhershme e Fuqive të Mëdha. Brenda kuadrit të të ashtuquajturës çështje Lindore, ato nuk e shihnin Ballkanin si një hapësirë që duhet të përcaktojë vetë të ardhmen e tij, por si një zonë strategjike të rëndësishme për interesat e tyre. Shpesh mbështesnin çlirimin e një populli, ndërsa pengonin atë të një tjetri, varësisht nga ajo që u përshtatej atyre në momentin e caktuar.

Lëvizjet çlirimtare kombëtare të popujve të Ballkanit dobësuan ndikimin e Perandorisë Osmane, duke kontribuar kështu në rënieën e saj të mëvonshme. Në të njëjtën kohë ato ndezën ambicie të reja dhe lanë çështje të pazgjidhura, të cilat do të shkaktonin Luftërat Ballkanike (1912-1913) dhe do të kontribuojnë në shpërthimin e Luftës së Parë Botërore.

Abdyl Frashëri – një nga figurat kryesore të lëvizjes çlirimtare kombëtare shqiptare

Hulumtoni:

– Cilët popuj të Ballkanit nuk arritën të çliroheshin dhe të krijonin shtetin e tyre në shekullin XIX? Kur arritën këta popuj të formonin shtetin e tyre?

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Çështja Lindore

Term i përdorur për të përshkruar problemet që ndodhën për shkak të dobësimit të Perandorisë Osmane në shekullin XIX dhe fillimin e shekullit XX. Pyetja kryesore ishte: çfarë do të ndodhte me territoret ballkanike të Perandorisë dhe kush do t'i kontrollonte ato.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin shkaqet e Kryengritjes së Parë Serbe dhe si përfundoi ajo?
2. Cilat kryengritje ballkanike në shekullin XIX u mbështetën nga një Fuqi e Madhe?
3. Cilat ishin qëllimet e Lidhjes së Prizrenit?
4. Cilat ishin pasojat e Kongresit të Berlinit për popujt e Ballkanit?

Kolonializmi në Amerikë, Afrikë dhe Azi

Kolonializmi dhe imperializmi evropian në shekullin XIX

Gjatë kohës së re fuqitë evropiane zgjeruan ndikimin e tyre në pothuajse të gjitha kontinentet. Kolonializmi, si formë e dominimit politik, ekonomik dhe kulturor mbi popujt e tjerë, u bë një nga tiparet më të rëndësishme të epokës. Rrënjët e tij mund të gjenden në kohën e zbulimeve të mëdha gjeografike, kur Spanja dhe Portugalia ishin të parat që pushtuan territoret në Amerikë dhe Azi. Por në shekullin XIX, veçanërisht pas revolucionit industrial, zgjerimi evropian mori një formë të re. Tani nuk kërkoheshin vetëm vende të reja, por edhe tregje për produktet evropiane dhe burime të lëndëve të para dhe fuqi punëtore. Kjo fazë e re e kolonializmit, e stimuluar nga zhvillimi industrial, quhet imperializëm.

Imperializmi nënkupton politikë e fuqive të mëdha për të pushtuar dhe sunduar territore dhe popujt e tjerë përmes forcës ushtarake, presionit ekonomik ose kontrollit politik. Ky proces u nxit gjithashtu nga konkurrenca midis vendeve kryesore evropiane: ajo që do të ketë perandori më të madhe koloniale, do të konsiderohet më e fuqishme dhe më e zhvilluar. Imperializmi shoqërohej me mesazhe të forta ideologjike: Evropianët shpesh besonin se kultura, feja dhe mënyra e tyre e jetesës ishin superiore dhe se kishin detyrë të ndriçonin popujt e tjerë. Këto qëndrime shërbyen si justifikim për eksploatimin e popullsisë lokale.

Kolonializmi në Amerikën Latine dhe Afrikë

Në Amerikë, sundimi kolonial ekzistonte që më parë, por në shekullin XIX kishte filluar të dobësohej. Shumica e kolonive në Amerikën Jugore dhe Qendrore ishin bërë shtete të pavarura. Megjithatë, ndikimi evropian nuk ishte zhdukur. Në vend të kontrollit të drejtpërdrejtë, fuqitë evropiane dominonin nëpërmjet tregtisë dhe lidhjeve ekonomike. Popullsia vendase ishte zvogëluar shumë nga sëmundjet, kushtet e vështira të jetesës dhe dhuna, ose ishte asimiluar. Shtetet e reja shpesh përballeshin me varfëri, pabarazi dhe varësi nga fuqitë e huaja më të fuqishme.

Në shekullin XIX Afrika u bë objekt kryesor i imperializmit evropian. Deri në mesin e shekullit prania evropiane ishte e pranishme kryesisht në bregdet. Kishte stacione dhe porte tregtare

Sesil Roudes, politikan dhe biznesmen britanik, i përshkruar si simbol i imperializmit në Afrikë

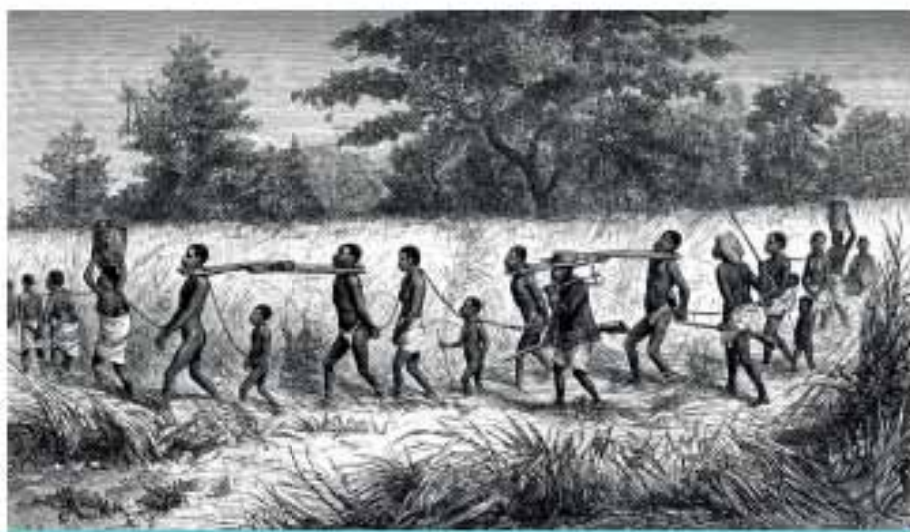
në Afrikën Perëndimore, Algjeria u pushtua nga Franca në vitin 1830 dhe Britania kontrollonte pjesën më jugore të kontinentit. Më vonë, filloi një garë intensive për të pushtuar brendësinë, e njohur si "gara për Afrikën".

Moment kyç në këtë proces ishte Konferenca e Berlinit (1884-1885), e thirrur nga Gjermania, me pjesëmarrjen e të gjitha fuqive kryesore evropiane. Pa u konsultuar me popujt afrikane, ata e ndanë pothuajse të gjithë Afrikën. Në vend që të formonin shtete natyrore dhe të qëndrueshme, u hartuan kufij artificialë, ku nuk u morën në konsideratë karakteristikat etnike, kulturore dhe historike të komuniteteve vendase. Kjo më vonë shkaktoi konflikte të shumta.

Deri në fillim të shekullit XX pothuajse i gjithë kontinenti afrikian ishte nën kontrollin evropian. Franca, Britania, Belgjika, Gjermania, Portugalia, Italia dhe Spanja kishin koloni. Kushtet në Kongo ishin veçanërisht të vështira, u bë pronë personale e Mbretit belg Leopold II. Atje u praktikua dhunë sistematike, punë e detyruar dhe shfrytëzim brutal, ku miliona njerëz u vranë, të gjymtuar ose të detyruar të punonin në kushte jonjerëzore. Në fund të shekullit XIX vetëm dy shtete afrikane mbetën të pavarura: Etiopia, e cila i rezistoi me sukses Italisë dhe Liberia, e themeluar nga ish-skllavë nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës.

Kompanitë perëndimore kontrollonin burimet kryesore natyrore si ari, diamantet, goma dhe kakao. Popullsia vendase detyrohej të punonte, por nuk merrte ndonjë përfitim të vërtetë nga puna e tyre. Çdo gjë që prodhohej drejtohej për nevojat e ekonomisë koloniale dhe pothuajse të gjitha fitimet përvetësoheshin nga të huajt.

Në përpjekje për të ruajtur pavarësinë e tyre, ose si rezultat i nënshtrimit politik dhe ekonomik, në shumë pjesë të Afrikës shpërthyen kryengritje dhe forma të ndryshme të rezistencës. Disa popuj rezistuan me armë, ndërsa të tjerë rezistuan duke ruajtur traditat e tyre dhe duke refuzuar veshjet, fenë dhe gjuhën evropiane. Perandoria Zulu zhvilloi luftë të ashpër kundër britanikëve

Skllavërit në Afrikë – gravurë

Pyetje për diskutim:

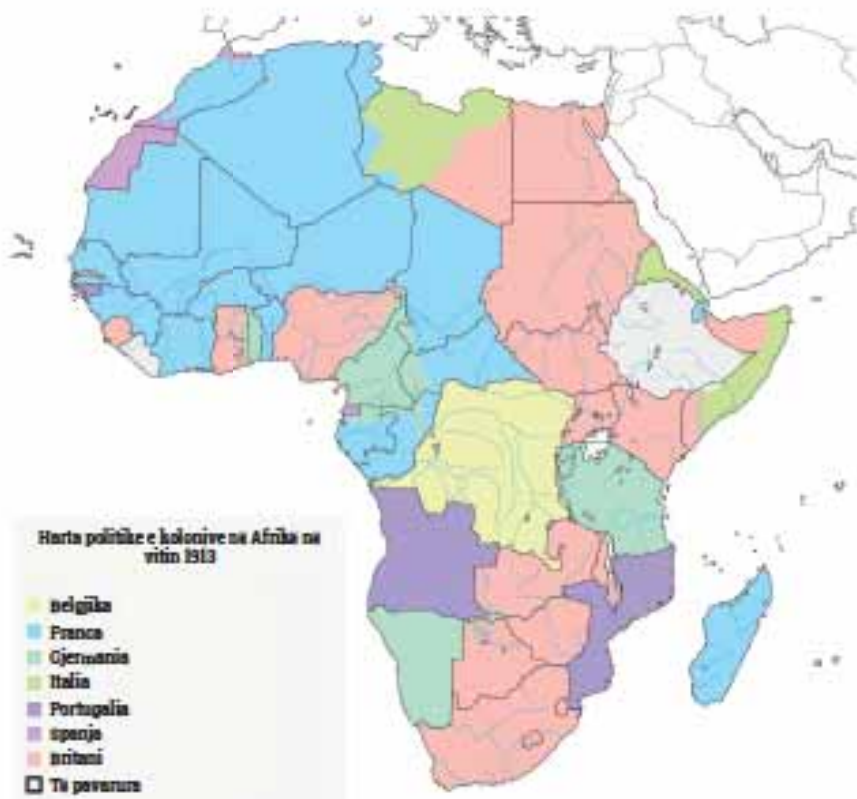
Në Konferencën e Berlinit fuqitë evropiane e ndanë Afrikën pa u konsultuar me asnjë afrikian të vetëm. Ato tërhoqën kufij në një hartë, me laps dhe vizore dhe kështu krijuan shtete që nuk kanë ekzistuar kurrë natyrisht.

– Pse mendoni se Afrika u bë kaq e rëndësishme për evropianët në shekullin XIX?

– A është e arsyeshme të bëhen kufij pa u konsultuar me njerëzit që jetojnë atje? Si mendoni, çfarë pasojash mund të ketë kjo?

– Nëse do të ishit afrikian në vitin 1885, si do të reagonit ndaj lajmit se vendi juaj i ishte dhënë një vendi të huaj?

dhe kryengritja Mahdiste në Sudan shkaktoi krijimin e shteti të pavarur që zgjati për më shumë se një dekadë. Rasti më tragjik ishte ai i popujve Herero dhe Nama në Afrikën Jugperëndimore Gjermane. Nga viti 1904 deri në vitin 1908, ata u shfarosën sistematikisht nga gjermanët, gjë që konsiderohet gjenocidi i parë i shekullit XX. Megjithatë rezistenca ishte e guximshme dhe e vendosur, popujt afrikanë u përballën me pengesa të mëdha për shkak të superioritetit ushtarak dhe teknologjik të fuqive evropiane.

Harta politike e kolonive në Afrikë në vitin 1913

Kolonializmi në Azi dhe pasojat e sundimit kolonial

Në Azi, India u bë shembulli kryesor i imperializmit britanik. Nëpërmjet kompanisë së Indisë Lindore, britanikët morën pushtetin dhe kontrollin mbi disa pjesë të mëdha të vendit. Fshatarët nuk kultivonin ushqim për vete, por duhej të mbillnin pambuk dhe indigo për tregun britanik. Shumë zeje lokale dështuan kurse varfëria dhe uria u rritën. Njerëzit paguanin taksa të larta dhe shpesh detyroheshin të shërbenin në ushtrinë britanike.

Me kalimin e kohës, pakënaqësia midis popullsisë lokale u rrit vazhdimisht. Në vitin 1857, shpërtheu Kryengritja Sepaive – rezistenca më e madhe indiane kundër sundimit britanik në shekullin XIX. Arsyt ishin të ndryshme: shfrytëzim ekonomik, poshtërim kulturor dhe fyerje fetare ndaj myslimanëve dhe hindusëve. Kryengritja u përhap në pjesën më të madhe të Indisë veriore dhe qendrore dhe zgjati rreth një vit. Disa qindra mijëra njerëz u vranë, duke e bërë një nga rebelimet më të përgjakshme kundër sundimit kolonial.

Pasi shtypjes së kryengritjes, autoritetet në Londër e shfuqizuan Kompaninë. Prej atij momenti, India kaloi nën administrimin e drejtpërdrejtë të kurorës britanike.

A e dinit se:

Sipaivët (nga fjala persiane *sipāhī*, që do të thotë ushtar) ishin ushtarë indianë në shërbim të Kompanisë Britanike të Lindjes së Indisë. Ata qëllimisht rekrutoheshin nga komunitete të ndryshme fetare – hindu dhe myslimanë – me qëllim që të mos bashkoheshin. Por në vitin 1857 një plumb ndryshoi gjithçka. U përhap lajmi se plumbat për pushkët e reja ishin të lyer me yndyrë derri dhe lope, gjë që ishte ofenduese për të dy grupet. Ky ofendim i përbashkët i bashkoi ata. Kështu filloi Kryengritja e Sepaive.

Kina edhe pse nuk ishte e kolonizuar, kishte pasojë të thella nga imperializmi evropian. Britania importonte sasi të mëdha çaj nga Kina, por kinezët nuk donin të blinin produkte britanike. Në vend të kësaj, ata kërkonin pagesë në argjend, të cilin britanikët nuk e kishin në sasi të mjaftueshme. Për ta kompensuar këtë, Kompania Britanike e Indisë Lindore filloi të eksportonte masivisht opium. Ky narkotik i rrezikshëm u përhap me shpejtësi dhe miliona kinezë u bënë të varur, gjë që shkaktoi një krizë serioze. Kur autoritetet kineze u përpoqën të ndalonin tregtinë me opium, erdhi në një konflikt me Britaninë, i njohur si Luftërat e Opiumit. Lufta e parë shpërtheu në 1839 dhe e dyta në 1856. Kina u mund në të dyja rastet dhe u detyrua të nënshkruante traktate të pabarabarta.

Të varur nga opiumi në Kinë – gravurë

Ky presion solli paqëndrueshmëri të thellë politike në vend. Në vitin 1850, shpërtheu Kryengritja e Taipungut – një kryengritje masive kundër dinastisë sunduese në Kinë. Ajo u udhëhoq nga një njeri që pretendonte të ishte vëllai i vogël i Jezu Krishtit dhe bëri thirrje për një shoqëri të re dhe të drejtë. Shumë fshatarë të varfër, të pakënaqur nga uria, taksat e larta dhe korrupsioni, iu bashkuan atij. Kryengritja zgjati më shumë se dhjetë vjet dhe mori jetën e mbi 20 milion njerëzve, duke e bërë atë konfliktin më vdekjeprurës të shekullit XIX.

Më vonë, në vitin 1900, filloi Kryengritja e Bokserëve, e drejtuar drejtpërdrejt kundër ndikimit të huaj. Ajo u shtyp gjithashtu nga ndërhyrja e përbashkët ushtarake nga fuqitë kryesore evropiane, si dhe SHBA dhe Japonia.

Burimet flasin:

“Ekziston një mall – opiumi – i cili është i dëmshëm për popullin dhe një mëkat i rëndë para Qiellit. Vendi juaj tregon me të dhe nxjerr fitim... por me këtë i shkakton dëm të pafund Kinës...”

Tymi i opiumit përhapet mbi detet tona. A doni vërtet t’u dëmtoni të tjerëve, vetëm për të përfituar vetë?

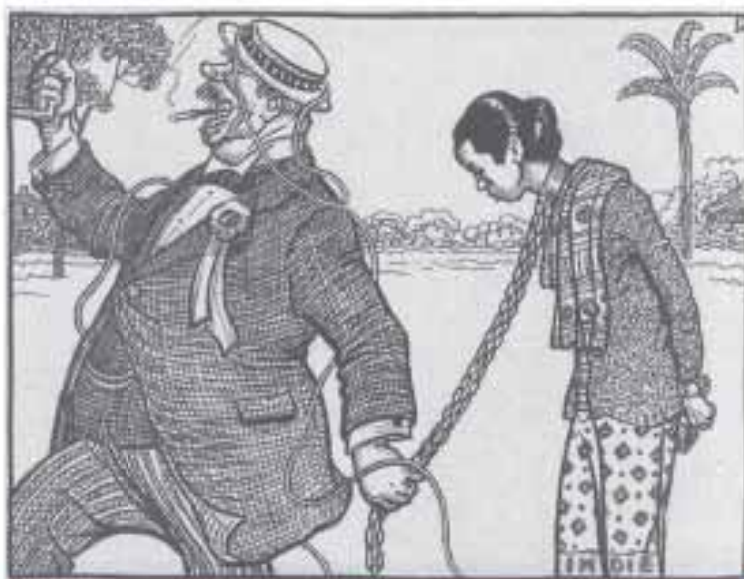
Përveç kësaj, kemi dëgjuar se në vendin tuaj përdorimi i opiumit është rreptësisht i ndaluar dhe i dënueshëm. Si është e mundur, pra atë që u ndaloni qytetarëve tuaj, t’ua shisni popujve të tjerë, që ata të helmohen në vendin tuaj?”

Letër nga Komisarë Lin Zesku drejtuar mbretëreshës britanike Viktoria (1839)
Burimi: Arthur Waley, *The Opium War Through Chinese Eyes*, London 1958.

Përveç Indisë dhe Kinës, edhe territore të tjera në Azi ranë nën sundimin kolonial. Franca mori Vietnamin dhe pjesën tjetër të Indokinës. Holanda forcoi kontrollin mbi Indonezinë, kurse Filipinet kaluan nga sundimi spanjoll në atë amerikan. Në këto rajone, imperializmi nënkuptonte shfrytëzim, rezistencë dhe humbje të pavarësisë.

Procesi i evropianizimit ndikoi gjithashtu në jetën e përditshme në vendet e kolonizuara. Në shumë vende, u futën gjuhët, veshjet, rregullat, zakonet dhe feja evropiane. Kultura lokale shpesh nënvlerësohej dhe konsiderohej më pak e vlefshme.

Edhe pse disa kolonizatorë ndërtuan rrugë, hekurudha ose futën teknologji të reja, këto shërbyen kryesisht për të lehtësuar kontrollin dhe eksportimin e burimeve natyrore. Territorët u ndanë pa respektuar komunitetet lokale, duke sjellë konflikt, ndarje dhe pabarazi. Në shumë pjesë të Afrikës, Amerikës Latine dhe Azisë, pasojat ende ndihen. Vendet më të varfra në botë kanë të kaluar koloniale dhe miliona njerëz po migrojnë drejt metropoleve të mëdha.

Holanda "civilizon" Indonezinë – karikaturë satirike e realitetit kolonial

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'është imperializmi?
2. Ç'ka ndodhur në Konferencën e Berlinit dhe pse është e rëndësishme për historinë e Afrikës?
3. Cilat kanë qenë arsyet për Kryengritjen e Sipaive dhe ç'e ka shkaktuar atë?
4. Si e ka ndryshuar evropianizimi jetën e përditshme në kolonitë e Amerikës, Afrikës dhe Azisë?

Lufta e Parë Botërore

Shkaqet dhe preteksti për shpërthimin e Luftës së Parë Botërore

Lufta e Parë Botërore (1914–1918), e quajtur edhe **Lufta e Madhe**, ishte konflikti i parë i armatosur global që tronditi botën. Pas shpërthimit të saj qëndronin tensione politike afatgjata, rivalitete midis Fuqive të Mëdha dhe zhvillim i shpejtë teknologjik. Këta faktorë kontribuan që lufta të zhvillohej në një luftë totale, të zgjatur dhe shkatërruese, me mobilizim masiv, armë moderne dhe fuqi industriale që njerëzimi nuk e kishte njohur kurrë më parë.

Në fund të shekullit XIX dhe fillim të shekullit XX fuqitë evropiane konkurruan për dominim ekonomik, koloni, fuqi ushtarake dhe prestigj ndërkombëtar. Gjermania, si një fuqi e re industriale, kërkoi një rol më të madh në politikën botërore dhe në shpërndarjen e kolonive. Franca dëshironte hakmarrje për territoret e humbura ndaj Gjermanisë në vitin 1871. Britania e Madhe kërkoi të ruante një ekuilibër në Evropë dhe shikoi me shqetësim rritjen e flotës gjermane. Austro-Hungaria kishte frikë nga shpërbërja për shkak të lëvizjeve kombëtare sllave gjithnjë e më të forta, ndërsa Rusia e paraqiti veten si mbrojtëse e popujve ortodoksë të Ballkanit. Italia kishte ambiciet e veta territoriale në Adriatik dhe në Afrikën Veriore.

Këto rivalitete çuan në formimin e dy blloqeve kundërshtarë. Në vitin 1882 Gjermania, Austro-Hungaria dhe Italia formuan **Aleancën Trepalëshe**, me detyrimin për ndihmë të ndërsjellë në rast të një sulmi ndaj ndonjëres prej tyre. Në përgjigje Franca hyri në aleancë me Rusinë (1894) dhe më pas me Britaninë e Madhe (1904). Në vitin 1907, me përfundimin e Traktatit Anglo-Rus, aleanca midis tri fuqive – **Antanta Trepalëshe** – u përfundua. Në vend që të siguronin stabilitet, të dy blloqet rritën rrezikun e konfliktit. Pas formimit të tyre tensionet midis tyre u bënë gjithnjë e më të theksuara, veçanërisht gjatë krizave marokene, aneksimit të Bosnjës dhe Hercegovinës, Luftërave Ballkanike dhe Luftës Italo-Osmane.

Në një atmosferë kaq të tensionuar vendimet dhe ambiciet e sundimtarëve dhe burrshtetasve luajtën një rol kyç në marrëdhëniet midis shteteve. Gjermania udhëhiqej nga perandori Vilhelm II, Rusia nga cari Nikollaj II, Franca nga presidenti Rajmon Poenkare, Britania e Madhe nga mbreti Xhorxh V, Austro-Hungaria nga perandori Franc Josif dhe Italia nga mbreti Viktor Emanuel III.

Ishte vrasja e një anëtar të njërës prej këtyre familjeve sunduese që u bë shkëndija që ndezi konfliktin botëror. Shkaku i luftës ishte vrasja e princit të Kurorës Austro-Hungareze Franc Ferdinand, u ekzeku-

Aleanca Trepalëshe. Gjermania (majtas), Austro-Hungaria (në mes), Italia (djathtas)
– Karikaturë

tua më 28 qershor të vitit 1914 në Sarajevë. Sulmuesi ishte Gavriilo Princip, një anëtar i organizatës sekrete "Bosnja e Re". Austro-Hungaria shfrytëzoi situatën për të akuzuar Serbinë për vrasjen dhe i dërgoi asaj një ultimatum me kërkesa jashtëzakonisht të rrepta. Pasi Serbia refuzoi disa prej tyre, lufta u shpall më 28 korrik të vitit 1914.

Në ditët në vijim sistemi i aleancave u aktivizua: Rusia mbështeti Serbinë, ndërsa Gjermania qëndroi pas Austro-Hungarisë. Pastaj Gjermania i shpalli luftë Rusisë dhe Francës, ndërsa pas sulmit gjerman ndaj Belgjikës Britania e Madhe i shpalli luftë Gjermanisë. Kështu, përshkallëzimi diplomatik dhe ushtarak që filloi në Ballkan, u shndërrua shpejt në një konflikt të përgjithshëm evropian dhe botëror.

Zhvillimi i fronteve

Disa fronte u hapën në territorin evropian, ku u zhvilluan luftime intensive dhe të zgjatura. Në fazën e parë të luftës Gjermania u përpoq të arrinte një fitore të shpejtë në Frontin Perëndimor. Sipas të ashtuquajturit Plani Shliefenit, ushtria e saj pushtoi Luksemburgun, kaloi nëpër Belgjikë dhe depërtoi thellë në Francë. Megjithatë, ushtritë franceze dhe britanike e ndaluan atë në lumin Marne. Në vend të një fitoreje të shpejtë, filloi një luftë rraskapitëse llogore. Fronti shtrihej nga Deti i Veriut deri në kufirin zviceran dhe mbeti pothuajse i pandryshuar për vite me radhë. Këto lloj luftimesh pozicionale ishin veçanërisht të përgjakshëm, me humbje të mëdha njerëzore dhe lëvizje minimale territoriale. Përdorimi i mitralozëve të rëndë, artilerisë me rreze të gjatë veprimi, gazit helmues, flakëhedhësve, tankeve dhe avionëve i bëri luftimet edhe më brutale. Ndër betejat më të njohura në këtë front ishin ato në Verdun, Soma dhe Ipër.

Fronti Lindor, i cili shtrihej nga Baltiku deri në Detin e Zi dhe Kaukaz, ishte më dinamik. Rusia luftoi kundër Gjermanisë, Austro-Hungarisë dhe Perandorisë Osmane. Megjithëse pati suksese fillestare, ushtria ruse më vonë pësoi disfata të rënda, veçanërisht për shkak të krizës së brendshme në perandori.

Me hyrjen e Perandorisë Osmane në luftë në vitin 1914 dhe të Bullgarisë në vitin 1915, u formuan Fuqitë Qendrore – Gjermania, Austro-Hungaria, Perandoria Osmane dhe Bullgaria. Në vitin 1915 Italia ndërroi anë nga Antanta dhe hapi një front të ri kundër Austro-Hungarisë. Në vitin 1916 Rumania iu bashkua

Vrasja e Frano Ferdinandit – Ilustrim

Ushtarë britanikë të plagosur nga sulmi me gaz helmues në Frontin Perëndimor

Aleancat ushtarake në Evropë gjatë Luftës së Parë Botërore

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Front – term ushtarak

Vija e frontit ku përplasen palët ndërluftuese. Një vend ku zhvillohen veprime dhe luftime të vazhdueshme ushtarake.

Llogore – term ushtarak

Gropë e thellë dhe e ngushtë në tokë, e cila shërben si strehë për ushtarët dhe si vijë mbrojtjeje.

Gaz helmues

Armë kimike e përdorur për të shkaktuar lëndime, gulfatje ose vdekje përmes thithjes së gazrave helmues. Shpesh u përdor në Luftën e Parë Botërore për të sulmuar llogoret ose pozicionet e armikut.

gjithashtu ushtarëve britanikë të plagosur nga një sulm me gaz helmues në Frontin Perëndimor

Më parë në vitin 1915 Antanta kishte tentuar të mposhte Perandorinë Osmane duke pushtuar Galipolin, por ofensiva përfundoi me dështim dhe viktima të rënda. Në jug të Ballkanit u hap Fronti Maqedonas, ku trupat aleate (franceze, britanike, serbe dhe greke) u përleshën me ushtritë e Fuqive Qendrore.

Në Lindjen e Mesme trupat britanike, së bashku me rebelët arabë, luftuan kundër Perandorisë Osmane. Deri në fund të luftës ata kishin pushtuar Bagdadin, Jerusalemin dhe Damaskun, duke i dhënë fund sundimit osman në rajon. Në Afrikë u zhvilluan përleshje midis ushtrive koloniale britanike, franceze dhe gjermane në Kamerun, Togo dhe Afrikën Lindore gjermane. Në Azi Japonia, si aleate e Antantës, i sulmoi kolonitë gjermane në Kinë dhe Paqësor.

A e dinit se:

Mbi 30 vende morën pjesë në Luftën e Parë Botërore, por jo të gjitha ishin nga Evropa. Vende të tilla si SHBA, Japonia, Kina, Brazili, Siam (sot Tajlanda), Panamaja, Kuba dhe Guatemala i shpallën luftë Gjermanisë dhe iu bashkuan palës së Antantës – disa me mbështetje ushtarake, të tjerë vetëm me mbështetje politike. Në të njëjtën kohë, miliona ushtarë erdhën nga territoret e kontrolluara nga Britania e Madhe dhe Franca. Të tilla ishin India, Egjipti, Algjeria, Senegali, Australia, Kanadaja e të tjera. Madje disa koloni gjermane, siç ishin Afrika Lindore Gjermane, Kameruni dhe Togo, u bënë fushëbetejat që nga fillimi i luftës.

Për një pjesë të botës kjo ishte një luftë për liri, ndërsa për një tjetër, një luftë e huaj në të cilën duhej të merrte pjesë.

Veprimet ushtarake u zhvilluan edhe në det ashtu edhe në ajër. Flotat gjermane dhe britanike u përleshën në betejën më të madhe detare të luftës – pranë Jutlandës (1916), pa një fitues përfundimtar. Lufta me nëndetëse gjermane shkaktoi dëme serioze në anijet aleate dhe jo-neutrale, veçanërisht me fundosjen e anijes amerikane të pasagjerëve "Lusitania" në vitin 1915, e cila provokoi zemërim të madh në SHBA.

Ajri u bë fusha e re e betejës: u përdorën avionë zbulues dhe luftarakë, ndërsa pilotët si Manfred von Rihthofen (Baroni i kuq) u bënë legjenda të një epoke të re në luftë.

Në vitin 1917 SHBA hynë në luftë në anën e Antantës. Arsytet ishin kërcënimi nga nëndetëset gjermane, interesat ekonomike dhe përpjekja e Gjermanisë për të formuar një aleancë me Meksikën kundër SHBA. Hyrja e tyre solli mbështetje të re ushtarake dhe ekonomike për Aleatët e raskapitur.

Në verën dhe vjeshtën e vitit 1918 Antanta nis një ofensivë të madhe në Frontin Perëndimor. Nën presion të madh Fuqitë Qendrore filluan të nënshkruanin armëpushime: Bullgaria në shtator, Perandoria Osmane në tetor, Austro-Hungaria në nëntor. Më 11 nëntor të vitit 1918 Gjermania nënshkroi armëpushim dhe Lufta e Parë Botërore përfundoi.

Pasoja nga lufta

Lufta e Parë Botërore pati pasoja shkatërruese. Mbi 10 milionë ushtarë dhe rreth 7 milionë civilë vdiqën, ndërsa shumë u kthyen me lëndime të rënda dhe trauma psikike. Qytete dhe fshatra të tëra u shkatërruan, ndërsa ekonomitë e shumicës së shteteve u shteruan. Lufta hapi rrugën për luftë moderne, industriale: me armë të reja, mobilizim masiv dhe propagandë, të cilat ndryshuan përgjithmonë mënyrën se si zhvillohej lufta.

Në Konferencën e Paqes në Paris (1919–1920) fituesit u përpoqën të vendosnin një rend të ri ndërkombëtar. Traktati i Versajës u nënshkrua me Gjermaninë. Ajo u shpall fajtorja kryesore, duhej të paguante dëmshpërblime lufte, të kufizonte ushtrinë e saj dhe të hiqte dorë nga kolonitë e saj dhe disa pjesë të territorit të saj. Marrëveshje të ngjashme u lidhën me Austrinë, Hungarinë, Bullgarinë dhe Perandorinë Osmane.

Pas luftës, katër perandori të mëdha u shembën: ajo Gjermane, Austro-Hungareze, Ruse dhe Osmane. Në vend të tyre dolën shtete të reja: Polonia, Çekosllovakia, Finlanda, Mbretëria e Serbëve, Kroatëve, Sllovenëve e të tjerë. Pakënaqësia me trakta-

Avionë luftarakë gjermanë në Frontin Perëndimor

Pyetje për diskutim:

Pas Luftës së Parë Botërore miliona të mbijetuar u përballën me pasoja të thella psikike: frikë, traumë dhe ndjenjë pakuptimësie. Shumë humbën besimin në shtet, në fe dhe në vlera në të cilat besonin para luftës. Të rinjtë, të cilët vuajtën më shumë, ndienin se e ardhmja e tyre ishte vjedhur. Letërsia, piktura dhe muzika filluan të dominoheshin nga tema të tilla si dhimbja, pesimizmi dhe kritika ndaj shoqërisë. Ky brez që mbijetoi, por nuk u ndie i gjallë, shpesh quhet “brezi i humbur”.

- Pse mendoni se ishte e vështirë për të rinjtë pas Luftës së Parë Botërore të ktheheshin në një jetë “normale”?
- A mendoni se të rinjtë pas Luftës së Parë Botërore kishin të drejtë të zemëroheshin dhe të zhgënjeheshin me botën në të cilën jetonin? Pse?

tet ishte veçanërisht e fortë në Gjermani, ku Traktati i Versajës u perceptua si një poshtërim. Megjithatë, kufijtë e rinj u përcaktuan nga fituesit, shpesh pa marrë parasysh përkatësinë etnike dhe vullnetin e popullsisë vendase. Shumë popuj mbetën jashtë kufijve të shtetit “të tyre”, gjë që shkaktoi tensione të reja.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilët faktorë çuan në rritjen e tensioneve midis vendeve evropiane në fund të shekullit XIX dhe në fillim të shekullit XX?
2. Cila ishte arsyeja e shpërthimit të Luftës së Parë Botërore?
3. Cilat vende i përkisnin Antantës Trepalëshe, cilat Aleancës Trepalëshe dhe cilat ishin Fuqitë Qendrore?
4. Çfarë pasojash pati Lufta e Parë Botërore në hartën politike të Evropës?

Revolucionet në Rusi dhe komunizmi

Revolucionet e Shkurtit dhe Tetorit

Në fillim të shekullit XX Perandoria Ruse dukej e fuqishme në hartë, por përballëj me probleme serioze të brendshme dhe të jashtme. Si monarki absolutiste, pushteti suprem ishte në duart e carit Nikollaj II Romanov. Megjithëse territori i saj ishte i gjerë – nga Deti Baltik deri në Oqeanin Paqësor – shteti ishte i lidhur dobët dhe i modernizuar në mënyrë të pamjaftueshme. Ekonomia bazohej në bujqësi, industria ishte e pazhvilluar dhe infrastruktura mbeti pas standardeve evropiane. Progresi teknologjik ishte më i ngadalshëm se në Evropën Perëndimore. Pushteti politik, përveç carit, mbahej nga aristokratët dhe pronarët e mëdhenj të tokave, gjë që bllokoi përpjekjet për reforma.

Revolucioni Rus përfshin një sërë ngjarjesh që çuan në shembjen e perandorisë. Pakënaqësia me sundimin e carit dhe aristokracisë u rrit vazhdimisht, duke shkaktuar protesta, greva dhe trazira që çuan në revolucionin e vitit 1905. Një faktor shtesë ishte humbja në Luftën Ruso-Japoneze (1904-1905). Revolucionin rezultoi në miratimin e një kushtetute dhe formimin e një asambleje (Duma Shtetërore), por cari mbeti në pushtet. Këto ndryshime ishin vetëm hyrje për trazirat shumë më të thella të vitit 1917.

Goditja përfundimtare erdhi gjatë Luftës së Parë Botërore. Rusia, si pjesë e Antantës, pësoi humbje të mëdha në Frontin Lindor. Pas disfatave në Tanenberg dhe Liqenet Mazuriane, ushtria u tërhoq drejt lindjes. Pavarësisht disa sukseseve në Kaukaz, asnjë ofensivë nuk solli një avantazh vendimtar. Luftimet vazhduan me viktima të mëdha, të cilat destabilizuan më tej shtetin.

Familja e carit rus Nikollaj II Romanov

Si kulminacion i pakënaqësisë së akumuluar, më 8 mars të vitit 1917 (23 shkurt sipas kalendarit të vjetër që përdoret ende në Rusi), punëtorët e industrisë tekstile në Petrograd organizuan një protestë duke kërkuar "bukë dhe paqe". Demonstrata u përhap shpejt dhe u shndërrua në një grevë masive që paralizoi plotësisht qytetin. Kjo ngjarje shënoi fillimin e Revolucionit të Shkurtit, në të cilin gratë luajtën një rol të rëndësishëm.

Protesta e punëtoreshave gra në Petrograd më 8 mars të vitit 1917

Si rezultat i revolucionit, car Nikolla II u tërhoq nga pushteti dhe abdikoi zyrtarisht nga fronin, duke i dhënë fund sundimit shekullor të dinastisë Romanov. U formua Qeveria e Përkohshme, e udhëhequr fillimisht nga Georgi Lvov dhe më vonë nga Aleksandar Kerenski. Por shumë punëtorë dhe ushtarë nuk i besonin qeverisë së re, kështu që ata themeluan Sovjetin në Petrograd – organ popullor që funksiononte si qeveri paralele. Pasi një periudhë pushteti të dyfishtë, e cila çoi në paqëndrueshmëri shtesë.

Kjo situatë kulmoi në Revolucionin e Tetorit. Pastaj bolshevikët, një grup socialistësh që mbështetnin ndryshime të thella dhe sundimin e punëtoreshave dhe fshatarëve, morën iniciativën. Të udhëhequr nga Vladimir Iliç Lenini, ata organizuan një kryengritje të armatosur kundër Qeverisë së Përkohshme. Punëtorë, fshatarë dhe elemente të shumta të ushtrisë cariste u bashkuan me ta. Ata u tërhoqën nga premtimet e: daljes së Rusisë nga lufta, tokës për fshatarët, fabrikave për punëtorët dhe ushqimit për popullin.

Më 7 nëntor (25 tetor, sipas stilit të vjetër), kryengritësit pushuan Pallatin e Dimrit në Petrograd dhe përmbysën Qeverinë e Përkohshme. U formua një qeveri e re – Këshilli i Komisarëve të Popullit, i udhëhequr nga Lenini. Carizmi u përmbys dhe cari Nikolla II dhe familja e tij u burgosën dhe më vonë u vranë. Qeveria e re nxori disa dekrete kyçe, duke përfshirë Dekretin për Paqen dhe Dekretin për Tokën. Monarkia u shfuqizua dhe Rusia Sovjetike u bë shteti i parë socialist në histori.

A e dinit se:

Protesta e grave punëtoreshave më 8 marsit 1917, më vonë u bë simbol i luftës për të drejtat e grave. Prandaj, kjo ditë u zgjodh të festohej si Dita Ndërkombëtare e Gruas.

Vladimir Iliç Lenini

Me themelimin e qeverisë së re bolshevikët filluan represionin kundër kundërshtarëve politikë. Shumë monarkistë, socialistë të moderuar dhe forca të tjera opozitare u burgosën ose u ekzekutuan. U ndërtua një rrjet burgjesh dhe kampesh (më vonë i njohur si GULAG) dhe u fut censurë e rreptë. Këto masa u paraqitën si të nevojshme për të mbrojtur revolucionin, por rezultuan në kufizime të ashpra të lirive dhe një ndjenjë frike midis popullsisë.

Ndikimi i Revolucionit të Tetorit u ndje edhe në vende të tjera, veçanërisht në Gjermani dhe Hungari, ku u bënë përpjekje për revolucione, por ato ishin jetëshkurtra dhe u shtypën shpejt.

Lufta civile ruse dhe krijimi i BRSS-së

Në dhjetor 1917 qeveria e re bolshevike nënshkroi një armëpushim me Fuqitë Qendrore. Disa muaj më vonë, në mars të vitit 1918, me Traktatin nga Brest-Litovsk, Rusia Sovjetike u tërhoq zyrtarisht nga Lufta e Parë Botërore. Kjo i dha Gjermanisë mundësinë për të transferuar trupa në Frontin Perëndimor. Si pjesë e marrëveshjes Rusia hoqi dorë nga territore të mëdha, një pjesë të popullsisë, qendra industriale dhe burime qymyri, ndërsa u zotua të paguante dëmshpërblime luftime. Edhe pse marrëveshja nuk u zbatua kurrë plotësisht për shkak të përfundimit të luftës, ajo provokoi reagime dhe rezistencë të ashpër në vend.

Revolucioni i Tetorit çoi në shpërthimin e Luftës Civile (1917-1922), e cila u zhvillua midis "të Kuqeve" (mbështetësve të bolshevikëve) dhe "të Bardhëve" (monarkistëve, liberalëve dhe kundërshtarëve të tjerë të revolucionit). Për të mbrojtur veten nga kundërshtarët e brendshëm dhe ndërhyrja e huaj, bolshevikët krijuan Ushtrinë e Kuqe. Antanta mbështeti të Bardhët, ndërsa Franca, Britania, SHBA-ja dhe Japonia dërguan trupa në territorin rus.

Lufta civile u zhvillua në disa fronte. Në fund, Ushtria e Kuqe fitoi. Të bardhët u mundën dhe shumë nga mbështetësit e tyre emigruan. Kjo shënoi fundin përfundimtar të Perandorisë

Hulumtoni:

Pas heqjes së monarkisë, cari Nikollaj II, gruaja e tij Aleksandra, pesë fëmijët e tyre dhe disa shërbëtorë të ngushtë u vunë në arrest shtëpiak nga qeveria e re. Më 16 korrik të vitit 1918 ata u informuan se do të transferoheshin në një vend më të sigurt.

Familja perandorake filloi të përgatitej për udhëtimin...

– Çfarë ndodhi saktësisht me Romanovët e fundit? Hulumtoni dhe përpikuni të zbuloni fatin e tyre.

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Bolshevizëm

Ideja se një grup (parti) i vogël dhe i organizuar, i udhëhequr nga Lenini, duhet të marrë pushtetin në emër të punëtorëve dhe fshatarëve, të shfuqizojë qeverinë e vjetër dhe të prezantojë një rend të ri shoqëror pa pronë private.

Socializëm

Ideja se pasuria dhe fabrikat nuk duhet të jenë në duart e individëve, por duhet t'i përkasin popullit ose shtetit, në mënyrë që të gjithë të kenë mundësi dhe kushte jetese të barabarta.

Carizëm

Një formë absolutizmi karakteristike e Rusisë, ku cari sundon pa kushtetutë ose parlament dhe ka pushtet të pakufizuar.

Monarkizëm

Mbështetja për monarkinë si sistem, d.m.th. besimi se shteti duhet të udhëhiqet nga një car ose mbret.

Territori i BRSS në vitin 1922

Ruse dhe krijimin e një qeverie të re revolucionare. Suksesi i bolshevikëve ishte për shkak të organizimit të tyre të fortë, ideologjisë së qartë dhe krizës së thellë politike, ekonomike dhe sociale në të cilën shteti rus ishte në hapat e tij të parë.

Pas fitores në Luftën Civile dhe konsolidimit të pushtetit, bolshevikët filluan të riorganizonin ish-perandorinë cariste. Në dhjetor të vitit 1922 u shpall formimi i Bashkimit Sovjetik – Bashkimi i Republikave Socialiste Sovjetike (BRSS), i përbërë nga katër republika: ruse, bjelloruse, ukrainase dhe transkaukaziane. Më vonë numri i tyre do të rritej në 15. Shteti i ri u përball me pasoja të rënda ekonomike: uri, varfëri dhe vdekshmëri të lartë. Në periudhën midis dy luftërave botërore u krijua një ekonomi e planifikuar që synonte industrializimin dhe ndërtimin e kapaciteteve të mëdha industriale.

Pas vdekjes së Leninit në vitin 1924, Josif Stalini e mori udhëheqjen. Politika e jashtme e BRSS kishte për qëllim kthimin dhe konsolidimin e territoreve të ish-Perandorisë Ruse. Në të njëjtën kohë BRSS u përpoq për afirmimin ndërkombëtar dhe normalizimin e marrëdhënieve me vendet e tjera.

Revolucioni i Tetorit u bë një simbol i luftës revolucionare gjatë gjithë shekullit XX. Mesazhet dhe simbolet e saj – ylli i kuq,

Josif Stalini

çekiçi dhe drapri, dhe sloganet për barazi – frymëzuan artistë, regjisorë, muzikantë dhe lëvizje politike në të gjithë botën. Kështu, Rusia u bë vendi i parë në të cilin komunizmi u ngrit në nivelin e ideologjisë zyrtare shtetërore.

Komunizmi si ideologji dhe rend politik

Komunizmi (nga fjala latine *communis* – i përbashkët) ishte një ideologji e bazuar në pronësinë shoqërore ose shtetërore të mjeteve të prodhimit. Qëllimi i tij përfundimtar ishte të krijonte një shoqëri pa dallime klasore, në të cilën nuk kishte shfrytëzim, ndërsa të gjithë kontribuonin sipas aftësive të tyre dhe mermin sipas nevojave të tyre.

Kundërshtari kryesor ideologjik i komunizmit ishte kapitalizmi – sistem në të cilin mjetet e prodhimit ishin në pronësi private. Në kapitalizëm kishte dy klasa kryesore: klasa kapitaliste, e cila zotëronte kapital dhe nxirrte fitim, dhe klasa punëtore, e cila jetonte nga puna e saj. Ideja komuniste parashikoi që nëpërmjet një revolucioni klasa punëtore duhet të merrte pushtetin dhe të krijonte një sistem të bazuar në pronësi shtetërore dhe kolektive.

Pas fitores së bolshevikëve në vitin 1917 komunizmi filloi të përhapej si rend politik. Revolucioni i Tetorit u bë simbol për lëvizjet revolucionare dhe punëtore në të gjithë botën. Idetë komuniste u përhapën në Evropë, Azi, Afrikë dhe Amerikën Latine dhe u bënë ideologji botërore.

Në të njëjtën kohë filloi një përplasje ideologjike me kapitalizmin, e cila më vonë do të zhvillohej në Luftën e Ftohtë. Do të zgjaste për dekada dhe do të përcaktonte formën e politikës botërore në gjysmën e dytë të shekullit XX. Komunizmi shënoi të gjithë shekullin XX. Dhe gjithçka filloi me një revolucion në Rusi.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat ishin arsyt kryesore për Revolucionet e Shkurtit dhe të Tetorit në Rusi në vitin 1917?
2. Si u zhvillua dhe përfundoi Lufta Civile në Rusi?
3. Ç'do të thotë fjala "komunizëm" dhe cili ishte qëllimi i saj kryesor?

Bota midis dy luftërave botërore

Marrëdhëniet ndërkombëtare midis dy luftërave botërore

Pas Luftës së Parë Botërore harta politike e botës pësoi ndryshime të rëndësishme. Traktatet e paqes vendosën kufij të rinj shtetërorë, por zbatimi i tyre nuk ishte pa tensione, konflikte të armatosura dhe kriza lokale. Pavarësisht mosmarrëveshjeve, shtetet e sapoformuara, veçanërisht në Evropë, kërkuan të siguronin stabilitet të brendshëm dhe njohje ndërkombëtare. Në rrethana të tilla u zhvillua sistemi i Versajës, mirëmbajtja e të cilit u bë qëllimi kryesor i diplomacisë ndërkombëtare.

Mbledhja e Lidhjes së popujve

Brenda këtij urdhri, me iniciativën e presidentit të SHBA-së Vudro Vilson, në Konferencën e Paqes në Paris në vitin 1920 u krijua Lidhja e Kombeve – organizata e parë ndërkombëtare në botë për ruajtjen e paqes. Qëllimi i Lidhjes ishte të parandalonte luftërat e reja përmes negociatave, ndërmjetësimit dhe bashkëpunimit midis shteteve. Ajo kishte strukturën e vet: Këshillin (me anëtarë të përhershëm dhe jo të përhershëm), Asamblenë (me përfaqësues të të gjitha shteteve anëtare) dhe Sekretariatit (me Sekretar të Përgjithshëm). Selia e saj ishte në Gjenevë, Zvicër. Edhe pse SHBA-ja nuk iu bashkuan asaj, ndërsa shumë shtete nuk kishin vullnet të mjaftueshëm për të zbatuar vendimet e saj, Lidhja megjithatë përfaqësonte një hap të rëndësishëm në zhvillimin e bashkëpunimit ndërkombëtar. Ajo ndërmjetësoi në zgjidhjen e konflikteve ndërshtetërore dhe mbështeti çarmatimin. Përveç kësaj, ajo punoi për të përmirësuar kushtet shëndetësore dhe ekonomike në botë, për të mbrojtur pakicat, të drejtat e punëtorëve, për t'u kujdesur për refugjatët dhe për të parandaluar trafikimin e drogës. Ajo gjithashtu vendosi sistemin e mandatit, me anë të të cilit ish-kolonitë e shteteve të mundura të Luftës së Parë Botërore u vunë nën mbikëqyrjen e fuqive fitimtare.

Në të njëjtën kohë roli i shteteve në realitetin e ri gjeopolitik po ndryshonte gjithashtu. Gjermania u përpoq të riangazhohej në marrëdhëniet ndërkombëtare. Franca, Britania e Madhe dhe Italia mbështetën zyrtarisht sistemin e Versajës, ndërsa SHBA-ja dolën si fuqi botërore ekonomike dhe industriale, por mbetën të distancuara nga politika evropiane. Japonia planifikoi të pushtonte territore të reja në Lindjen e Largët dhe Paqësor. Ish-territoret e Perandorisë Britanike, si Australia, Kanadaja dhe Afrika Jugore, fituan pavarësi më të madhe. Në të njëjtën kohë lëvizjet antikoloni-

ale dhe çlirimtare u forcuar në të gjithë Afrikën, Azinë dhe Lindjen e Mesme.

Për të ruajtur ekuilibrin e brishtë ndërkombëtar, shtetet filluan iniciativa për të kufizuar armatimet dhe për të forcuar paqen përmes traktateve dhe diplomacisë në fillim të viteve 1920. Në Konferencën e Uashingtonit (1921-1922), Fuqitë e Mëdha ranë dakord të kufizonin armatimet detare. Në Lokarno (1925) u nënshkruan traktate për të garantuar kufijtë evropianë, dhe me perandorin japonez Hirohito dhe familjen e tij, Pakti Briand-Kellog (1928), shtetet u zotuan të mos përdornin luftën për të zgjidhur mosmarrëveshjet e ndërsjella. Këto iniciativa shprehën shpresën se konfliktet mund të kapërceheshin përmes diplomacisë dhe mekanizmave ligjorë.

Perandori japonez Hirohito me familjen

Megjithatë, përpjekje të tilla nuk parandaluan tensione të reja politike dhe ushtarake. Luftërat civile, konfliktet lokale dhe krizat diplomatike shpërthyen në Evropë dhe më gjerë. Aleancat u riformuan, të tilla si Antanta e Vogël, Pakti Ballkanik dhe marrëveshjet dypalëshe të Francës me Poloninë dhe Çekosllovinë. Vitet 1930, të quajtura ndonjëherë "vite të pista", u shënuan nga pasojat e krizës ekonomike globale, ngritja e fashizmit dhe nazizmit, ngritja në pushtet e Adolf Hitlerit dhe thellimi i paqëndrueshmërisë ndërkombëtare.

Në vitet e 1930-ta sistemi i Versajës filloi të shpërbëhej. Gjermania u tërhoq nga Lidhja e Kombeve, u riarmatos, militarizoi Rajnën dhe e ktheu rajonin e Sarlandit nën kontrollin e saj. Në vitin 1938 ajo aneksoi Austrinë (ashlus), dhe në të njëjtin vit, nën presionin gjerman, Franca, Britania e Madhe dhe Italia ranë dakord të lëshonin rajonin e Sudetit nga Çekosllovakia. Ajo pushoi së ekzistuari si shtet i pavarur menjëherë pas kësaj. Gjermania futi rekrutimin ushtarak, aneksoi

Burimet flasin:

Neni 1

"Palët e Larta Kontraktuese deklarojnë solemnisht, në emër të popujve të tyre, se dënojnë përdorimin e luftës për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkombëtare dhe heqin dorë prej saj si instrument i politikës kombëtare në marrëdhëniet e tyre të ndërsjella.

Neni 2

Palët e Larta Kontraktuese bien dakord që të gjitha mosmarrëveshjet ose konfliktet, të çfarëdo natyre ose origjine, të cilat mund të lindin midis tyre, do të zgjidhen ekskluzivisht me mjete paqësore."

Burimi: Pakti Brian-Kellog (1928)

Pse shtetet, pavarësisht nënshkrimit të Paktit Brian-Kellog, iu drejtuan përsëri luftës?

territore të reja dhe në vitin 1939 përfundoi një pakt mossulmimi me BRSS. Përgatitjet për luftë u bënë të dukshme.

Në të njëjtën kohë konfliktet jashtë Evropës u intensifikuan gjithashtu. Në vitin 1931 Japonia pushtoi Manxhurinë dhe krijoi një shtet kukull të Manxhukuut. Pasi u dënua nga Lidhja e Kombeve, ajo u tërhoq nga organizata dhe në vitin 1937 filloi një luftë e hapur me Kinën.

Në vitet 1935-1936 Italia pushtoi Etiopinë, pa një përgjigje efektive nga Lidhja. Në Spanjë një luftë civile u zhvillua nga viti 1936 deri në vitin 1939. Francisko Franko dhe nacionalistët, të mbështetur nga Gjermania dhe Italia, mundën republikanët, të mbështetur nga BRSS dhe Brigadat Ndërkombëtare, ndërsa në vend u vendos një diktaturë.

Me këtë kufijtë e Evropës u rishikuan. Lidhja e Kombeve, e cila supozohej të ishte garantuese e paqes botërore, nuk e përmbushi misionin e saj. Urdhri i Versajës u shkatërrua plotësisht dhe bota ishte në prag të një lufte të re.

Gruaja luftëtare në Luftën Qytetare të Spanjës

Ideologjitë e reja totalitare dhe kriza ekonomike botërore

Periudha midis dy luftërave botërore u shënua nga shfaqja e ideologjive të reja totalitare – fashizmit në Itali dhe nazizmit në Gjermani.

Partia Fashiste në Itali u themelua në vitin 1921, nën udhëheqjen e Benito Musolinit. Pas Marshimit në Romë në tetor të vitit 1922 ai u bë kryeministër dhe mori kontrollin e qeverisë. Fashizmi bazohej në idenë se shteti ishte më i rëndësishëm se individi. Kishte vetëm një parti dhe një udhëheqës, i njohur si Duçe, i cili sundonte. Partitë politike, sindikatat dhe çdo formë opozite u shfuqizuan. Grevat u ndaluan dhe media u vu nën kontroll të rreptë. Fashizmi kundërshtoi komunizmin, liberalizmin dhe demokracinë. Përmes propagandës në gazeta, filma dhe radio, u ndërtua një kult personaliteti, përmes të cilit udhëheqësi portretizohej si pa mëkat dhe personi më i rëndësishëm në vend. Në të njëjtën kohë shteti përdori shtypjen dhe dhunën për të ruajtur pushtetin.

Adolf Hitleri, udhëheqësi i Partisë Naziste, erdhi në pushtet në Gjermani. Në janar të vitit 1933 ai u emërua kancelar, ndërsa vitin pasardhës mori edhe pozicionin e presidentit, duke u bërë kështu udhëheqësi i vetëm – firer. Nazizmi hodhi poshtë demokracinë dhe Traktatin e Versajës, dhe bazohej në antisemitizëm, antikomunizëm dhe racizëm. Ideja e krijimit të një "hapësire të re jetese" për gjermanët u promovua, e drejtuar kryesisht në lindje. Qëllimi ishte të krijohet një shoqëri në të cilën do të jetonte vetëm populli gjerman, pa grupe të tjera etnike dhe racore. Na-

zizmi promovoi idenë se raca ariane ishte superiore ndaj të gjithë të tjerëve dhe duhet të sundonte. Për të forcuar autoritetin e tij, regjimi përdori simbole, slogane dhe shenja përmes të cilave përhapej propaganda.

Në tetor të vitit 1929, me rënien e Bursës së Nju-Jorkut, filloi kriza ekonomike globale, e njohur edhe si Depresioni i Madh. Si rezultat i kësaj, kapitali amerikan u tërhoq nga jashtë vendit, gjë që bëri që kriza të përhapej me shpejtësi në të gjithë botën.

Pasojat ishin serioze: papunësi masive, varfëri, zhvlerësim i monedhës, ngadalësim i prodhimit dhe kolaps në tregtinë ndërkombëtare. Shumë vende morën masa për rimëkëmbjen ekonomike. Në SHBA presidenti Franklin Delano Ruzvelt, i zgjedhur në vitin 1932, filloi programin "Nju dël". Ai përfshinte vepra publike – ndërtimin e rrugëve, shkollave, parqeve dhe objekteve të tjera me vlerë të qëndrueshme, me qëllim uljen e papunësisë dhe rikthimin e ekonomisë.

Kriza nuk i preku të gjitha shtetet në mënyrë të barabartë. Në disa shtete përfundoi më shpejt, në të tjera la pasojat afatgjata. Situata e vështirë ekonomike shtoi pakënaqësinë midis qytetarëve dhe krijoi një terren pjellor për ngritjen në pushtet të udhëheqësve autoritarë. Në Gjermani kjo situatë u përdor nga Hitleri dhe nazistët për të marrë pushtetin dhe për të konsoliduar regjimin e tyre.

Kultura e popullarizuar dhe zhvillimi shoqëror

Ndryshime të rëndësishme shoqërore dhe kulturore ndodhën në periudhën midis dy luftërave botërore. Format e argëtimit, të tilla si kinemaja dhe radioja, përjetuan një zgjerim të madh, dhe

Benito Mussolini dhe Adolf Hitleri

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Antisemitizëm

Intolerancë, paragjykim dhe urrejtje ndaj hebrenjve.

Racë ariane

Sipas nazistëve, kjo ishte një racë gjermane gjoja "e pastër" dhe "superiore", të cilën ata e konsideronin më të mirë se të gjitha të tjerat.

Hapësirë jetese (Lebensraum)

Ideja se gjermanët kishin të drejtë të pushtonin territore të reja në mënyrë që të siguronin hapësirë për jetesë dhe zgjerimin e shtetit të tyre.

Pyetje për diskutim:

Në regjimet totalitare si fashizmi dhe nazizmi, njerëzve nuk u lejohej të flisnin lirisht, të votonin ose të kritikonin qeverinë.

– Pse është e rëndësishme që një shoqëri të ketë liri mendimi dhe mendimesh të ndryshme?

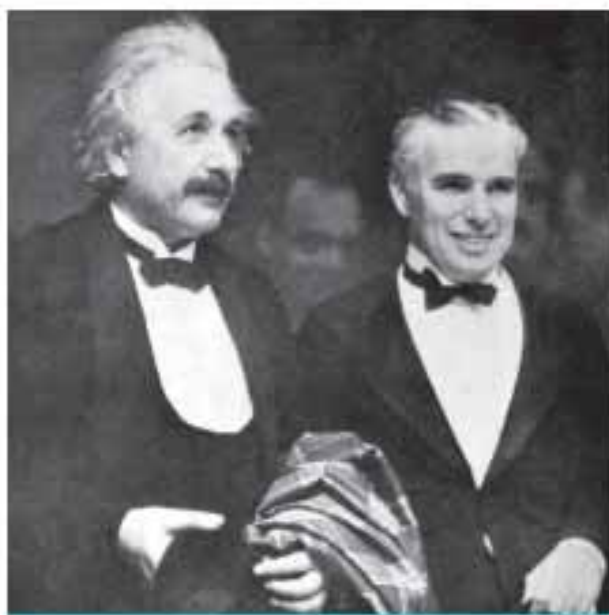
– A mendoni se ekziston rreziku që ideologji të tilla të rishfaqen sot? Shpjegoni pse.

zhvillimin e televizionit. Muzika mori forma të reja përmes xhazit, svingut dhe bluzit, të cilat u bënë simbole të një epoke të re urbane. Grupet e para muzikore u formuan gjithashtu gjatë kësaj periudhe. Filmi u vendos si një nga format më të rëndësishme të argëtimit. Komediani britanik Çarli Çaplin u bë emri më i njohur në kinemanë botërore gjatë epokës së filmave të heshtur.

Në jetën e përditshme sportet fituan rëndësi gjithnjë e më të madhe. Në vitin 1930 Kampionati iparë Botërore në futboll u mbajt në Uruguai. Lojërat Olimpike u bënë një nga ngjarjet më të njohura në botë dhe tërhoqën vëmendje të madhe.

Me urbanizimin dhe progresin teknologjik, edhe mjedisi ndryshoi: u ndërtuan rrugë, ura dhe rrokaqiej të rinj, rrjeti elektrik u zgjerua dhe industria automobilistike u zhvillua. Transporti ajror dhe hekurudhor lidhën botën më shpejt se kurrë më parë.

Shkenca përparoi në shumë fusha. Albert Ajnshtajn dha kontribute kyçe në zhvillimin e fizikës moderne. Arritje të reja u bënë gjithashtu në kimi, mjekësi dhe inxhinieri. Në vitin 1927 Çarls Lindberg u bë personi i parë që fluturoi vetëm përtej Atlantikut. Hulumtimet në fushën e raketave filluan, duke hapur rrugën për epokën hapësinore.

Fizikani Albert Ajnshtajn dhe komediani Çarli Çaplin

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cili ishte qëllimi i Lidhjes së Kombeve?
2. Çfarë promovoi nazizmi si qëllimin e tij kryesor?
3. Ç'ndodhi me Bursën e Nju-Jorkut në retor të vitit 1929 dhe cilat ishin pasojat?
4. Cilat forma argëtimi u bënë veçanërisht të njohura në periudhën midis dy luftërave botërore?

Lufta e Dytë Botërore

Fillimi dhe fazat e para të Luftës së Dytë Botërore

Më 1 shtator të vitit 1939, pa shpallur luftë, ushtria gjermane sulmoi Poloninë. Ushtria polake u përpoq të rezistonte, por u mposht shpejt nga armiku më i fortë. Menjëherë pas kësaj BRSS nisi një sulm nga lindja. Brenda pak javësh Polonia u pushtua dhe u nda. Më 3 shtator Franca dhe Britania e Madhe i shpallën luftë Gjermanisë. Këto ngjarje filluan Luftën e Dytë Botërore.

Arsyet për shpërthimin e një konflikti të ri botëror ishin të shumfishta. Traktati i Versajës, i nënshkruar pas Luftës së Parë Botërore, shkaktoi pakënaqësi të madhe, veçanërisht në Gjermani dhe Itali. Të dy vendet ndiheshin të dëmtuara dhe të poshtëruara nga rendi i ri. Partia Naziste në Gjermani dhe Partia Fashiste në Itali ndoqën një politikë agresive të rishikimit të sistemit të Versajës dhe zgjerimit të territoreve të tyre. Atyre iu bashkua Japonia, e cila kishte ambicie për dominim territorial në Lindjen e Largët. Këto vende kishin qëllime dhe interesa të ngjashme dhe filluan të intensifikonin armatimet dhe përgatitjet për një luftë të re.

Mungesa e veprimeve vendimtare nga fuqitë perëndimore në zgjerimet e mëparshme territoriale gjermane – siç ishte anshlusi i Austrisë dhe copëtimi i Çekosllovakisë – vetëm sa e trimëroi Hitlerin. Ai besonte se një sulm ndaj Polonisë do të përballej gjithashtu me pasivitet. Për të shmangur një luftë në dy fronte, Gjermania përfundoi një pakt mossulmimi me BRSS në gusht 1939, i njohur si Pakti Ribentrop-Molotov, me një aneks sekret për ndarjen e Evropës Lindore.

Pas pushtimit të Polonisë makina ushtarake gjermane vazhdoi ofensivën e saj. Në pranverën e vitit 1940 sulmi u drejtua në Evropën Veriore dhe Perëndimore. Brenda një kohe të shkurtër Danimarka, Norvegjia, Holanda, Belgjika dhe Luksemburgu u morën. Objektivi kryesor ishte Franca. Duke përdorur taktikat e blickrieg, ushtria gjermane, pavarësisht rezistencës së forcave franceze dhe britanike, përparoi me shpejtësi dhe hyri në Paris. Franca u detyrua të nënshkruante armëpushim.

Pasi mundi Francën, Gjermania i drejtoi sulmet e saj drejt Britanisë së Madhe. Forca ajrore gjermane kreu bombardime të ashpra të qyteteve dhe objektivave ushtarake britanike. Megjithatë, falë rezistencës së forcave ajrore britanike, veçanërisht në Betejën e Britanisë, ishulli u mbrojt dhe pushtimi i planifikuar u anulua.

Ushtarët gjermanë arrestojnë civilë në Varshavë (Poloni).

Në të njëjtën kohë operacionet ushtarake u zgjeruan në hapësira të tjera – Detin verior, Detin Mesdhe, Afrikën, Lindjen e Mesme dhe Azinë.

Pas dështimit me Britaninë e Madhe, Hitleri e ktheu vëmendjen e tij nga Bashkimi Sovjetik. Pavarësisht paktit të mossulmimit, në qershor të vitit 1941 Gjermania sulmoi BRSS-në. Ushtria gjermane përparoi me shpejtësi dhe deri në fund të vitit iu afrua Leningradit, Moskës dhe bregdetit të Detit të Zi. Megjithatë, Ushtria e Kuqe organizoi rezistencë serioze dhe filloi një kundërsulm.

Ndërkohë, Japonia vazhdoi planet e saj për zgjerim në Azi. Kundërshtari i saj kryesor ishte SHBA. Më 7 dhjetor të vitit 1941, pa shpallur luftë, flota japoneze sulmoi Pearl Harbor – bazën ushtarake amerikane në Havai. Kjo çoi në përfshirjen e SHBA-së në luftë. Në atë moment Gjermania, Italia dhe Japonia ishin tashmë të lidhura përmes Aleancës trepalëshe, të nënshkruar në shtator të vitit 1940, e cila u bë e njohur si Boshti Romë-Berlin-Tokio.

Me përfshirjen e SHBA-së konflikti mori një shkallë globale dhe u transformua në një luftë totale. U formua dy grupe kryesore: Fuqitë e Boshtit (Gjermania, Italia, Japonia dhe aleatët e tyre) dhe Aleatët,

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Blickrig (Lufta rufe)

Një sulm i papritur ndaj armikut me veprim të shpejtë të koordinuar të njësive të blinduara, këmbësorisë, artillerisë dhe mbështetjes ajrore.

Sulmi japonez në Pearl Harbor – skenë nga një film, përshkrim artistik

Burimet flasin:

E njëjta ngjarje, perspektiva të ndryshme

"Dje, 7 dhjetor 1941, një datë që do të mbahet mend për turpin e saj, SHBA u sulmuan papritur dhe qëllimisht nga forcat detare dhe ajrore të Perandorisë Japoneze... Nuk ka vend për gabime: populli ynë, territori ynë dhe interesat tona janë në rrezik të madh... Me besim në forcat tona të armatosura, me vendosmërinë e pakufishme të popullit tonë, ne do të arrijmë fitoren e pashmangshme. Me ndihmën e Zotit ne do të fitojmë."

F. D. Ruzvelt, fjalim në Kongresin Amerikan pas sulmit në Pearl Harbor

"Çfarë trazire! Forcat perandorake të Japonisë kanë filluar me shpejtësi, me një goditje të jashtëzakonshme dhe pastaj një tjetër, në sulmet historike surprizë në Pearl Harbor... Thashethemet thonë se Ruzveli dhe Çerçili u tronditën dhe u zbehën kur dëgjuan lajmin e disfatave... Armiqtë tanë barbarë tashmë po dridhen nga frika në Paqësor."

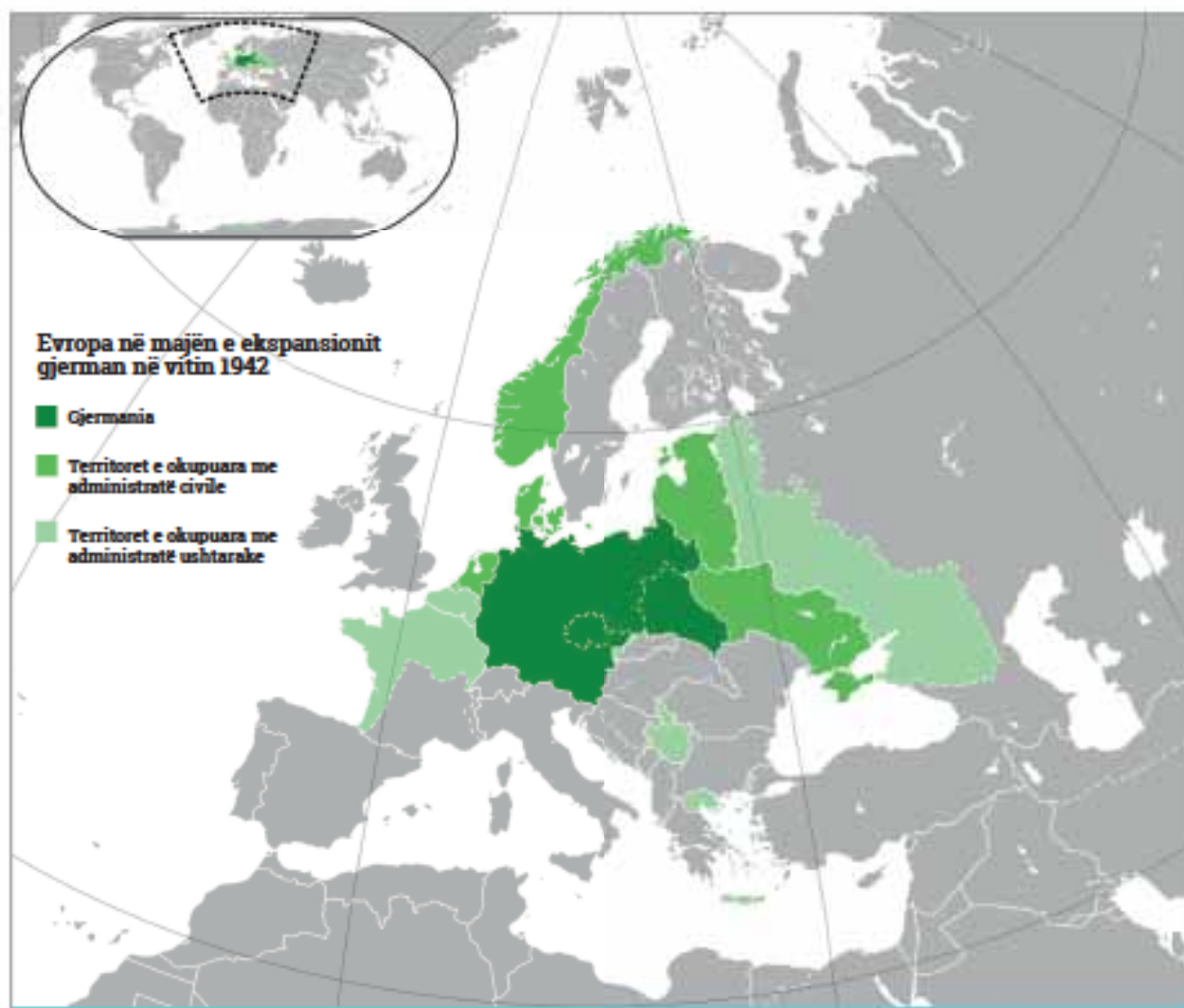
Deklarata japoneze mbi sulmin në Pearl Harbor

d.m.th. Koalicioni Anti-Hitler i përbërë nga Britania e Madhe, BRSS, SHBA-të dhe vende të tjera që u bashkuan në luftën kundër fashizmit.

Rrjedha e luftës 1942-1945

Në vitin 1942 fokusi i luftimeve në Evropë ishte në Frontin Lindor. Forcat gjermane përparuan drejt Kaukazit me qëllim sigurimin e qasjes në burimet e naftës dhe parandalimin e transportit sovjetik përgjatë lumit Volga. Objektivi i tyre kryesor strategjik ishte qyteti i Stalingradit. Nga vera e vitit 1942 deri në fillim të vitit 1943 Beteja e Stalingradit u zhvillua atje – një nga përplasjet më të përgjakshme të Luftës së Dytë Botërore. Pas luftimeve të ashpra Ushtria e Kuqe fitoi. Me këtë pikë kthese BRSS mori iniciativën ushtarake dhe trupat gjermane filluan një tërheqje graduale.

Në Afrikën veriore luftimet kishin vazhduar midis forcave britanike dhe ushtrisë gjermano-italiane që nga viti 1940. Në vitin 1942 SHBA iu bashkuan frontit. Vendimtare ishin të dy betejat

Evropa në vitin 1942

në El Alamein në vitin 1942 ku Aleatët depërtuan në mbrojtjen gjermane. Pasuan desante të suksesshme në Algjeri, Tunizi dhe Marok.

Në verën e vitit 1943 Aleatët zbarkuan në Sicili dhe më pas përparuan drejt pjesës jugore të Gadishullit Apenin. Italia kapitulloi në shtator të vitit 1943 dhe regjimi fashist u përmbys. Benito Musolini u arrestua dhe u vra afër fundit të luftës. Pavarësisht kapitullimit të Italisë forcat gjermane vazhduan të kontrollonin gjysmën veriore të vendit deri në çlirimin e saj në vitin 1945.

Në të njëjtën kohë në Lindjen e Largët Japonia arriti kulmin e zgjerimit të saj. Nga mesi i vitit 1942 ajo kontrollonte pjesë të mëdha të Azisë Juglindore dhe Paqësorit. Por pas betejave të Ishujve Koral, Midvej dhe Guadalканал, SHBA morën iniciativën. Një ofensivë e gjatë dhe e vështirë filloi me një strategji "ishull për ishull", gjatë së cilës forcat amerikane iu afruan gradualisht tokës japonez.

Në shumë vende të pushtuara, rezistenca ndaj fashizmit u intensifikua gjatë kësaj periudhe. U formuan lëvizje të organizuara që zhvilluan luftë të armatosur kundër pushtuesve. Veçanërisht të dalluar ishin luftëtarët në Francë, njësitë guerile në Poloni dhe BRSS, si dhe partizanët jugosllavë, të cilët arritën të çlironin pjesë të mëdha të territorit para përfundimit të luftës. Këto lëvizje luajtën një rol të rëndësishëm në dobësimin e forcave armike dhe përgatitjen e terrenit për ofensivat përfundimtare aleate.

Goditja vendimtare në Frontin Perëndimor filloi më 6 qershor 1944 me pushtimin aleat të Normandisë, i njohur si Dita-D. Trupat amerikane, britanike dhe kanadeze zbarkuan masivisht dhe, pas luftimeve të ashpra, depërtuan nëpër front. Deri në fund të vitit Franca, Belgjika dhe Holanda ishin çliruar. Në pranverën e vitit 1945 forcat aleate nga perëndimi pushtuan Gjermaninë, ndërsa Ushtria e Kuqe përparoi nga lindja, duke dëbuar trupat gjermane nga Evropa Lindore dhe Qendrore dhe duke pushtuar Berlinin. I përballur me humbjen e afërt, Hitleri kreu vetëvrasje. Më 8/9 maj Gjermania kapitulloi dhe pushoi së funksionuari si shtet i pavarur.

Në Paqësor lufta vazhdoi. Forcat amerikane iu afruan ishujve japonezë, por hasën në rezistencë. Për të shkurtuar konfliktin, SHBA vendosën të përdorin një armë të re – bombën atomike. Më 6 dhe 9 gusht 1945 bomba u hodhën në Hiroshimë dhe Nagasaki. Japonia kapitulloi më 2 shtator 1945. Kjo i dha fund Luftës së Dytë Botërore.

Pyetje për diskutim:

Më 6 dhe 9 gusht të vitit 1945 SHBA hodhën bomba atomike në qytetet e Hiroshimës dhe Nagasakit në Japoni. Në ditët e para dhjetëra mijëra njerëz, kryesisht civilë, vdiqën. Deri në fund të vitit numri i të vdekurve kishte tejkaluar 200.000, për shkak të djegieve, rrezatimit dhe sëmundjeve të mëvonshme. Në vitet në vijim mijëra të mbijetuar vuanin nga kanceri, efektet gjenetike dhe sëmundjet kronike.

Qeveria amerikane e arsyetoi sulmin me qëllimin për ta detyruar Japoninë të dorëzohej dhe për të parandaluar një pushtim tokësor që do të kishte shkaktuar viktima të mëdha si në palën japoneze ashtu edhe në atë amerikane. Sipas disa vlerësimeve, pushtimi tokësor i Japonisë mund të kishte kushtuar dhjetëra mijëra ushtarë amerikanë, si dhe miliona viktima civile.

– A ishte i arsyetuar përdorimi i bombës atomike në kushtet e vitit 1945? Shpjegoni qëndrimin tuaj.

Paralelisht me operacionet ushtarake u zhvillua një aktivitet intensiv diplomatik. Në gusht të vitit 1941 kryeministri britanik Winston Çerçili dhe presidenti amerikan Franklin D. Ruzvelt miratuan Kartën e Atlantikut, e cila hodhi themelet e një rendi të ri botëror. Në janar të vitit 1942 u miratua Deklarata e Kombeve të Bashkuara, e cila më vonë do të bëhej baza për krijimin e Organizatës së Kombeve të Bashkuara (OKB). Në nëntor të vitit 1943 në Teheran u zhvillua takimi i parë i përbashkët i "Tre të mëdhenjve" – Ruzvelt, Çerçili dhe Stalin. Atje u morën vesh për hapjen e Frontit Perëndimor dhe mbështetjen për partizanët në Jugosllavi. Konferencat pasuese në Jaltë dhe Potsdam formësuan strukturën e pasluftës së Evropës dhe botës.

Stalini, Ruzvelti dhe Çerçili (Teheran, 1943)

Pasoja nga Lufta e Dytë Botërore

Lufta e Dytë Botërore la gjurmë të thella në të gjithë botën. Më shumë se 60 milionë njerëz – ushtarë dhe civilë – vdiqën. Miliona familje mbetën pa shtëpi, ushqim dhe kushte themelore jetese. Sulmet ajrore shkatërruan qytete të tëra, si Drezden dhe Varshavë. Gjatë rrethimit të Leningradit banorët jetuan për muaj të tërë pa ushqim, ujë dhe ngrohje të mjaftueshme, në kushte të ftohtit ekstrem dhe urisë. Në territoret e pushtuara u kryen deportime masive, ndëshkime kolektive dhe masakra të popullsisë civile.

Krimi më i tmerrshëm i Luftës së Dytë Botërore ishte holokausti – shfarosja sistematike e rreth gjashtë milionë hebrenjve nga Gjermania naziste. Përveç tyre, romët, popujt sllavë, personat me aftësi të kufizuara, kundërshtarët politikë e të tjerë u vunë në shënjestër. Viktimat u deportuan, u burgosën dhe u vranë në kampe përqendrimi si Aushvic, Treblinka, Majdanek, Sobibor e të tjerë. Shumë vdiqën në dhoma gazi, nga uria, sëmundjet dhe kushtet e vështira, në një nga episodet më të errëta në historinë e njerëzimit.

Pas luftës bota u përball me një detyrë të madhe: rindërtimin e situatës materiale, politike dhe morale. Filloi spastrimi i fashizmit dhe nazizmit. Gjyqe ndërkombëtare u organizuan në Nuremberg dhe Tokio, në të cilat të akuzuarit u nxorën para drejtësisë për krime lufte, krime kundër paqes dhe krime kundër njerëzimit.

Në të njëjtën kohë u hodhën themelet e një rendi të ri botëror. Filloi rindërtimi i shteteve të shkatërruara, u krijua bashkëpunimi ekonomik ndërkombëtar

dhe u krijuan mekanizma për sigurinë pas luftës. Qëllimi kryesor ishte i qartë: të mos lejohej një konflikt i ri botëror.

Përvojat e Luftës së Dytë Botërore përfaqësojnë një paralajmërim të qëndrueshëm për njerëzimin. Ato tregojnë se në çfarë pasojash katastrofike mund të çojë agresioni, intoleranca dhe ideologjitë e bazuara në urrejtje. Në të njëjtën kohë ato na kujtojnë se sa të rëndësishme janë paqja dhe të drejtat e njeriut dhe sa lehtë mund të kërcënohen. Historia nuk mund të ndryshohet, por ne duhet të mësojmë prej saj.

Fëmijë të burgosur në Aushvic

Kontrolloni atë që keni mësuar

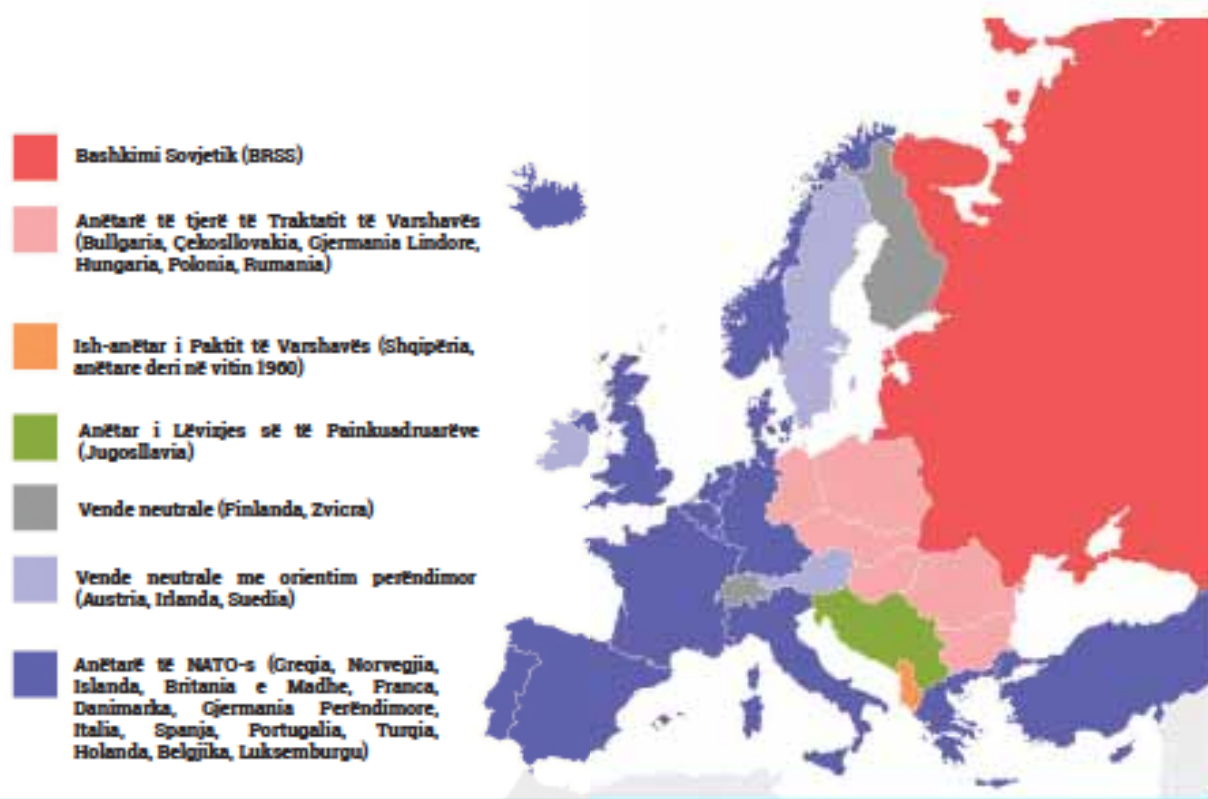
1. Cilat ishin arsytet e shpërthimit të Luftës së Dytë Botërore?
2. Si filloi lufta në Paqësor dhe cilat ishin ngjarjet kryesore që çuan në dorëzimin e Japonisë?
3. Përshkruani operacionet më të rëndësishme ushtarake në Evropë në vitin 1944.
4. Çfarë është Holokausti dhe si u krye nga regjimi nazist?

Lufta e Ftohtë

Shkaqet e Luftës së Ftohtë dhe ndarja e botës

Lufta e Ftohtë shënoi gjysmën e dytë të shekullit XX. Në atë kohë bota ishte e ndarë në dy blloqe: ai Perëndimor, i udhëhequr nga SHBA-të, dhe ai Lindor, i udhëhequr nga BRSS. Kjo epokë quhet edhe koha e botës bipolare, e dominuar nga BRSS dhe SHBA-të. Ndryshe nga luftërat klasike, Lufta e Ftohtë u zhvillua pa një konflikt të armatosur të drejtpërdrejtë midis dy superfuqive. Në vend të kësaj, pati një luftë për ndikim në diplomaci, teknologji ushtarake, pushtimin e hapësirës, por edhe në film, muzikë dhe sport.

Pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore bota hyri në një periudhë të re pasigurie. Rendi i mëparshëm ndërkombëtar ishte shkatërruar dhe detyra kryesore ishte riorganizimi i Evropës dhe botës. Edhe gjatë luftës në shkurt të vitit 1945 në Konferencën e Jaltës, Ruzvelt, Çerçili dhe Stalini ranë dakord mbi themelet e rendit të ri. Marrëveshjet e tyre u specifikuan në Konferencën e Potsdamit (korrik-gusht të vitit 1945), ku u vendos që Gjermania dhe Berlioni të ndaheshin në katër zona pushtimi nën kontrollin e SHBA-së, Britanisë së Madhe, BRSS-së dhe Francës. Japonia u pushtua nga forcat amerikane dhe u konfirmua iniciativa për krijimin e Kombeve të Bashkuara. Përveç kësaj, u vendosën udhëzime për traktatet e paqes me shtetet e mundura: Italinë, Bullgarinë, Rumaninë, Hungarinë dhe Finlandën, si dhe për gjykimin e udhëheqësve nazistë dhe kriminelëve të tjerë të luftës.

Evropa në Luftën e Ftohtë

Megjithatë, deri në fund të viteve 1940-ta mosmarrëveshjet kishin lindur tashmë midis SHBA-së dhe BRSS-së. Dyshimet dhe akuzat për marrëveshje të paplotësuara çuan në ndarjen graduale të Evropës. Në mars të vitit 1946 Vinston Çerçili, në fjalimin e tij në Fulton, përmendi "perden e hekurt" që zbriste mbi Evropë – një simbol i Luftës së Ftohtë që kishte filluar. Në vitin 1947 presidenti i SHBA-së, Harri Truman, shpalli doktrinën e tij të ndihmës për popujt e lirë të botës, të cilën BRSS-ja e perceptoi si një kërcënim dhe iu përgjigj duke shtrënguar kontrollin mbi Evropën Lindore.

Ndarja u thellua me krijimin e dy shteteve gjermane: Gjermanisë Perëndimore (nga zonat perëndimore) dhe Gjermanisë Lindore (nën kontrollin sovjetik). Ndarjet ushtarako-politike u përforcuan me formimin e NATO-s (1949), si një aleancë e demokracive perëndimore, dhe Traktatit të Varshavës (1955), të themeluar nga BRSS-ja dhe shtetet socialiste lindore, në përgjigje të NATO-s.

Vendet e Evropës Perëndimore vazhduan të zhvilloheshin sipas modelit të kapitalizmit, pluralizmit dhe demokracisë. Plani Marshall (1948-1952), i financuar nga SHBA-ja, u aplikua për rindërtimin e tyre ekonomik. Shtetet e Evropës Lindore, nën ndikimin e BRSS-së, krijuan një sistem njëpartiak, një ekonomi të planifikuar dhe një qeveri të centralizuar, me kufizime mbi të drejtat dhe liritë e njeriut.

Lufta e Ftohtë ishte gjithashtu një luftë ideologjike midis komunizmit dhe kapitalizmit. BRSS-ja kërkoi të përhapte komunizmin kudo që ekzistonin kushtet, gjë që shkaktoi shqetësim të thellë në Perëndim. Komunizmi u përhap në Kinë, i udhëhequr nga udhëheqësi i Partisë Komuniste, Mao Ce Dun. Ai u pranua gjithashtu në Korenë Veriore, Vietnam dhe pjesë të Afrikës dhe Amerikës Latine, gjë që e intensifikoi më tej polarizimin global.

Luftërat dhe ndërhyrjet lokale

Që nga fundi i viteve 1940 si pjesë e konfliktit global midis dy blloqeve kanë shpërthyer luftëra dhe kriza të shumta rajonale. SHBA dhe BRSS morën pjesë indirekt, duke mbështetur palë të ndryshme ndërluftuese.

Kriza e Berlinit (1948/1961) kishte të bënte me statusin e qytetit të Berlinit, i cili, megjithëse ndodhej në Gjermaninë Lindore, ishte i ndarë në një pjesë lindore, të kontrolluar nga BRSS, dhe një pjesë perëndimore të qeverisur nga SHBA, Britania e Madhe dhe Franca.

Hulumtoni:

Gjatë Luftës së Ftohtë u formuan organizata dhe shoqata të shumta ndërkombëtare me qëllime të ndryshme: ruajtjen e paqes, promovimin e bashkëpunimit ose mbrojtjen e interesave të grupeve të caktuara të shteteve.

Disa prej tyre janë: OKB-ja (1945), Lidhja Arabe (1945), Këshilli i Evropës (1949), Bashkimi Evropian (1957/1993), Lëvizja e të Paikutuarëve (1961), Organizata e Unitetit Afrikan – Bashkimi Afrikan (1963/2002) dhe KSBE/OSBE (1975/1994).

– Zgjidhni njëren nga këto organizata dhe hetoni se cilat ishin qëllimet e saj kryesore dhe nëse, sipas mendimit tuaj, i përmbushi ato. Shpjegoni shkurt.

Mao Ce Dun

Në vitin 1948 BRSS bllokoi komunikimin me Berlinin Perëndimor, por Aleatët Perëndimorë u përgjigjën me një transport ajror dhe furnizuan qytetin nga ajri për gati një vit.

Në vitin 1961 Gjermania Lindore, me mbështetjen e BRSS-së, ndërtoi Murin e Berlinit, i cili ndau fizikisht Berlinin Perëndimor nga ai Lindor. Muri i Berlinit u bë simbol i ndarjes midis Lindjes dhe Perëndimit gjatë Luftës së Ftohtë.

Lufta Koreane (1950–1953) filloi kur Koreja Veriore pushtoi Korenë Jugore, duke kaluar paralelin e 38-të – vijën që kishte ndarë Gadishullin Korean që nga Lufta e Dytë Botërore. Lufta ishte një konflikt midis dy vendeve me sisteme politike kundërshtarë: Veriu komunist, i mbështetur nga BRSS dhe Kina, dhe Jug, i mbështetur nga OKB-ja, e cila formoi një koalicion ushtarak të udhëhequr nga SHBA.

Fëmijët gjatë kohës së Luftës koreane

Pas tre vitesh luftimesh u arrit një armëpushim, por jo një traktat formal paqeje. Si rezultat Gadishulli mbeti i ndarë dhe u krijua një zonë e çmilitarizuar midis dy vendeve.

Lufta e Vietnamit (1955–1975) u shoqërua me përpjekjen për të parandaluar përhapjen e komunizmit në Azinë Juglindore. Pas tërheqjes franceze Vietnami u nda në një Veri komunist, të mbështetur nga BRSS dhe Kina, dhe Jug antikomunist, të mbështetur nga SHBA. Konflikti filloi në vitin 1955 me përlëshje të armatosura, prita dhe sabotime, kryesisht nga guerilët komunistë nga Jug, të njohur si Vietkong.

Në vitin 1965 SHBA u përfshi me një ndërhyrje masive ushtarake, duke shpresuar të parandalonin rënien Jugore. Kjo përfundoi me dështim dhe pas tërheqjes së trupave amerikane, Vietnami i Veriut korri një fitore dhe e bashkoi vendin nën sundimin komunist.

Kriza e raketave kubaneze (1962) ishte një nga momentet më të rrezikshme të Luftës së Ftohtë. Pasi Fidel Kastro erdhi në pushtet, Kuba iu afrua BRSS-së, e cila filloi të vendoste raketa bërthamore në ishull. SHBA, të udhëhequra nga presidenti Xhon F. Kenedi, u përgjigjën me një bllokadë detare. Pas negociatave të tensionuara diplomatike, BRSS, nën Nikita Hrushçovin, ra dakord të tërhiqte raketat dhe SHBA u zotuan të mos pushtonin Kubën dhe ranë dakord jozyrtarisht të tërhiqnin raketat e tyre nga Turqia.

Ndërhyrja sovjetike në Afganistan (1979) ishte një përpjekje e BRSS-së për të ruajtur regjimin komunist në Kabul. Lufta u shndërrua në një konflikt të gjatë dhe të kushtu-

Presidentët e BRSS-së dhe SHBA-së – Nikita Hrushçovi dhe Xhon F. Kenedi

eshëm, në të cilin muxhahedinët u mbështetën nga SHBA, Pakistani dhe aleatë të tjerë. Konflikti përfundoi me tërheqjen e trupave sovjetike në vitin 1989 dhe konsiderohet “Vietnami sovjetik”.

Konflikte edhe ndërhyrje të ngjashme të tërthorta kanë ndodhur edhe në pjesë të tjera të botës – në Afrikë, Amerikën Latine dhe Lindjen e Mesme – ku dy superfuqitë garonin për ndikim.

Pyetje për diskutim:

Konflikte moderne dhe kërkimi për paqe

Gjatë gjithë historisë njeriu nuk ka pushuar së luftuari. Që nga antikiteti deri në ditët e sotme konfliktet kanë ndodhur pothuajse vazhdimisht, në forma dhe shkallë të ndryshme, nga konflikte të vogla fisnore deri te luftëra botërore.

Edhe pse jetojmë në një epokë globalizimi dhe teknologjie të përparuar, konfliktet e dhunshme janë ende të pranishme në të gjithë botën. Konfliktet moderne janë të larmishme dhe komplekse. Ato mund të jenë konvencionale (midis ushtrive të rregullta), asimetrike (ku njëra palë është dukshëm më e fortë), hibride (duke përdorur metoda konvencionale dhe jokonvencionale) ose konflikte kibernetike, ku lufta zhvillohet nëpërmjet internetit dhe platformave digjitale. Në disa raste ato plotësohen ose ushqehen nga fenomene të tilla si terrorizmi, i cili bëhet një mjet për përballje politike, ideologjike ose fetare.

Por thelbi mbetet i njëjtë. Interesa dhe identitete të ndryshme vazhdojnë të përplasen. Luftërat në Ballkan, Lindjen e Mesme, Afrikë dhe Ukrainë janë vetëm një pjesë e hartës komplekse të luftës së re globale. Këto konflikte, përveç shkatërrimeve ushtarake, shpesh shkaktojnë pasoja të rënda humanitare, duke përfshirë një numër në rritje të refugjatëve dhe migrantëve, prishjen e kushteve themelore të jetesës dhe pasigurinë afatgjatë për popullsinë civile.

Në një përpjekje për të parandaluar ose zgjidhur konflikte të tilla, ekzistojnë traktate ndërkombëtare, gjykata ndërkombëtare dhe një sistem i së drejtës ndërkombëtare. Edhe pse efektiviteti i tyre është i ndryshueshëm, ato janë mjete për drejtësi, llogaridhënie dhe dialog.

Historia na mëson jo vetëm për shkaqet e konflikteve, por edhe për nevojën për mirëkuptim, ndjeshmëri dhe bashkëpunim. Paqja është një proces, jo një shtet. Pyetja është – a e duam vërtet atë?

– A ngjajnë konfliktet moderne me ato të Luftës së Ftohtë? Si janë të ngjashme dhe si ndryshojnë?

– Gjatë Luftës së Ftohtë nuk pati luftë të drejtpërdrejtë midis SHBA-së dhe BRSS-së, por pati shumë luftëra të tjera në pjesë të ndryshme të botës. A ndikojnë ende Fuqitë e Mëdha në konfliktet në vendet e tjera sot? Shpjegoni.

Gara për armatim dhe hapësirë

Konflikti midis Lindjes dhe Perëndimit u reflektua edhe në garën e armatimeve bërthamore dhe garën hapësinore.

Pas Luftës së Dytë Botërore bota hyri në epokën atomike. SHBA-të dhe BRSS u bënë fuqi bërthamore dhe filluan zhvillimin dhe prodhimin intensiv të armëve me fuqi të madhe shkatërruese. U prodhuan bomba atomike, raketa bërthamore me rreze të gjatë veprimi, bombardues strategjikë, nëndetëse dhe anije me energji bërthamore. U krijua një arsenal i madh që përbënte një kërcënim të vazhdueshëm për paqen botërore.

Në të njëjtën kohë gara u përhap edhe në hapësirë. Në vitin 1957 BRSS lëshoi satelitin e parë artificial, Sputnik 1. Në vitin 1961, Juri Gagarin u bë njeriu i parë që fluturoi në hapësirë, ndërsa në vitin 1963, gruaja e parë bëri të njëjtën gjë – Valentina Tereshkova. SHBA u përgjigjën duke u ulur në Hënë në vitin 1969, me misionin Apollo 11. Gjatë viteve 1970 konkurrenca u shndërrua në bashkëpunim dhe u kryen misione të përbashkëta.

Valentina Tereshkova – gruaja e parë që fluturoi në hapësirë

Edhe pse konflikti ishte kryesisht politik dhe ushtarak, Lufta e Ftohtë pati gjithashtu një ndikim të fortë në jetën e përditshme. Në Bllokun Lindor qytetarët jetonin nën mbikëqyrje të rreptë, censurë dhe kufizime udhëtimi. Në Perëndim frika nga lufta bërthamore dhe komunizmi çoi në ndërtimin e strehimoreve, stërvitjeve të evakuimit dhe përhapjes së propagandës antikomuniste.

Lufta e Ftohtë u zhvillua gjithashtu përmes kulturës, sporteve dhe medias. SHBA përhapin ideologjinë e tyre përmes filmave, programeve radiofonike dhe sporteve. BRSS promovoi baletin, muzikën klasike dhe projektet arsimore. Të dy palët garuan gjithashtu në Botën e Tretë: duke ofruar bursa, ndihmë mjekësore dhe duke ndërtuar shkolla dhe spitale. Në vend të armëve, këtu u përdorën ide dhe vlera.

Lufta e Ftohtë kaloi nëpër disa faza: fillimi, përshkallëzimi, ngrohja e marrëdhënieve (detant), përkeqësimi përsëri dhe më në fund fundi i saj. Rënia e Murit të Berlinit në vitin 1989 dhe rënia e BRSS në vitin 1991 shënuan fundin e saj.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë termi Luftë e Ftohtë dhe si ndryshon nga luftërat klasike?
2. Cilat dy aleanca ushtarake-politike ishin formuar nga dy blloqet?
3. Pse Muri i Berlinit u bë simbol i Luftës së Ftohtë?

Dekolonizimi dhe lufta për pavarësi në shekullin XX

Shpërbërja e sistemit kolonial dhe dekolonizimi i Azisë

Në shekullin XX filloi një proces global i shpërbërjes së sistemit kolonial dhe çlirimit të kolonive, i njohur si dekolonizim. Popujt nën sundimin e huaj shprehën gjithnjë e më shumë aspiratat e tyre për liri dhe të drejtën e vetëvendosjes. Fuqitë koloniale, të dobësuar nga luftërat dhe presioni ndërkombëtar, nuk mund të ruanin më kontrollin.

Lufta për çlirim u zhvillua në mënyra të ndryshme – përmes luftërave, revolucioneve dhe kryengritjeve, por edhe përmes mjeteve paqësore si negociatat, referendumet dhe rezistenca jo e dhunshme. Prosesi u përshpejtua pas Luftës së Dytë Botërore, kur ekuilibri i fuqisë në botë ndryshoi, lëvizjet çlirimtare u intensifikuan dhe organizatat ndërkombëtare, veçanërisht OKB-ja, ofruan mbështetje për dekolonizimin.

Lëvizjet anticoloniale në Azi filluan në periudhën midis dy luftërave dhe morën vull pas Luftës së Dytë Botërore. Në Indinë Britanike lëvizja për pavarësi e udhëhequr nga Mahatma Gandhi bazohej në rezistencën paqësore dhe mosbindjen civile. Në vitin 1947 India fitoi pavarësinë dhe Pakistani u krijua si shtet për popullsinë myslimane të pjesëve të ish-Indisë Britanike.

Në Indokinë Ho Shi Min shpalli Republikën Demokratike të Vietnamit në vitin 1945. Franca nuk e njohu shtetin e ri. Lufta që pasoi zgjati tetë vjet dhe përfundoi me humbjen e francezëve në vitin 1954. Vietnamit u nda përkohësisht, ndërsa Laosi dhe Kamboxhia u njohën ndërkombëtarisht si shtete të pavarura.

Një luftë e ngjashme u zhvillua në Indonezi, e cila u bë shtet i pavarur pas luftës me Holandën (1945–1949). Në vitet në vijim vende të tjera në rajon, si Sri-Lanka dhe Malajzia, ndoqën shembullin.

Lëvizja anticoloniale u intensifikua edhe midis popujve të botës arabe. Deri në Luftën e Dytë Botërore Jemeni, Egjipti, Iraku dhe Arabia Saudite kishin shpallur tashmë pavarësinë e tyre. Në vitin 1946, Franca dhe Britania e Madhe u tërhoqën nga Jordania, Libani dhe Siria, të cilat u bënë shtete të pavarura.

Pas planit të dështuar të ndarjes së OKB-së për Palestinën, shteti i Izraelit u shpall në vitin 1948. Kjo shkaktoi konflikt të armatosur me popullsinë arabe dhe shtetet fqinje. Lufta e parë arabo-izraelite shpërtheu në vitin 1948, e cila përfundoi me armëpushim, pa zgjidhje përfundimtare për Palestinën. Në vitin 1964 u themelua Organizata për Çlirimin e Palestinës (PLO), e cila më vonë u dre-

Mahatma Gandhi

A e dinit se:

Mahatma Gandhi besonte se njeriu mund të luftojë kundër padrejtësisë pa dhunë.

Lëvizja e tij për pavarësinë e Indisë përdorte protesta paqësore, bojkotime dhe refuzim për t'i respektuar ligjet e padrejta.

Në vitin 1930 ai e udhëhoqi Marshin e kripës, kur eci më shumë se 380 kilometra në këmbë për të protestuar kundër monopolizimit britanik të kripës. Mijëra njerëz iu bashkuan, ndërsa marshi u bë simbol i rezistencës.

jtua nga Jaser Arafat. Me kalimin e kohës PLO dhe Arafati u bënë simbole të luftës palestineze për shtetësi.

Dekolonizimi në Afrikë dhe neokolonializmi

Në Afrikë lëvizja antikoloniale fitoi vrull me mbështetjen e idesë Pan-Afrikane, të simbolizuar nga slogani "Afrika e Afrikanëve". Deri në vitet 1960 një numër i madh vendesh ishin çliruar nga sundimi kolonial. Maroku, Tunizia dhe Algjeria fituan pavarësinë nga Franca, disa në mënyrë paqësore, disa pas një lufte të gjatë të armatosur. Gana, Nigeria, Kenia dhe të tjera u çliruan nga sundimi britanik. Republika Demokratike e Kongos fitoi pavarësinë nga Belgjika, ndërsa Angola dhe Mozambiku nga Portugalia.

Një proces i ngjashëm ndodhi në Karaibe. Koloni të tilla si Xhamajka, Trinidad dhe Tobago dhe Barbadosi u bënë shtete të pavarura, por ruajtën lidhjet kulturore dhe politike me ish-autoritetet koloniale.

OKB-ja luajti një rol të rëndësishëm në mbështetjen e dekolonizimit. U krijua Këshilli i Kujdestarisë për të administruar territoret nën mbikëqyrje ndërkombëtare, ndërsa në vitin 1960 u miratua Deklarata për dhënien e pavarësisë vendeve dhe popujve kolonialë. Me kalimin e kohës territoret e besimit fituan shtetësi, i fundit ishte kombi ishullor i Paqësorit, Palau, i cili u bë i pavarur në vitin 1994.

Pas fitimit të pavarësisë, shumë shtete të reja u përballën me sfida të mëdha. Ato shpesh u detyruan të përvetësonin metodat e qeverisjes dhe organizimit të përdorura nga ish-sundimtarët e tyre kolonialë. Megjithatë formalisht të pavarura, ato mbetën nën ndikimin politik, ekonomik dhe kulturor, i cili quhet neokolonializëm.

Në politikën ndërkombëtare shumica e këtyre shteteve nuk i përkisnin asnjërit prej dy blloqeve kryesore. Në vend të kësaj, ata iu bashkuan Lëvizjes së të Paikutadruarëve, e themeluar në vitin 1961 në Beograd, e cila mbështeste respektin për sovranitetin, barazinë midis shteteve, zgjidhjen paqësore të mosmarrëveshjeve dhe rezistencën ndaj të gjitha formave të ndikimit kolonial.

Patris Lumumba – kryeministri i parë i Republikës Demokratike të pavarur të Kongos

Dekolonizimi i botës

Në disa raste procesi i çlirimit u shoqërua me paqëndrueshmëri. Shpërthyen kryengritje, luftëra civile dhe grushte ushtarake, ndërsa në disa vende u vendosën regjime diktatoriale. Dallimet midis grupeve etnike dhe fetare, së bashku me institucionet e dobëta dhe ndërhyrjet e huaja, e bënë të vështirë ndërtimin e shteteve të qëndrueshme.

Të drejtat civile dhe format paqësore të rezistencës

Pas Luftës së Dytë Botërore dolën iniciativa për të mbrojtur të drejtat e njeriut dhe civile si themeli i demokracisë. Në vitin 1948 Asambleja e Përgjithshme e OKB-së miratoi Deklaratën Universale të të Drejtave të Njeriut, e cila u bë dokumenti më i rëndësishëm ndërkombëtar në këtë fushë. Ajo shërben si bazë për përpjekjet kombëtare, rajonale dhe globale për të mbrojtur të drejtat e individëve.

Në Evropë mbrojtja e të drejtave të njeriut bazohet në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut (1950) dhe punën e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut (1959). Në nivel kombëtar një rol të rëndësishëm luan Avokati i Popullit, si institucion që mbron të drejtat e qytetarëve.

Të drejtat e njeriut dhe civile ndahen në individuale dhe kolektive, varësisht nëse ato zbatohen për individë apo komunitete. Ato përfshijnë të drejtat civile dhe politike, sociale, ekonomike, kulturore dhe të solidaritetit. Të drejtat individuale, ndër të tjera, përfshijnë të drejtën e votës, lirinë e fjalës, fenë dhe procesin e rregullt ligjor, ndërsa të drejtat kolektive lidhen me ruajtjen e identitetit kultu-

Nehru (India), Nkrumah (Gana), Naser (Egjipt), Sukarno (Indonezi), Tito (Jugosllavi) – udhëheqës të Lëvizjes së të Paqësuarëve

Pyetje për diskutim:

Më 28 gusht 1963, gjatë marshit të madh "Marshi për punë dhe liri" në Uashington, Martin Luter King mbajti fjalimin e tij më të njohur "Kam një ëndërr".

"...Kam një ëndërr që një ditë, në kodrat e kuqe të Xhorxhias, bijtë e ish-skllervëve dhe bijtë e ish-pronarëve të skllervëve do të jenë në gjendje të ulen së bashku, në vëllazëri, në të njëjtën tryezë.

Kam një ëndërr që një ditë edhe shteti i Misisipit – një shtet që përvëlon nga vapa e padrejtësisë dhe mbytet nga vapa e shtypjes – do të transformohet në një oazë lirie dhe drejtësie.

Kam një ëndërr që një ditë katër fëmijët e mi të vegjël do të jetojnë në një vend ku nuk do të gjykojnë nga ngjyra e lëkurës së tyre, por nga përmbajtja e karakterit të tyre.

Kam një ëndërr sot!"

– Ç'mendoni, a është bërë realitet ëndrra e Martin Luter Kingut? A ekziston ende racizmi sot?

ror, përdorimin e gjuhës amtare të dikujt dhe mbrojtjen e mjedisit.

Pas Luftës së Dytë Botërore lëvizja për të drejtat civile dhe pacifizmi fituan forcë si rezistencë kundër luftërave dhe dhunës. Në SHBA lufta për barazi u përqendrua në ndarjen racore dhe diskriminimin kundër afrikano-amerikanëve. Lëvizja e udhëhequr nga Martin Luter King përdori metoda jo të dhunshme, të tilla si marshime, greva dhe protesta. Nën presionin publik u miratuan ligje për të shfuqizuar diskriminimin bazuar në racë, gjini dhe origjinë.

Aktivistet gra luajtën gjithashtu një rol të rëndësishëm. Roza Parks refuzoi të linte vendin e saj në një autobus të rezervuar për të bardhët, duke shkaktuar rezistencë masive ndaj ndarjes. Gratë ishin gjithashtu udhëheqëse të protestave në pjesë të tjera të botës.

Një lëvizje e ngjashme ekzistonte në Afrikën Jugore, ku aparteidi nënkuptonte dominim politik dhe shoqëror të pakicës së bardhë mbi shumicën e zezë. Simboli i rezistencës ishte Nelson Mandela, udhëheqësi i Kongresit Kombëtar Afrikan. Aparteidi u shfuqizua në fillim të viteve 1990 dhe Mandela u bë presidenti i parë me ngjyrë i Afrikës Jugore.

Gjatë Luftës së Ftohtë dolën lëvizje pacifiste, veçanërisht në SHBA, duke protestuar kundër Luftës së Vietnamit dhe armëve bërthamore. Fushatat e çarmatimit u bënë një pjesë e rëndësishme e rezistencës publike.

Kohët e fundit, si vazhdimësi e iniciativave globale për të drejtat e njeriut dhe paqen, çështjet që lidhen me mbrojtjen e mjedisit, ndryshimet klimatike dhe ndotjen janë ngritur gjithnjë e më shumë. Këto sfida kanë çuar në zhvillimin e lëvizjeve mjedisore në të gjithë botën.

Nelson Mandela

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Segregacion

Ndarja e detyruar e njerëzve sipas racës, fesë ose prejardhjes, e cila e vendos një grup në një situatë më të keqe dhe u mohon atyre të drejta të barabarta. Për shembull, në SHBA dikur kishte ligje që ndalonin të bardhët dhe afrikano-amerikanët të mësonin në të njëjtën shkollë ose të uleshin së bashku në një autobus.

Pacifizëm

Një qëndrim ose lëvizje që mbështet paqen dhe kundërshton luftën dhe dhunën.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Ç'do të thotë termi dekolonizim?
2. Çfarë roli luajti Mahatma Gandhi në çlirimin e Indisë?
3. Ç'do të thotë slogani "Afrika për afrikanët"?
4. Cili ishte simboli i rezistencës kundër aparteidit në Afrikën Jugore?

Rënia e komunizmit dhe demokracitë e reja në Evropë

Kriza në Bllokun Lindor dhe shpërbërja e BRSS-së

Pas Luftës së Dytë Botërore vendet e Bllokut Lindor (Polonia, Çekosllovakia, Hungaria, Rumania dhe Bullgaria) ranë nën dominimin politik, ekonomik dhe ushtarak të BRSS-së. Filloi një proces "Sovjetizimi": u vendos sistemi socialist me sundim njëpartiak, në të cilin Partia Komuniste luajti rolin kryesor. U prezantuan pronësit shtetërore, një ekonomi e planifikuar, kolektivizimi dhe industrializimi. Udhëheqësit pro-sovjetikë besnikë ndaj Moskës u vendosën në krye të vendeve.

Pakënaqësia me modelin e imponuar socialist, shtypja politike dhe vështirësitë ekonomike filluan të manifestoheshin në vitet 1950 pas vdekjes së Stalinit. Në Gjermaninë Lindore (1953) dhe në Poloni (1956) shpërthyen fjalë dhe terma: trazira, demonstrata dhe greva. Në Hungari në vitin 1956 ndodhi revolucioni i vërtetë, i cili u shtyp me dhunë nga ndërhyrja e ushtrisë sovjetike.

Në fund të viteve 1960 Çekosllovakia përjetoi një përpjekje për ndryshim politik, të njohur si Pranvera e Pragës, e udhëhequr nga Aleksandar Dupçek. U kërkuar reforma që do të lejonin më shumë liri, pluralizëm dhe media të pavarur. Këto ide u quajtën "socializëm me fytyrë njerëzore" – një përpjekje për të ruajtur socializmin, por pa shtypje dhe me më shumë të drejta për qytetarët.

BRSS i konsideroi reformat të rrezikshme dhe antisocialiste. Në gusht të vitit 1968 ushtritë e BRSS-së dhe të Traktatit të Varshavës e pushtuan Çekosllovakinë dhe i dhanë fund përpjekjeve për ndryshim.

Pas kësaj ndërhyrjeje kontrolli sovjetik mbi Evropën Lindore mbeti i qëndrueshëm deri në fund të viteve 1980, kur BRSS dhe vendet e Bllokut Lindor ranë në një krizë të rëndë ekonomike. Prodhimi ra, dyqanet ishin bosh dhe njerëzit shpesh prisnin në

Rrëzimi i monumentit të Stalinit gjatë kohës së Revolucionit të Hungarisë (1956)

Fjalë dhe terma më pak të njohur:

Ekonomi e planifikuar

Sistem ekonomik në të cilin shteti përcakton se çfarë, sa dhe me çfarë çmimi do të prodhohet.

Kolektivizim

Proces në të cilin toka private dhe bagëtia e fshatarëve u morën dhe u bashkuan në kooperativa të përbashkëta bujqësore (kolektive), të menaxhuara nga shteti.

Pluralizëm

Parim i rendit shoqëror në të cilin ekzistojnë dhe veprojnë lirisht parti të shumta politike.

radhë për mallra bazë. E gjithë ekonomia kontrollohej rreptësisht nga shteti, i cili vendoste se ç'do të prodhohej, në çfarë sasive dhe me çfarë çmimi. Kjo mënyrë qeverisjeje u bë gjithnjë e më joefikase dhe nuk mund të krahasohej me ekonominë e SHBA-së dhe Evropës Perëndimore.

Në vitin 1985 Mihail Gorbaçov, udhëheqës relativisht i ri me ide për ndryshim, erdhi në pushtet në BRSS. Për të kapërcyer krizën, filluan reformat e quajtura glasnost (hapje) dhe perestrojkë (ristrukturim). Glasnosti lejoi lirinë e fjalës dhe transparencë më të madhe në shoqëri, ndërsa perestrojka kërkoi një ulje të kontrollit shtetëror dhe më shumë autonomi për qytetarët dhe ndërmarrjet në ekonomi.

Megjithatë, reformat nuk dhanë rezultate. Ekonomia ishte e dobët dhe e papërgatitur për ndryshim, idetë komuniste ishin të rrënjosura thellë dhe kërkesat për pavarësi u shfaqën në disa republika. Aq më tepër, shumë qytetarë nuk besonin se ndryshimet do të sillnin vërtet një jetë më të mirë.

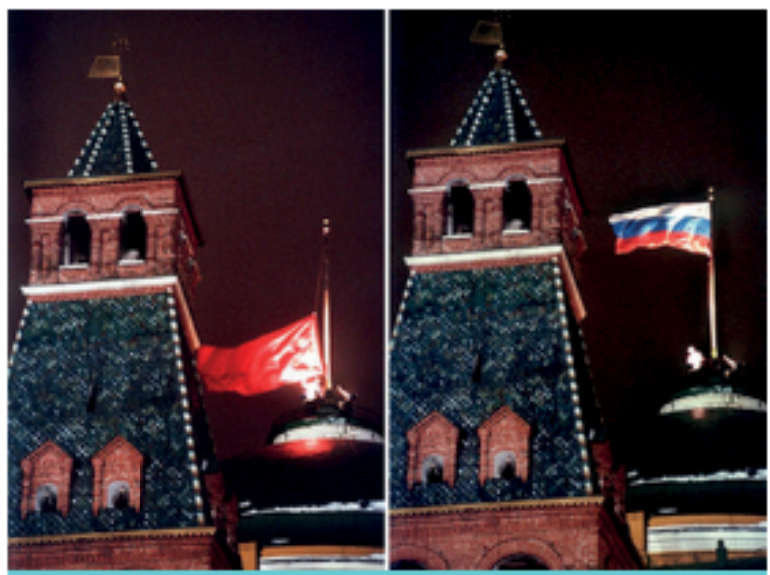
Reformat e Gorbaçov, në vend që të forconin sistemin, përshpejtuan rënien e BRSS-së. Të parat që kërkuan dhe fituan pavarësinë ishin republikat baltike: Lituania, Letonia dhe Estonia. Më tej pas kësaj, 12 republika të tjera sovjetike u larguan nga Bashkimi Sovjetik. Në dhjetor 1991 BRSS-ja pushoi së ekzistuari dhe në vend të tij dolën 15 shtete të reja të pavarura. Një përpjekje për grusht shteti kundër Gorbaçovit në gusht 1991 nuk e parandaloi rënien.

Kjo ngjarje shënoi fundin e komunizmit në BRSS dhe rënien e shtetit. Në të njëjtën kohë ishte fillimi i një periudhe të paqëndrueshme. Në vitet në vijim në hapësirën e ish-Bashkimit Sovjetik shpërthyen konflikte civile, etnike, territoriale dhe ndërshtetërore. Shpërbërja gjithashtu shënoi edhe fundin e Traktatit të Varshavës.

Pas një periudhe qetësimi marrëdhëniet midis SHBA-së dhe Bashkimit Sovjetik u përkeqësuan përsëri në vitet 1980, veçanërisht për shkak të ndërhyrjes sovjetike në Afganistan. Tensionet ishin të larta, por me ardhjen në pushtet të Mihail Gorbaçovit filloi një seri

Mihail Gorbaçov dhe Ronald Reagan

Fundi simbolik i BRSS-së – zëvendësimi i flamurit sovjetik me flamurin rus, 25 dhjetor 1991

bisedimesh me presidentët amerikanë Ronald Reagan dhe Xhorxh Bush. U arritën marrëveshje për reduktimin e armëve bërthamore, të cilat kontribuan në lehtësimin e tensioneve midis Lindjes dhe Perëndimit deri në fund të dekadës.

Në përplasjen e dy botëve ideologjike, kultura perëndimore pati një ndikim të papritur të fortë në Bllokun Lindor. Muzika, filmat, moda dhe stilet e jetesës perëndimore ishin tërheqëse për popujt pas "Perdes së hekurt". Perëndimi e përdori me mjeshtëri këtë si një mjet të heshtur, por efektiv ndikimi, i cili gradualisht tronditi vetëbesimin e sistemit komunist.

Rënia e komunizmit në Evropën Lindore

Zhvillimi i ngjarjeve në BRSS dhe ndryshimet në marrëdhëniet me Perëndimin ndikuan edhe në Evropën Lindore, ku filluan të rriteshin lëvizjet antikomuniste. Ndikimi sovjetik ra gradualisht, veçanërisht pasi Gorbaçovi deklaroi publikisht se BRSS nuk do të ndërhynte më në punët e brendshme të vendeve të Bllokut Lindor.

Një moment kyç simbolik dhe politik ishte rënia e Murit të Berlinit në nëntor të vitit 1989. Ai mur, i cili e kishte ndarë Gjermaninë dhe Evropën për më shumë se dy dekada, u bë simbol i ndarjes midis Lindjes dhe Perëndimit. Rënia e tij shënoi rënien e komunizmit në Evropën Lindore dhe fillimin e fundit të Perdes së Hekurt. Ngjarja i inkurajoi vendet e tjera në rajon që të çliroheshin nga sundimi komunist dhe ndikimi sovjetik.

Rënia e Murit të Berlinit

Gjatë periudhës së viteve 1989-1990 në shumicën e vendeve të Evropës Lindore u mbajtën zgjedhje demokratike shumëpartiake, ndërsa qeveritë komuniste u rrëzuan nga pushteti. Në disa vende ky proces u zhvillua në mënyrë paqësore, ndërsa në të tjera përmes protestave, konflikteve ose dhunës.

Në Poloni, në vitin 1980, u formua lëvizja "Solidariteti", e udhëhequr nga Lech Valensa. Ishte organizata e parë e pavarur në Bllokun Lindor që nuk ishte nën kontrollin e Partisë Komuniste. Në vitin 1990 Valesa u bë presidenti i parë i zgjedhur në mënyrë demokratike në Poloni.

Lech Valesa dhe papa i parë nga një vend i Bllokut Lindor, Gjon Pali II

Në Çekosllovakia, në vitin 1989, u krye i ashtuquajtur i Kadifenjtë, i cili e ndryshoi qeverinë pa dhunë, kurse Vaclav Havel u bë presidenti i ri. Në Hungari dhe Bullgari ndodhën edhe ndryshime politike paqësore.

Megjithatë, në Rumani ndryshimet erdhën pas një revolucioni të dhunshëm, gjatë të cilit diktatori Nikollae Çausheku u hoq nga pushteti, i cili u pushkatua pas një gjyqi të shkurtër.

Në Gjermaninë Lindore udhëheqja komuniste u përmbys, gjë që hapi rrugën për bashkimin gjerman.

BRSS dhe ushtria sovjetike u tërhoqën nga vendet e Bllokut Lindor. Kjo shënoi fundin e dominimit sovjetik në rajon.

Një nga ngjarjet më të rëndësishme ishte bashkimi i Gjermanisë. Me pëlqimin e katër fuqive fitimtare të Luftës së Dytë Botërore – BRSS, SHBA, Britania e Madhe dhe Franca, si dhe dy shteteve gjermane, bashkimi u krye në vitin 1990. Kështu, u krijua një shtet i vetëm – Republika Federale e Gjermanisë.

Në vitin 1993 Çekosllovakia pushoi së ekzistuari dhe në vend të saj u krijuan dy shtete të reja: Republika Çeke dhe Sllovakia. Në të njëjtën kohë u shemb edhe Republika Socialiste Federale e Jugosllavisë, gjë që çoi në një sërë konfliktesh të përgjakshme dhe shfaqjen e shteteve të reja në Ballkan.

Rënia e komunizmit dhe shembja e BRSS sollën ndryshime të thella në Evropë. Disa shtete u zhdukën dhe në vend të tyre u krijuan shtete të reja. Në disa raste ndryshimet ishin paqësore, në të tjera të shoqëruara me dhunë dhe trazira.

Pyetje për diskutim:

Pas dekadash konkurrence politike dhe ideologjike midis Lindjes dhe Perëndimit, rënia e komunizmit dhe shembja e BRSS shënuan fundin e Luftës së Ftohtë.

– Pse BRSS fitoi Luftën e Dytë Botërore dhe humbi Luftën e Ftohtë?

– A nënkuptonte vërtet rënia e komunizmit dhe shembja e BRSS fundin e Luftës së Ftohtë?

Në disa vende sistemi shtetëror u shemb plotësisht dhe shumë njerëz mbetën pa punë, para dhe siguri. Pas rënies së BRSS-së, vendin e saj si fuqi e madhe e zuri Rusia, e cila gjithashtu mori përsipër anëtarësimin në organizata ndërkombëtare, të tilla si Kombet e Bashkuara.

Derisa Lindja përballej me përçarje dhe trazira politike, Perëndimi u zhvendos drejt një bashkëpunimi më të madh, gjë që çoi në krijimin e Bashkimit Evropian në vitin 1993. Në vitet në vijim një numër i madh vendesh ish-komuniste u bënë anëtare të Bashkimit Evropian dhe të NATO-s, duke kërkuar siguri më të madhe, zhvillim ekonomik dhe jetë më të mirë për qytetarët e tyre.

Hulumtoni:

Rënia e RSF të Jugosllavisë çoi në krijimin e disa shteteve të reja.

– Cilat shtete dolën pas rënies së Jugosllavisë?

– Zgjidhni një nga këto shtete dhe përshkruani se si u zhvillua pavarësia e saj. A ishte paqësore apo e shoqëruar me konflikt?

Burimet flasin:

"Deri më sot ajo ishte nata më prekëse, emocionale dhe e bukur e jetës sime: njerëz që vazhdonin të kalonin nëpër reshta, binin në krahët e njëri-tjetrit, bërtisnin nga gëzimi, qeshnin, qanin. Sa e jashtëzakonshme dhe plot emocione ishte situata..."

Një berlinez lindor mbi rënien e Murit të Berlinit

Burimi: www.fr.de/politik/ganze-welt-berlin-11541682.html

"Duket sikur Sarajeva po vdes. Sikur po zhduket ngadalë. Jeta po zhduket. Si mund ta ndiej pranverën atëherë, nëse pranvera është diçka që zgjon jetën, kur këtu nuk ka jetë? Gjithçka këtu duket e vdekur."

Ditari i 12-vjeçares Zlata Filipović,
i shkruar gjatë rrethimit të Sarajevës dhe shpërbërjes së Jugosllavisë.

Burimi: Zlata Filipović, *Zlata's Diary: A Child's Life in Sarajevo*

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cila parti luajti një rol të madh në vendet e Bllokut Lindor pas Luftës së Dytë Botërore?
2. Cili ishte qëllimi i reformave "glasnost" dhe "perestrojka" në BRSS?
3. Cila ngjarje në vitin 1989 shënoi fillimin simbolik të fundit të komunizmit në Evropën Lindore?

AKTIVITET:

Holokausti

Holokausti është një nga krimet më të tmerrshme në historinë e njerëzimit. Gjatë Luftës së Dytë Botërore Gjermania naziste kreu një fushatë të organizuar për të shfarosur afërsisht gjashtë milionë hebrenj, si dhe qindra mijëra romë, sllavë, persona me aftësi të kufizuara, kundërshtarë politikë e të tjerë. Ishte një politikë e nxitur nga urrejtja dhe një mohim i plotë i të drejtës njerëzore për të ekzistuar.

Detyrë:

Punoni në grupe. Zgjidhni një nga temat e mëposhtme dhe përgatitni një prezantim ose poster të shkurtër të titulluar "Kurrë më".

Tema sipas zgjedhjes:

- Dëshmitë e viktimave. Zgjidhni një dëshmi të vërtetë (pa detaje shqetësuese) dhe shpjegoni se çfarë na mëson ajo për Holokaustin.
- Simbolet e kujtesës. Çfarë përfaqësojnë vendet si Aushvici ose qendrat përkujtimore? Pse janë të rëndësishëm?
- Dëshmitarët e pafajshëm. Ç'do të thotë heshtja gjatë mizorive? Cila është përgjegjësia e atyre që vëzhguan dhe lejuan që të ndodhte holokausti?
- Mesazhi im për botën. Ç'do t'u thoshit brezave të ardhshëm rreth kuptimit të kujtimit të holokaustit?

Prezantimi (2-3 minuta):

- Hyrje e shkurtër e temës
- Mesazhi kryesor i grupit (ç'duhet të mbahet mend)
- Shprehje vizuale ose tekstuale (poster, diapozitiv ose lexim i një teksti të shkurtër)

Diskutimi pas bisedës:

- Pse është e rëndësishme të flasim për holokaustin sot?
- Si mund t'i njohim shenjat e hershme të intolerancës?

HISTORIA DHE BOTA MODERNE

Hyrje në temë:

Historia sot studiohet dhe paraqitet në mënyra të ndryshme. Në këtë temë do të shqyrtojmë se si mediat, filmat, muzika dhe teknologjitë digjitale ndikojnë në kuptimin dhe prezantimin e ngjarjeve historike. Do të shpjegojmë pozicionin dhe rolin e grave në histori dhe në shoqërinë moderne, si dhe lidhjen e historisë me identitetin. Do të analizojmë përfitimet dhe rreziqet e përdorimit të teknologjive digjitale dhe inteligjencës artificiale në studimin e së kaluarës. Tema do të ngrejë gjithashtu pyetje rreth ndikimit të njohurive historike në të tashmen dhe mendimeve mbi të ardhmen.

Përmbajtjet:

- Historia, media dhe debatet publike
- Historia në kulturën e popullarizuar
- Gratë në histori dhe botën bashkëkohore
- Historia dhe identiteti
- Kujtesa historike në epokën digjitale
- Aktiviteti: Rinia dhe historia

Në fund të temës, do të jeni në gjendje:

- Të kuptoni ndikimin e medias, artit dhe digjitalizimit në mënyrën e perceptimit dhe studimit të së kaluarës.
- Të përshkruani karakteristikat kryesore të pop-kulturës në shoqëritë bashkëkohore.
- Të shpjegoni rolin shoqëror të filmit, muzikës dhe pop-kulturës në botën bashkëkohore.
- Të shpjegoni rëndësinë e debateve publike historike për shoqëritë bashkëkohore.
- Të krahasoni rolin shoqëror të grave në të kaluarën dhe sot.
- Të analizoni ndryshimet midis të rinjve dhe të rriturve në aspektin e vlerave shoqërore në të kaluarën dhe sot.
- Të kuptoni mënyrën e kujtesës historike në epokën moderne digjitale.
- Të analizoni rëndësinë e njohurive historike për të kuptuar sfidat bashkëkohore globale dhe për një vizion për të ardhmen.
- Të vlerësoni rëndësinë e historisë për zhvillimin shoqëror dhe ndërtimin e identitetit në të kaluarën dhe sot.
- Të demonstoni një qasje kritike ndaj informacionit historik në mediat tradicionale dhe digjitale.
- Të vlerësoni rëndësinë e kujtesës historike për ndërtimin e identitetit kolektiv në shoqërinë moderne.
- Të vlerësoni rolin e historisë në kuptimin dhe zgjidhjen e sfidave bashkëkohore shoqërore.

Historia, mediat dhe debatet publike

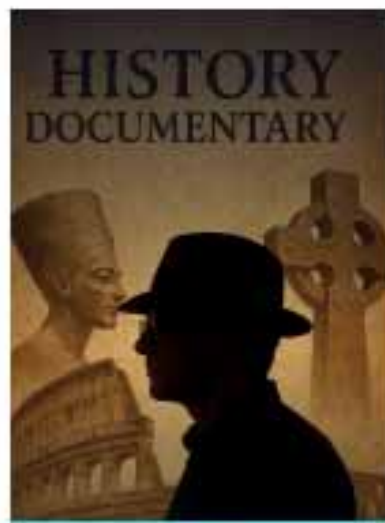
Mediat dhe historia

Historia nuk gjendet vetëm në tekstet shkollë, arkivat dhe muze-të. Në botën moderne ajo gjendet edhe në media të ndryshme, siç janë gazetat, dokumentarët dhe rrjetet sociale. Mediat luajnë një rol të rëndësishëm në ndarjen e informacionit rreth së kaluarës, por edhe në formësimin e mënyrës se si njerëzit e kuptojnë atë të kaluar.

Media tradicionale, duke përfshirë gazetat, radion dhe televizionin, kanë qenë një burim i rëndësishëm informacioni historik për publikun e gjerë për dekada të tëra. Raportet e lajmeve shpesh bëjnë krahasime midis një ngjarjeje aktuale dhe një situatë të ngjashme nga e kaluara. Në emisionet dokumentar televizive historia tregohet përmes historive që janë përshtatur për një audiencë më të gjerë. Një shembull i njohur është seriali "Bota në luftë", i cili përdor intervista, pamje të vjetra dhe rrëfim nga një narrator për të përcjellë informacion rreth Luftës së Dytë Botërore. Një shembull tjetër është dokumentari "Apokalipsi: Lufta e Parë Botërore", në të cilin, përmes pamjeve të koloritit dhe një mënyre moderne të rrëfimit, ngjarjet i afrohen një audience të re.

Megjithatë, mediat më të reja, veçanërisht platformat e internetit dhe rrjetet sociale kanë sjellë një ndryshim të madh. Atje kushdo mund të krijojë dhe të ndajë përmbajtje historike, gjë që rrit qasjen e historisë për publikun e gjerë. Megjithatë, kjo rritje e rrit gjithashtu rrezikun e interpretimeve të njëanshme dhe të pasakta. Në internet mund të gjeni video që mohojnë gjenocidet, siç është Holokausti ose që përhapin teori të pabazuara, siç është pretendimi se Revolucioni Francez ishte një komplot i organizatave sekrete. Një përmbajtje e tillë shpesh është teknikisht e realizuar mirë, me imazhe mbresëlënëse dhe rrëfim bindës, por nuk bazohet në fakte shkencore dhe nuk përdor burime të besueshme.

Media gjithashtu formëson njohuritë historike përmes mënyrës se si i paraqet heronjtë, viktimat dhe armiqët. Simbolet, fotografitë, këngët dhe sloganet krijojnë ndjenjën kolektive krenarie, trishtimi ose urrejtjeje. Në mediat amerikane, për shembull, heroizmi i ushtarëve që morën pjesë në Luftën e Dytë Botërore ose në luftën kundër skllavërisë theksohen shpesh. Filma dhe seriale televi-

Emisionet dokumentare historike – histori e përshtatur për një publik më të gjerë

Pyetje për diskutim:

Sot kushdo mund të publikojë video, tekste ose podcaste rreth historisë. Disa përmbajtje janë shumë të njohura, por nuk janë gjithmonë të sakta. Historianët thonë se të dhënat duhet të kontrollohen dhe duhet të përdoren burime të besueshme. Nga ana tjetër, disa njerëz besojnë se të gjithë kanë të drejtë të kenë mendimin e tyre.

– A duhet të kenë të gjithë të drejtë të barabartë për të folur për historinë, pavarësisht përvojës? Shpjegoni!

– Kush duhet të ketë ndikim më të madh në mënyrën si e mësojmë historinë – historianët apo publiku? Pse?

zive si "Vëllezër pas armëve" (*Band of Brothers*) dhe "Rrënjët" (*Roots*) kanë pasur një ndikim të madh në mënyrën se si brezat e rinj e përjetojnë historinë. Megjithatë, në të njëjtën kohë disa aspekte si vuajtjet e civilëve, e kaluara koloniale ose roli i njerëzve të zakonshëm shpesh thjeshtohen ose mbeten në prapavijë.

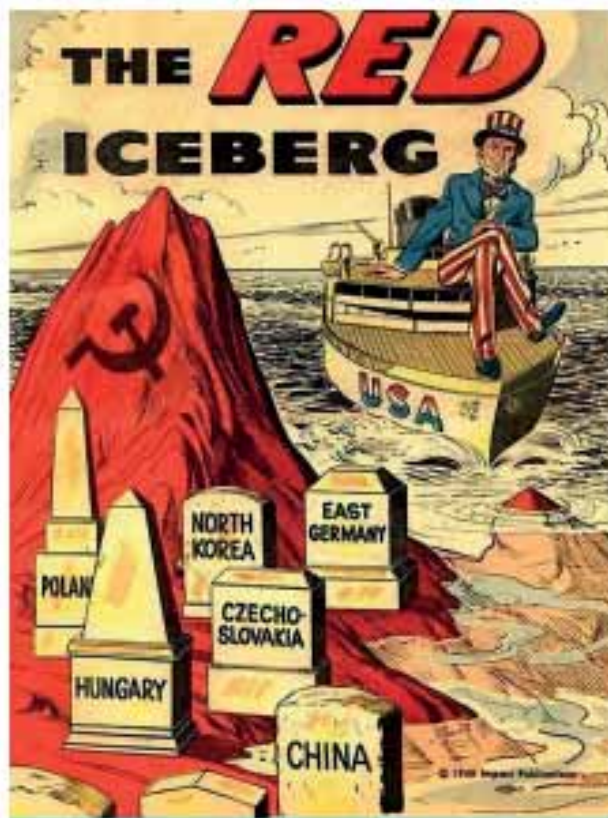
Propaganda është një nga mënyrat më të vjetra dhe më të fuqishme të përdorimit të historisë në media. Ajo shpesh shfaqet në situata konflikti luftarak, ndryshimesh politike ose gjatë zgjedhjeve. Gjatë Luftës së Ftohtë, si SHBA-të ashtu edhe BRSS përdorën simbole dhe narrativa historike për të arsyetuar ndikimin e tyre global. Propaganda sovjetike i paraqiti revolucionet komuniste dhe përhapjen e socializmit si pjesë të luftës kundër kapitalizmit dhe imperializmit. Më vonë kjo luftë u shoqërua edhe me rezistencën kundër fashizmit. Mediat amerikane, nga ana tjetër, e portretizuan kapitalizmin si trashëgimtar të demokracive të lashta. Krahasonim të tilla historike u përdorën për të nxitur patriotizmin ose për të krijuar frikë nga sistemi shoqëror kundërshtar.

Nga ana tjetër lajmet e rreme janë një formë tjetër e shtrembërimit mediatik të historisë. Duket se janë informacione të besueshme, por me vetëdije përhapin pasaktësi. Shpesh qarkullojnë përmes videove online, artikujve ose rrjeteve sociale. Për shembull, edhe sot ka përmbajtje që pretendon se Adolf Hitleri nuk kreu vetëvrasje në vitin 1945, por se iku në Argjentinë dhe jetoi deri në një moshë të pjekur. Edhe pse këto pretendime janë hedhur poshtë shkencërisht, ato vazhdojnë të marrin miliona shikime. Lajme të tilla të rreme minojnë të vërtetën historike, krijojnë mosbesim ndaj shkencës dhe i bëjnë njerëzit të pranojnë senzacionalizmin në vend të fakteve të verifikuara.

Historia nuk shfaqet në media vetëm përmes lajmeve dhe shfaqjeve dokumentare. Është pjesë e jetës publike dhe përmes debateve, teksteve shkollore, simbolet dhe shenjat shte-

Seriali televiziv "Vëllezër pas armëve"

Stripi propagandues antikomunist

A e dinit se:

Pretendimi se Napoleon Bonaparti ishte vetëm 150 centimetra i gjatë përsëritet shpesh në internet. Në fakt, kjo shifër lindi për shkak të një ndryshimi midis njësive matëse franceze dhe britanike, ndërsa në shekullin XIX u përdor nga media britanike për të krijuar një imazh të Napoleonit si një figurë e shkurtër dhe qesharake. Në realitet, Napoleoni ishte rreth 169 centimetra i gjatë, që ishte mjaft mesatare për kohën e tij. Një histori e tillë është si lajm i rremë (sepse nuk është i vërtetë), ashtu edhe propagandë (sepse kishte për qëllim ta portretizonte Napoleonin si qesharak dhe të pavlerë).

tërore. Disa flamuj, stema ose monumente mund të provokojnë debate sepse na kujtojnë njerëz ose ngjarje që grupe të ndryshme i përjetojnë ndryshe. Në SHBA, për shembull, ka pasur një debat publik të gjatë se monumentet e gjeneralëve nga Lufta Civile që luftuan për Konfederatën a duhet të mbeten. Disa i mbrojnë ato si pjesë të trashëgimisë kulturore, ndërsa të tjerë i shohin si simbole të skllavërisë dhe pabarazisë racore. Polemika të tilla tregojnë se grupe të ndryshme kanë kujtime dhe lidhje të ndryshme emocionale me historinë.

Historia në tekstet shkollore dhe debatet publike

Tekstet shkollore janë gjithashtu një formë mediatike. Mënyra se si paraqiten ngjarjet historike, termat e përdorur dhe zgjedhja e personazheve ndikojnë në mënyrën se si të rinjtë do ta kuptojnë të kaluarën. Në tekstet shkollore gjermane Lufta e Dytë Botërore trajtohet me theks në përgjegjësinë e regjimit nazist, vuajtjet që shkaktoi dhe rëndësinë e pajtimit. Qëllimi është që të rinjtë gjermanë të kuptojnë se çfarë ndodhi, pse ndodhi dhe cilat ishin pasojat e saj, me qëllim që të sigurohet që mizori të tilla të mos përsëriten kurrë.

Në Britaninë e Madhe për një kohë të gjatë tekstet shkollore e paraqitën Perandorinë Britanike kryesisht përmes aspekteve pozitive, siç janë përparimi teknologjik dhe përhapja e gjuhës dhe kulturës angleze. Vetëm kohët e fundit kanë filluar të trajtohen tema siç janë skllavëria, shfrytëzimi dhe dhuna kundër popullsisë lokale në koloni.

Këta shembuj tregojnë se, përveçse janë një burim faktesh, tekstet shkollore janë gjithashtu një pasqyrë e mënyrës se si një shoqëri dëshiron të kuptojë dhe përcjellë të kaluarën e saj.

Historia shpesh shkakton polemika publike kur ngrihen tema të ndjeshme. Në Francë zhvillohen debate rreth asaj se si duhet të portretizohet e kaluara koloniale në Afrikë.

Mbreti britanik Xhorxh III vëzhgon një Napoleon në miniatyrë përmes një teleskopi – një shembull i propagandës politike (karikaturë, 1803)

Protesta kundër luftës si simbol i paqes

Protestat kundër luftës si kërcënim për rendin dhe paqen

E njëjta ngjarje, dy të vërteta

Disa kërkojnë një kërkim falje dhe njohje të krimeve, ndërsa të tjerë mbështesin ruajtjen e narrativës pozitive të misionit të supozuar civilizues. Debate të ngjashme ekzistojnë në Belgjikë, veçanërisht në lidhje me dhunën dhe shfrytëzimin gjatë sundimit kongolez. Debate të tilla janë të pranishme në media, por edhe në tekstet shkollë, filma dhe art, ku ka një debat si shoqëria do ta kujtojë dhe kuptojë të kaluarën e saj.

Në media fjalimet publike dhe hapësirën digjitale, të njëjtat ngjarje mund të paraqiten në shumë mënyra të ndryshme – varësisht se kush i raporton ato dhe për çfarë qëllimi. Prandaj është e rëndësishme që nxënësit të zhvillojnë aftësinë për të analizuar dhe menduar në mënyrë kritike. Kur mësojnë të njohin versione të ndryshme, të vënë re paragjykimet dhe të bëjnë pyetje, ata bëhen më rezistentë ndaj manipulimit dhe të aftë të nxjerrin përfundimet e tyre.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilat media përmenden si burime tradicionale të informacionit historik?
2. Pse disa përmbajtje në internet mund të jenë të rrezikshme për njohurinë historike?
3. Ç'është propaganda dhe si u përdor gjatë Luftës së Ftohtë?
4. Pse është e rëndësishme që nxënësit të zhvillojnë të menduarit kritik kur lexojnë përmbajtje historike në media?

Historia në kulturën e popullarizuar

Kultura e popullarizuar është një nga mënyrat si njerëzit përballen me historinë në jetën e tyre të përditshme. Filmat, muzika, stripat dhe videolojërat shpesh përshkruajnë personazhe dhe ngjarje nga e kaluara. Përmes tyre hasim figura të njohur si Kleopatra, Marko Polo ose Napoleoni, dhe ngjarje siç janë rënia e Perandorisë Romake, Revolucion i Francës ose luftërat botërore. Por historitë që shohim ose dëgjojmë nuk janë gjithmonë të sakta. Disa janë fiktive, të tjera janë të thjeshtuara e të tjera paraqiten vetëm nga një perspektivë.

Historia në film dhe seritë në televizion

Shumë filma të njohur janë të frymëzuar nga ngjarje dhe figura historike. *Zemra trimërore* përshkruan luftën për pavarësinë skoceze, ndërsa *Gladiator* përshkruan përplasjen midis një gjenerali romak dhe një perandori të korruptuar. *Gandhi* përshkruan jetën e udhëheqësit indian Mahatma Gandhi dhe luftën e tij jo të dhunshme për pavarësi, ndërsa *1917* ndjek përvojat e dy ushtarëve britanikë gjatë Luftës së Parë Botërore. Megjithatë të bazuara në ngjarje të vërteta, këta filma shpesh përfshijnë detaje fiktive për efekt dramatik. Për shembull, në filmi *Zemra trimërore* personazhi kryesor vesh një fund (kilt) që nuk ekzistonte në atë kohë, ndërsa betejat përshkruhen si hakmarrje personale, edhe pse ato bazoheshin në rrethana komplekse politike. Filmi lë një përshtypje të fortë, por nuk e kap plotësisht të kaluarën.

Filmi është i ngjashëm me serialet televizive. *Kurora* trajton historinë e familjes mbretërore britanike, ndërsa *Çernobili* përqendrohet në katastrofën bërthamore në BRSS në vitin 1986. Të dy serialet bazohen në ngjarje të vërteta, por përmbajnë dialog dhe skena fiktive që shërbejnë për të theksuar mesazhe të caktuara. Ato mund të stimulojnë interesin për të kaluarën të rinjtë, por gjithashtu mund të krijojnë keqkuptime nëse nuk krahasohen me burime të besueshme.

Aktorja Eltzebet Tejlör si Kleopatra (viti 1963)

Filmat western – një version i romantikizuar i historisë së Perëndimit të Egër amerikan

Historia në muzikë, komikë dhe videolujëra

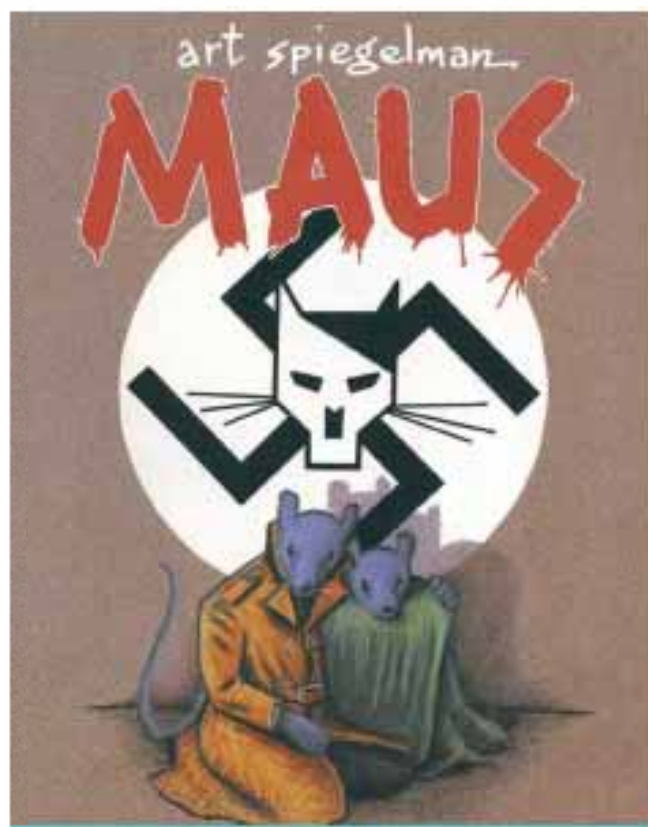
Historia gjendet edhe në muzikë. Në vitet 1960 dhe 1970 shumë këngë shoqëroheshin me protesta kundër luftës dhe lëvizjen për të drejtat civile. Kënga Biri i lumtur (*Fortunate Son*) kritikon faktin se të rinjtë e varfër dërgoheshin në Vietnam, ndërsa të pasurit shmangnin shërbimin ushtarak. Muzika hip-hop shpesh trajton tema të diskriminimit racor dhe padrejtësive historike kundër afrikano-amerikanëve. Përmes këngëve të tilla historia bëhet pjesë e përvojës së përditshme dhe një mjet për të kritikuar shoqërinë. Nga ana tjetër, himnet dhe marshimet kombëtare festojnë të kaluarën, fitoret dhe udhëheqësit, dhe shërbejnë për të ndërtuar krenarinë kombëtare.

Temat historike trajtohen shpesh edhe në komikë. "Maus" nga Art Spiegelman tregon historinë e një të mbijetuarit hebre të Holokaustit, i portretizuar si mi, ndërsa nazistët përshkruhen si mace. Ky komik përdoret edhe në mësimdhënie, sepse përcjell një mesazh të fuqishëm me vizatime të thjeshta dhe simboli-kë të fortë. Një shembull tjetër është Persepolis – një komik autobiografik për një vajzë që rritet në Iran gjatë Revolucionit Islamik. Historia këtu paraqitet nga perspektiva e njerëzve të zakonshëm, gjë që jep një pamje të ndryshme, personale të së kaluarës.

Historia është e pranishme edhe në videolujëra. Në *Assassin's Creed* lojtari lëviz nëpër qytete të rindërtuara historike, has figura siç janë Leonardo da Vinçi, Kleopatra dhe Xhorxh Vashington, dhe merr pjesë në ngjarje siç janë Revolucioni Francez. Qytetet dhe ndërtesat përshkruhen me saktësi të madhe, bazuar në të dhëna historike, por historia kryesore është fiktive. Disa lojëra, siç janë *Valiant Hearts*, përshkruajnë emocionalisht vuajtjet e njerëzve të zakonshëm në Luftën e Parë Botërore, ndërsa të tjera, siç janë *Call of Duty*, përqendrohen në veprimin dhe dinamikën e luftimeve. Këto lojëra mund të nxisin interesin për historinë, por në të njëjtën kohë ekziston rreziku që ajo të reduktohet në argëtim, ndërsa serioziteti dhe pasojat e konflikteve të armatosura humbasin.

A e dinit se:

Në filma dhe seriale televizive vikingët shpesh përshkruhen duke mbajtur helmata me brirë. Ky është një trillim. Ky përshkrim buron nga artistë dhe skenografë të shekullit XIX, veçanërisht nga dizajni i kostumeve për operën *Unaza e Nibelungëve* nga Riçard Vagner. Qëllimi ishte të portretizoheshin vikingët si të egër dhe të frikshëm. Por nuk ka asnjë helm të vikingësh me brirë të gjetur arkeologjikisht. Ky imazh u krijua për efekt vizual, jo për saktësi historike.

Mausi – holokausti në strip

Skenë nga videoloja Assassin's Creed

Historia alternative dhe historia në artin e rrugës

Kultura e popullarizuar ndonjëherë përdor historinë për të imagjinuar rrjedha alternative të ngjarjeve. Kjo qasje njihet si histori alternative – një zhanër që paraqet një version fiktiv të së kaluarës bazuar në supozime. Seria *Njeriu në kështjellën e lartë* përshkruan një botë imagjinare në të cilën Gjermania dhe Japonia naziste fituan Luftën e Dytë Botërore. Skenarë të tillë fiktivë nuk përfaqësojnë historinë reale, por ato inkurajojnë reflektimin mbi mënyrën se si vendime të ndryshme mund të kishin çuar në një zhvillim krejtësisht të ndryshëm të ngjarjeve.

Simbolet historike përdoren shpesh edhe në artin rrugor. Murallet që përshkruajnë revolucionarë, si Çe Gevara ose grafitët që përkujtojnë mizoritë e luftës, janë pjesë e mesazheve politike që mund të shihen në shumë qytete. Instalimet artistike, siç janë *Këpucët në Danub* në Budapest, shërbejnë

Ernesto Çe Gevara – një nga figurat historike më të përhapura në artin rrugor në të gjithë botën

Pyetje për diskutim:

Filmat, muzika, komikët dhe videolojërat shpesh e paraqesin historinë në një mënyrë emocionuese dhe të arritshme. Por a është e saktë ajo që duket interesante? Mendoni dhe diskutoni:

– A është në rregull që artistët të ndryshojnë faktet historike për të treguar një histori më të mirë?

– Kur shihni një personazh historik në një film ose lojë, si e dini nëse përshkrimi është i saktë? Çfarë duhet të bëni nëse nuk jeni të sigurt? Cilin burim do të kontrolloni?

si një formë e kujtesës kolektive. Këpucët prej hekuri vendosen përgjatë bregut të lumit për të shënuar vendin ku gjatë Luftës së Dytë Botërore hebrenjtë hungarezë u qëlluan dhe u hodhën në ujë. Para se të ekzekutoheshin ata u detyruan të hiqnin këpucët. Historia përmes artit bartet me ngjyra dhe simbole, jo me fjalë. Kjo provokon mendim, dhembshuri ose protestë.

Në disa filma grupe të caktuara paraqiten në mënyra stereotipike. Romakët shpesh përshkruhen si jashtëzakonisht mizorë, njerëzit mesjetarë si analfabetë, ndërsa personazhet femra rrallë luajnë një rol të rëndësishëm. Disa histori e paraqesin kolonizimin evropian si një mision civilizues, pa përmendur dhunën, skllavërinë ose shfrytëzimin. Thjeshtësime të tilla çojnë në keqkuptime rreth së kaluarës, veçanërisht kur publiku i pranon ato si fakte.

Sipas shumë historianëve, nuk është problem që kultura e popullarizuar nuk e portretizon gjithmonë të vërtetën. Problemi lind kur njerëzit nuk bëjnë dallimin midis faktit historik dhe lirisë artistike. Prandaj është e rëndësishme që të rinjtë të zhvillojnë një qasje kritike dhe të jenë në gjendje të dallojnë kur një ngjarje përshkruhet për efekt dramatik, kur ka kuptim simbolik dhe kur bazohet në burime të verifikuara. Filmat, lojërat dhe muzika mund të jenë një pikënisje e mirë, por ato nuk duhet të mbeten e vetmja mënyrë për të mësuar historinë.

Hulumtoni:

Zgjidhni një film, këngë, video lojë ose strip që përshkruan një ngjarje ose person historik. Hulumtoni se sa nga historia është e vërtetë dhe sa është fiktive.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Emërtoni tri media përmes të cilave hasim historinë në kulturën e popullarizuar.
2. Si zhvillohen temat historike në disa stripe?
3. Ç'është historia alternative? Jepni një shembull.

Gratë në histori dhe në botën moderne

Pozita e grave në të kaluarën

Gjatë gjithë historisë gratë shpesh janë përjashtuar nga proceset politike, ekonomike dhe arsimore që formësuat shoqërinë. Ato luajtën një rol të rëndësishëm në familje, kulturë dhe jetën e përditshme, por kontributet e tyre janë lënë pas dore në kujtesën kolektive. Historitë për të kaluarën shpesh janë përqendruar te sundimtarët dhe heronjtë e mëdhenj, të cilët pothuajse gjithmonë ishin burra. Megjithatë, përmes luftës për të drejta, arsim dhe barazi, gratë gradualisht filluan të ndryshonin statusin e tyre dhe të pushtonin hapësirën që u ishte mohuar prej kohësh.

Në qytetërimet e lashta pozita e grave ndryshonte në varësi të kohës dhe rendit shoqëror. Në Egjipt disa gra kishin pronën e tyre dhe qasje në pushtetin politik. Kleopatra VII ishte sundimtarja e fundit e dinastisë Ptolemaike. E njohur për diplomacinë dhe ndikimin e saj ajo luajti një rol të rëndësishëm në marrëdhëniet me Romën. Në Kinë perandoresha Vu Cetjen është e vetmja grua që zyrtarisht sundoi si perandore. Në Romë gratë nuk kishin të drejtë pushteti, por figura me ndikim si Livia Druzila, gruaja e Oktavian Augustit, merrnin pjesë në politikë prapa skenave. Në shumicën e shoqërive të lashta gratë ishin të kufizuara në role familjare dhe shtëpiake, pa mundësi për të marrë pjesë në jetën publike ose politike.

Në mesjetë pozita e grave ishte i kufizuar ndjeshëm nga ndikimi i kishës dhe i rendit shoqëror feudal. Pavarësisht kësaj, disa gra arritën të ngriheshin dhe të linin gjurmën e tyre në histori. Izabela I e Kastiljes luajti një rol kyç në bashkimin e Spanjës dhe mbështeti udhëtimet e Kristofor Kolombit. Në Bizant perandoresha Teodora, gruaja e Justinianit I, ndikoi në miratimin e ligjeve që përmirësuan të drejtat e grave, veçanërisht ato të klasave të ulëta. Joana e Arkit, e cila mori pjesë në veprimet kyçe ushtarake gjatë Luftës Njëqindvjeçare, dëshmon se gratë mund të luanin një rol

Perandoresha Vu Cetjen - ilustrim

Joana e Arkit - vaj mbi pëlhurë

të rëndësishëm në luftëra, megjithëse kjo nuk mori gjithmonë vendin e duhur në histori.

Në kohën e re gratë ende përballeshin me kufizime, por disa arritën të fitonin pushtet të konsiderueshëm politik. **Katerina II e Madhe**, perandresha e Rusisë, sundoi vendin e vetme dhe konsiderohet një nga përfaqësueset më të shquara të absolutizmit pro-arsimor.

Lëvizjet për të drejtat dhe emancipimin e grave

Me kalimin e kohës lufta për njohjen e grave si anëtare të barabarta të shoqërisë, mori një dimension të ri. Gjatë shekujve XVIII dhe XIX nën ndikimin e iluminizmit dhe revolucioneve në Evropë dhe Amerikë, gjithnjë e më shumë gra filluan të kërkonin qasje në arsim, pjesëmarrje në jetën publike dhe të drejta politike. Në fillim ato u përjashtuan nga proceset politike, siç është e drejta e votës, por ato nuk mbetën pasive. Në Francë, gjatë Revolucionit Francez, Olimpia de Guzh publikoi "Deklaratën e të Drejtave të Gruas dhe të Qytetarit", në të cilën ajo ngriti publikisht çështjen e barazisë së grave. Ajo u ekzekutua me gijotinë, por ideja e saj vazhdoi të jetonte dhe të frymëzonte brezat pasardhës.

Në shekujt XIX dhe XX lufta për të drejtën e votës u bë një nga aspektet kryesore të lëvizjes së grave. Kjo luftë, e njohur si e drejta e votës, kishte për qëllim arritjen e të drejtës së votës për gratë. Aktivistet që mbronin këtë qëllim quheshin sufraxhete dhe udhëhoqën një fushatë të gjatë dhe energjike në shumë vende. Përveç fjalimeve, peticioneve dhe takimeve publike, disa prej tyre përdorën edhe metoda më radikale – greva urie, ndërprerje të ngjarjeve politike dhe sulme

A e dinit se:

Florens Najtingel ishte një infermiere britanike e cila në shekullin XIX bëri një revolucion të vërtetë në kujdesin ndaj të sëmurëve. Gjatë Luftës së Krimesë ajo përmirësoi kushtet në spitalet ushtarake dhe uli ndjeshëm numrin e vdekjeve. Më vonë ajo themeloi një shkollë për infermiere dhe mbështeti higjienën dhe edukimin më të mirë shëndetësor. Ajo konsiderohet si pioniere e kujdesit modern për pacientët.

Gruaja në botën e shkencës: Maria Kiri një ndër fizikantet më me ndikim të shekullit XX

simbolike ndaj pronës. Shumë prej tyre u arrestuan, u rrahën dhe u tallën publikisht, por ato nuk u dorëzuan.

Suksesi i parë i rëndësishëm u arrit në Zelandën e Re, ku gratë fituan të drejtën e votës në vitin 1893. Në Rusi kjo u prezantua në vitin 1917. Në Britaninë e Madhe gratë morën të drejtë të kufizuar vote në vitin 1918 dhe barazi të plotë me burrat në vitin 1928. Në SHBA e drejta u siguroi në vitin 1920. Në shumicën e vendeve të botës kjo e drejtë u njoh vetëm pas Luftës së Dytë Botërore. Në disa vende, siç është Arabia Saudite, kjo ndodhi në shekullin XXI.

Arsimi ishte thelbësor në procesin e emancipimit të grave. Qasja në njohuri dhe shkolla u mundësoi atyre të zhvillonin shkathësi të reja, të angazhoheshin në shkencë, kulturë dhe jetën publike, ndërsa të sfidonin imazhin e grave si më pak të afta. Maria Kiri është një nga shembujt më të habitshëm. Ajo fitoi dy Çmime Nobël në fizikë dhe kimi, ndërsa puna e saj në fushën e rrezatimit pati një ndikim të madh në shkencë. Ky sukses hapi mundësi për shumë gra që më vonë u dalluan në botën shkencore.

Paralelisht me zhvillimin e arsimit, pavarësia ekonomike u bë një pjesë e rëndësishme e luftës për barazi. Gratë të cilat filluan të punonin dhe të fitonin të ardhurat e tyre, fituan pavarësi më të madhe dhe dolën nga varësia tradicionale familjare. Revolucioni industrial hapi mundësi të reja punësimi, veçanërisht në fabrika, por gratë vazhduan të merrnin paga më të ulëta dhe të punonin në kushte të pavolitshme. Kërkesat për paga të drejta dhe kushte më të mira pune u bënë pjesë e lëvizjeve më të gjera të punës, në të cilat gratë morën pjesë aktive. Mendimtarja e shquar Roza Luksemburg ishte aktive në luftën për të drejtat e punëtorëve dhe të grave. Angazhimi i saj e lidhi luftën e klasave me çështjen e barazisë gjinore.

Gratë në shoqërinë moderne

Në shekullin XX roli i grave në shoqëri u zgjerua në fushën politike. Në shumë vende ato fituan të drejtën për të votuar dhe për të kandiduar për poste. Gjithnjë e më shumë gra u bënë deputete, ministre ose presidente shtetesh.

Ato morën pjesë në miratimin e ligjeve dhe vendimeve për çështje që preknin veçanërisht gratë, siç janë qasja në arsim, kujdesi shëndetësor për nënat dhe fëmijët, kushtet e punës dhe mbrojtja ligjore kundër diskriminimit.

Disa gra lanë një gjurmë të thellë në zhvillimin shoqëror përmes ideve dhe aktivizimit të tyre. Simon de Bovoar, shkrimtare dhe filozofe franceze, tregoi në veprën e saj "Seksi i dytë" si shoqëria e

Hulumtoni:

Gruaja pas zbulimit

– Hulumtoni një grua shkencëtare, artiste, gazetare ose shkrimtare nga periudha e shekujve XX – XXI, e cila ka bërë diçka të rëndësishme, por rrallë përmendet në tekstet shkollore.

– Shkruani një tekst të shkurtër për jetën dhe kontributin e saj dhe paraqiteni atë në orë.

Simon de Bovoar

formësoi pozitën e grave me kalimin e kohës. Ajo argumentoi se "gruaja nuk lind, por përkundrazi bëhet", domethënë se pozita e nënshtruar e grave është pasojë e mënyrës se si shoqëria i rrit dhe i trajton vajzat dhe gratë.

Gjatë shekullit XX disa gra dhanë gjithashtu kontribute të rëndësishme përmes punës humanitare. Nënë Tereza ishte misionare katolike nga Shkupi, e cila ia

kushtoi pjesën më të madhe të jetës së saj ndihmës për më të varfrit dhe më të lënë pas dore. Edhe pse nuk ishte pjesë e një lëvizjeje politike, puna e saj është një shembull i kujdesit, përkushtimit dhe humanizmit. Në kohë dhe shoqëri të ndryshme gratë janë parë dhe trajtuar në mënyra të ndryshme. Në disa mjedise rolet tradicionale dhe rregullat fetare kufizuan pjesëmarrjen e tyre në jetën publike. Në të tjera, nën ndikimin e revolucioneve, ndryshimeve dhe lëvizjeve shoqërore, gratë fituan më shumë të drejta dhe mundësi. Këto dallime tregojnë se historia e grave nuk është e njëjtë kudo. Është komplekse, e larmishme dhe varet nga konteksti në të cilin u zhvillua.

Sot pozita e grave në shoqëri është rezultat i një historie të gjatë të mbushur me luftëra, përpjekje dhe arritje. Edhe pse janë arritur ndryshime të rëndësishme, ende ka sfida që lidhen me barazinë, përfaqësimin dhe njohjen e kontributeve të grave. Historia e grave nuk është një shtesë në historinë e përgjithshme – është një pjesë integrale e saj. Pa pjesëmarrjen e grave, e kaluara do të paraqitej vetëm pjesërisht.

Nënë Tereza

Pyetje për diskutim:

Gratë që ndryshojnë botën sot

- Cilat gra sot janë aktive në politikë, shkencë, art apo në luftën për të drejtat e njeriut?
- Sipas mendimit tuaj, me cilat sfida përballen gratë sot? A janë ato të ngjashme me ato të së kaluarës?

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cili ishte roli i grave në shoqëritë e lashta dhe cili shembull nga ajo kohë konfirmon ndikimin e tyre politik ose shoqëror?
2. Ç'ishte lëvizja e sufraxhetës dhe cilat metoda përdorën ato për të luftuar për të drejtën e votës?
3. Ç'donte të thoshte Simon de Bovoar kur tha "gruaja nuk lind, por bëhet"?

Historia dhe identiteti

Historia dhe ndërtimi i identitetit

Njerëzit zhvillojnë një ndjenjë përkatësie përmes përvojave të ndryshme jetësore. Kjo mund të lidhet me familjen në të cilën janë rritur, vendin ku kanë kaluar një pjesë të fëmijërisë së tyre ose komunitetin me të cilin janë lidhur më vonë. Kjo ndjenjë nuk lind papritur, por ndërtohet gradualisht përmes shprehive të përditshme, zakonëve, gjuhës që flasim, festave që festojmë dhe historive që dëgjojmë.

Në atë rrejtë personal përvojash historia luan një rol të rëndësishëm. Na ndihmon të kuptojmë nga vijnë, ç'kanë përjetuar njerëzit para nesh, ç'kanë besuar dhe ç'kanë mbrojtur. Përmes këtyre ngjarjeve të rrëfyera ose të kujtuara, krijohet identiteti personal dhe kolektiv, domethënë ideja se kush jemi, me kë lidhemi dhe si jemi të ndryshëm. Pjesë e këtij identiteti është edhe identiteti kulturor, domethënë ndjenja e përkatësisë ndaj një tradite, gjuhe, arti ose mënyre jetese të caktuar që kultivohet në komunitet.

Ngjarjet e kujtuara dhe të rrëfyera – baza për identitetin personal dhe kolektiv

Historia dhe vlerat e përbashkëta

Historia nuk është vetëm koleksion datash dhe ngjarjesh. Ajo gjithashtu përfshin kujtime që kalohen brez pas brezi. Kujtesa kolektive ose kujtesa e përbashkët e së kaluarës luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e një ndjenje komuniteti. Kur vendet organizojnë festime për të shënuar beteja, kryengritje ose ditë të rëndësishme pavarësie, ato nxjerrin në pah rëndësinë e së kaluarës, por në të njëjtën kohë përforcojnë një identitet të përbashkët. Për shembull, francezët festojnë 14 korrikun, ditën kur ra Bastilja, si

Festa kombëtare – historia si pjesë e kujtesës kolektive

simbol të luftës për liri, barazi dhe vëllazëri. Emrat e rrugëve, shkollave dhe monumenteve që mbajnë emrin e një figure historike luajnë një rol të ngjashëm. Edhe kur njerëzit nuk janë të njohur me biografitë e tyre, vetëm përmendja e tyre krijon shoqërime me vlerat që këta individë i përfaqësojnë në vetëdijen kolektive.

Historia gjithashtu luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e ndjenjave patriotike. Kur mësojmë për guximin e luftëtarëve, për vuajtjet e përbashkëta në luftëra dhe për fitoret historike, zgjohet një ndjenjë krenarie, përkatësie dhe respekti për vendin tonë. Është përmes përvojave të tilla që ndërtohet identiteti kombëtar, domethënë ndjenja se i përkasim një populli të caktuar me një histori, gjuhë dhe kulturë të përbashkët. Simbolet, siç janë flamuri, himni dhe festat kombëtare kontribuojnë gjithashtu në lidhjen me një histori të përbashkët. Por patriotizmi nuk do të thotë refuzimi i të tjerëve. Të kuptuarit e vuajtjeve dhe luftërave të të tjerëve hap hapësirë për empati, pranim dhe tolerancë. Historia mund të na mësojë të shohim përtej rrethit tonë.

Historia dhe përfytyrimi për të tjerët

Identiteti formohet përmes asaj që ne e konsiderojmë si tonën, por edhe përmes mënyrës si i përjetojmë njerëzit të cilët janë të ndryshëm nga ne.

Historia luan një rol të rëndësishëm në formësimin e këtyre imazheve, veçanërisht kur bëhet fjalë për grupe me besim, gjuhë, origjinë, kulturë ose mënyrë të ndryshme jetese. Në raste të tilla identiteti fetar – ndjenja e përkatësisë që buron nga feja, besimet dhe zakonet që lidhen me të – luan gjithashtu një rol të rëndësishëm. Në mesjetë, për shembull, shtetet e krishtera dhe myslimane shpesh e shihnin njëri-tjetrin si kërcënime. Me kalimin e kohës përfaqësime të tilla përshkuan te ar-

Hulumtoni:

Zgjidhni një figurë historike sipas të cilës mban emrin një rrugë ose shkollë në rrethinën tuaj.

Hulumtoni dhe përgjigjuni pyetjeve të mëposhtme:

- Kush ishte ai/ajo dhe pse është i/e rëndësishëm/e për historinë?
- Çfarë vlerash mendoni se përfaqëson ai/ajo sot?
- Me çfarë identiteti është i/e lidhur ai/ajo – kulturor, fetar, kombëtar apo tjetër?
- A mendoni se ky emër ndikon në ndjenjën e identitetit të njerëzve që jetojnë këtu? Shpjegoni.

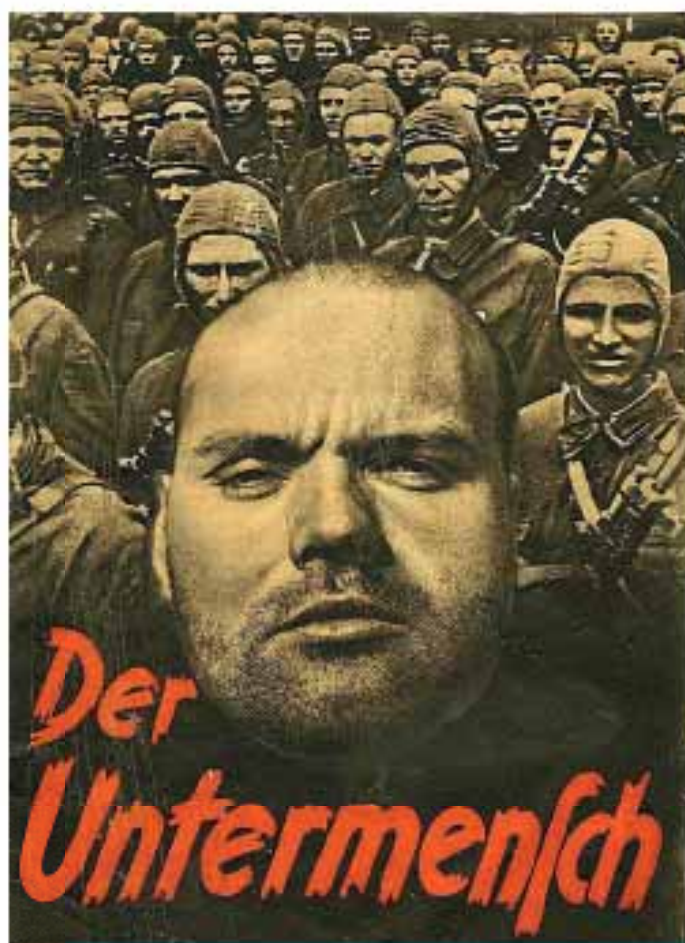
"Betimi i Horacëve", përshkrim i patriotizmit si detyrë ndaj atdheut – vaj në pëlhurë

simi, ku njëra palë shpesh përshkruhej si barbare, e paqytetëruar ose e rrezikshme.

Një qasje e tillë krijoi dhe përhapit paragjykimet. Gradualisht këto paragjykimet u shndërruan në stereotipe – përfaqësime të thjeshtuara dhe shpesh të pasakta të "të tjerëve" që transmetohen dhe pranohen lehtësisht. Pikëpamje të një natyre të ngjashme kanë vazhduar të shfaqen në historinë e kohëve të fundit. Në gjysmën e parë të shekullit XX propaganda naziste i portretizoi sllavët si një "racë inferiore" dhe si të pazhvilluar kulturorisht. Këto ide u përhapën përmes medias, fjalimeve publike dhe shkollave, ndërsa më vonë u përdorën për të arsyetuar diskriminimin, dhunën dhe zgjerimin territorial. Një epilog i ngjashëm patën përfaqësimet e grupeve të tjera, siç janë hebrenjtë dhe romët, të cilët ishin të ekspozuar ndaj urrejtjes sistematike, persekutimit dhe gjenocidit.

E kaluara ofron një mundësi për afrim edhe kur tregojnë për konflikte. Shoqëritë moderne gjithnjë e më shumë lëvizin drejt mënyrave të të mësuarit që inkurajojnë kuptimin e kulturave dhe përvojave të ndryshme historike. Nëse, për shembull, një nxënës në Belgjikë mëson se si u formuan identitetet flamande dhe valone, ai do të kuptojë se pavarësisht dallimeve në gjuhë dhe tradita, këto dy komunitete kanë një histori të përbashkët – nga luftërat për pavarësi deri te pjesëmarrja në luftërat botërore. Një njohuri e tillë tregon se identiteti ndryshon me kalimin e kohës dhe se të jetuarit së bashku nuk është vetëm mundur, por edhe i dëshirueshëm.

Historia ka fuqinë të ndërtojë ura, por edhe të krijojë mure. Rezultati varet nga mënyra se si tregohet. Kur paraqitet në mënyrë të njëanshme ajo mund të çojë në mosbesim dhe përçarje. Por kur paraqiten perspektiva të ndryshme, të mësuarit historik bëhet një mjet për respekt të ndërsjellë dhe bashkëjetesë.

"Nën-njeriu" – poster nazist që paraqet banorët e Evropës Lindore si inferiorë

Pyetje për diskutim:

Librat shkollore të historisë gjermane mësojnë se pas Luftës së Dytë Botërore, Gjermania u nda në Lindje dhe Perëndim. Ato shpjegojnë se si njerëzit jetonin në kushte të ndryshme, me rregulla, përvoja dhe vlera të ndryshme. Gjermania Lindore sundohej nga një sistem komunist, ndërsa Gjermania Perëndimore ishte pjesë e botës kapitaliste. Këto ideologji kundërshtare ndikuan në jetën e përditshme, liritë dhe mënyrën e të menduarit të njerëzve. E gjithë kjo la gjurmë në identitetin e tyre – në mënyrën se si ndiheshin, çfarë mendonin dhe me kë shoqëroheshin.

Në vitin 1990 Gjermania u ribashkua. Sot nxënësit mësojnë se përvojat e ndryshme nga e kaluara ende kanë ndikim, por se një Gjermani e bashkuar është ndërtuar mbi vlera që duhet të ndahen nga të gjithë qytetarët e saj.

- Si ndikuan sistemet e ndryshme politike në Gjermaninë Lindore dhe Perëndimore në identitetet e njerëzve?
- Ç'na tregon shembulli gjerman rreth asaj se si historia mund të ndikojë në ndërtimin e një identiteti të përbashkët?
- A mendoni se një identitet i përbashkët mund të ndërtohet pavarësisht përvojave të ndryshme nga e kaluara? Shpjegoni.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Cilët faktorë kontribuojnë në ndërtimin e identitetit personal dhe kolektiv?
2. Çfarë roli luan historia në ndërtimin e identitetit?
3. Ç'do të thotë patriotizëm dhe pse nuk duhet të nënkuptojë refuzimin e të tjerëve?

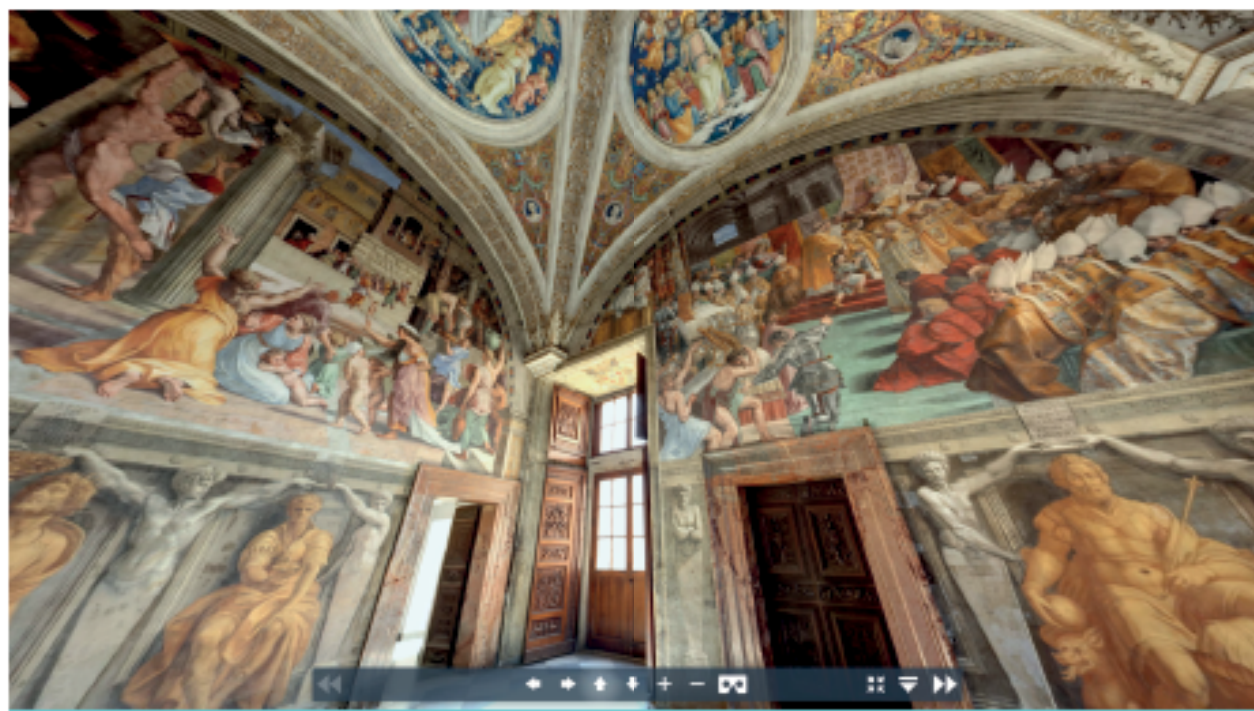
Kujtesa historike në epokën digjitale

Digjitalizimi i historisë

Njohuritë historike u transmetuan fillimisht gojarisht, përmes miteve, legjendave dhe traditave, ndërsa më vonë filluan të regjistroheshin përmes burimeve të shkruara. Me kalimin e kohës ruajtja dhe studimi i tyre u shoqërua me arkiva, libra, enciklopedi, tekste shkollore dhe muze. Sot mënyra se si e ruajmë, mësojmë dhe përjetojmë historinë po ndryshon me shpejtësi. Falë digjitalizimit, të dhënat historike bëhen të disponueshme në internet. Dorëshkrimet, librat, dokumentet, fotografitë dhe videot që më parë ishin të vendosura në biblioteka dhe arkiva, tani mund të shihen në internet nga kudo në botë. Kjo qasje lehtëson përdorimin e burimeve dhe kontribuon në ruajtjen e kujtesës historike.

Skanimi dhe përpunimi digjital i librave, revistave dhe gazetave të vjetra e bën trashëgiminë kulturore më të arritshme se kurrë më parë. Nxënësit mund të lexojnë një gazetë të botuar gjatë Revolucionit Francez ose të krahasojnë reklama dhe karikatura nga periudha të ndryshme. Kjo qasje pasuron mësimdhënien dhe lejon kontakt të drejtpërdrejtë me historinë.

Arkivat në internet dhe muzetë virtualë luajnë një rol të rëndësishëm në këtë proces. Përdoruesit mund të shfletojnë ekspozitat, të lexojnë informacione dhe të lundrojnë në galeritë digjitale pa pasur nevojë për prani fizike. Kjo lejon qasje më të gjerë në trashëgiminë kulturore botërore, veçanërisht për ata që nuk mund të udhëtojnë. Megjithatë, kjo humbet një pjesë të autenticitetit që vjen nga një takim i drejtpërdrejtë me objektet. Kontakti me origjinalet ngjall një ndjesi që vështirë

Shëtitje virtuale nëpër muzetë e Vatikanit

se mund të zëvendësohet nga një ekran digjital.

Veglat e reja hapin mundësi për një mënyrë të re të prezantimit të së kaluarës. Qytetet e lashta dhe ngjarjet historike mund të vizualizohen me rindërtime 3D. Sot mund të ecni virtualisht nëpër Maçu Pikçu, të vështroni piramidat e Gizës ose të përjetoni Koloseun Romak ashtu siç përdorej për betejë. Realiteti i shtuar shfaq tekst dhe imazhe që janë të lidhura me monumente ose objekte, me informacione shitesë që shfaqen në ekran. Realiteti virtual krijon një ndjesi pranë, sikur të ishit në rrugët e qytetit të lashtë të Pompeit ose në një kështjellë mesjetare. Këto teknologji e bëjnë të mësuarit më emocionues dhe më afër për brezin e ri.

Realiteti i argumentuar

Megjithëse përvojat digjitale sjellin përfitime të konsiderueshme, ka dallime themelore krahasuar me të mësuarit tradicional. Leximi i librave ose vizita në një muze kërkon durim, përqendrim dhe mendim më të thellë. Mediat digjitale, nga ana tjetër, bazohen në shpejtësi, informacion të shkurtër dhe efekte vizuale. Kjo mund ta bëjë të mësuarit më tërheqës, por ndonjëherë mund të çojë në një kuptim të pasaktë ose sipërfaqësor të temave historike. Nëse nxënësit mbështeten vetëm në video ose përmbajtje të mediave sociale ata mund të ekspozohen lehtësisht ndaj dezinformatave. Prandaj është thelbësore të zhvillohet të menduarit kritik, aftësia për të kontrolluar faktet dhe për të identifikuar burime të besueshme, siç janë tekstet shkollore, literatura historike dhe ekspozitat e muzeut.

Historia në epokën e inteligjencës artificiale

Inteligjenca artificiale tashmë po përdoret për të punuar me të dhëna historike. Ajo mund të njohë dorëshkrime, të kërkojë nëpër baza të dhënash të gjera dhe të zbulojë lidhje midis ngjarjeve. Përdoret gjithashtu për përkthim, restaurimin e teksteve të dëmtuara dhe krijimin e udhëzuesve interaktivë të muzeut. Edhe pse shumë e dobishme, ndonjëherë prodhon rezultate të gabuara ose krijon një pamje të shtrembëruar, veçanërisht kur punohet me të dhëna të paplota. Algoritmet nuk mund ta zëvendësojnë rolin e historianëve, por ato mund t'i ndihmojnë ata nëse përdoren me kujdes.

Të dhënat digjitale kërkojnë kujdes të vazhdueshëm. Dokumentet në letër mund të zgjasin për shekuj, por të dhënat digjitale janë shumë më të prekshme. Nëse nuk mirëmbahen me kujdes, ek-

Bashkëjetesa me të ardhmen

Inteligjenca artificiale dhe e ardhmja

Inteligjenca artificiale (IA) po përdoret për të lexuar dorëshkrime, për të përkthyer tekste të lashta, për të digjitalizuar arkivat dhe për të krijuar rindërtime vizuale të së kaluarës. Falë kësaj, historia po bëhet më e arritshme dhe emocionuese. Por me këto mundësi vijnë edhe rreziqe: IA mund të bëjë gabime, të shpikë "fakte" ose të krijojë imazhe dhe video të rreme që duken bindëse. Në të ardhmen historia mund të formësohet nga algoritmet po aq sa nga historianët.

Imagjinata e së ardhmes shpesh shoqërohet me fantastikën shkencore, e cila paraqet botë në të cilat IA dhe teknologjitë e tjera i transformojnë njerëzit dhe shoqërinë. Disa nga këto vizione janë utopi, domethënë një e ardhme në të cilën teknologjia na mundëson të jetojmë një jetë më të mirë dhe më të drejtë. Të tjerat janë distopi – shoqëri në të cilën teknologjia çon në manipulim, kontroll dhe humbje të së vërtetës.

Imagjinoni të ardhmen:

- Përshkruani se si do të dukej një muze historie në vitin 2060 që përdor inteligjencën artificiale.
- A mund ta bëjë IA historinë më të kuptueshme, apo ekziston rreziku që ajo të krijojë trillime historike në vend të së vërtetës?
- Imagjinoni sikur jeni një historian në të ardhmen. Si do të siguroheni që ajo që po hulumtoni është e vërtetë dhe jo një shpikje e IA-së?

ziston rreziku që softueri të vjetrohet, pajisjet të dështojnë dhe informacioni i vlefshëm të zhduket përgjithmonë. Ruajtja e së kaluarës digjitale kërkon një qëndrim të përgjegjshëm ndaj kulturës dhe vetëdijes digjitale se të dhënat nuk janë të përhershme nëse nuk ruhen me kujdes.

Historia në epokën digjitale po merr forma të reja. Është më e shpejtë, më e larmishme dhe më afër kujtdo që

Inteligjenca artificiale është vegël e dobishme në punën me të dhënat historike

ka një lidhje interneti. Kjo është arsyeja pse është e rëndësishme që nxënësit të mësojnë ta përdorin atë me kujdes dhe me mirëkuptim. Mënyrat tradicionale dhe digjitale të të mësuarit nuk kundërshtohen. Kur kombinohen, ato mundësojnë një kuptim më të thellë të së kaluarës dhe një themel më të fortë për të ardhmen.

Historia dhe e ardhmja

Historia nuk shërben vetëm për të shpjeguar atë që ka ndodhur në të kaluarën. Na ndihmon të kuptojmë më mirë botën në të cilën jetojmë dhe të parashikojmë se çfarë mund të ndodhë në të ardhmen. Kur e shikojmë të tashmen përmes një perspektive historike, mund të dallojmë ngjashmëritë me ngjarjet e së kaluarës dhe të imagjinojmë pasojat e mundshme të vendimeve të sotme.

Për shembull, Lufta e Dytë Botërore tregoi se çfarë mund të ndodhë kur shenjat e hershme të rrezikut injorohen dhe idetë agresive, intoleranca dhe ekstremizmi fitojnë terren. Rezultati ishte një konflikt global me miliona viktima njerëzore dhe shkatërrime të mëdha. Kjo është arsyeja pse sot ekzistojnë organizata ndërkombëtare që përpiqen të reagojnë në kohë ndaj krizave dhe të ruajnë paqen. Në mënyrë të ngjashme pandemitë e së kaluarës, siç janë murtaja ose gripi spanjoll, na kanë mësuar se sa e rëndësishme është të reagojmë shpejt dhe të bashkëpunojmë midis shteteve. Këto përvoja kanë rezultuar gjithashtu të dobishme në përballimin e pandemisë covid-19, kur vendet u përballën përsëri me një sfidë globale shëndetësore.

Historia tregon se ndryshimet shoqërore nuk ndodhin të gjitha menjëherë. Ato janë rezultat i ideve, luftërave dhe vendimeve. Disa zgjedhje kanë çuar në zhvillim dhe liri, ndërsa të tjerat kanë shkaktuar luftëra, përçarje dhe vuajtje. Kuptimi i këtyre proceseve na inkurajon të mendojmë në mënyrë kritike, të shqyrtojmë këndvështrime të ndryshme dhe të njohim se çfarë çon në progres dhe çfarë çon në krizë. Këtu hyn në lojë nevoja për multiperspektivë – aftësia për të parë ngjarjet nga këndvështrime të shumta.

A e dinit se:

Pas katastrofës në Çernobil në vitin 1986 bota e kuptoi sa e rëndësishme është të informohet publiku për aksidentet bërthamore në kohën e duhur dhe në mënyrë publike. Autoritetet sovjetike vonuan në lëshimin e paralajmërimeve, gjë që çoi në dëme dhe viktima më të mëdha njerëzore.

Kjo përvojë çoi në rregulla të reja ndërkombëtare për transparencë dhe siguri. Kur ndodhi aksidenti bërthamor i Fukushima në vitin 2011 autoritetet japoneze reaguan shpejt dhe më hapur, pikërisht sepse historia u ka treguar atyre se çfarë mund të ndodhë nëse publiku nuk informohet në kohën e duhur.

Pyetje për diskutim:

"Ata që nuk e mësojnë historinë janë të dënuar ta përsërisin atë, ndërsa ata që e mësojnë janë të dënuar të shikojnë në heshtje, ndërsa të gjithë të tjerët e përsërisin atë."

Kjo thënie ironike shpesh shoqërohet me rolin e historianëve në shoqëri. Ajo paralajmëron se injoranca e së kaluarës çon në përsëritjen e gabimeve, por në të njëjtën kohë shpreh zhgënjim: edhe kur dikush e di se çfarë mund të ndodhë, kjo nuk do të thotë se do të dëgjohet.

– Pse mendoni se njerëzit ndonjëherë i injorojnë mësimet e historisë, edhe pse pasojat janë të njohura mirë?

– A mendoni se historia ka fuqinë të formësojë të ardhmen, apo vetëm të na paralajmërojë për atë që mund të ndodhë?

– Nëse do të mund t'u mësonit të tjerëve një mësim nga historia, cili do të ishte ai dhe pse?

Realiteti virtual

Historia është vegël që na ndihmon të kuptojmë të tashmen dhe të mendojmë më qartë për të ardhmen. Na mëson të mos nxitohemi në përfundime, por të pyesim veten me kujdes si paraqiten ngjarje të caktuara, pse paraqiten në atë mënyrë dhe çfarë mësimesh mund të nxjerrim. Një mënyrë e tillë e të menduarit na lejon të imagjinojmë një të ardhme më të qëndrueshme dhe më të drejtë, bazuar në përvojën e së kaluarës.

Historia nuk mund të na tregojë saktësisht se ç'do të ndodhë, por na tregon se e ardhmja varet nga zgjedhjet që bëjmë.

Kontrolloni atë që keni mësuar

1. Si kontribuon digjitalizimi në ruajtjen dhe përdorimin e kujtesës historike?
2. Pse është e rëndësishme të zhvillohet mendimi kritik kur përdoren burime digjitale për historinë?
3. Jepni një shembull se si përvoja e së kaluarës ndihmoi për të shmangur përsëritjen e të njëjtave gabime.

AKTIVITET:

Rinia dhe historia

Në kohë dhe shoqëri të ndryshme të rinjtë kanë luajtur një rol të rëndësishëm në histori. Ndonjëherë ata kanë qenë viktimë, kur janë detyruar të punojnë, të marrin pjesë në luftëra ose të pranojnë idetë e të tjerëve pa mundësinë për të menduar në mënyrë kritike. Një shembull i tillë është rinia e Hitlerit, ku të rinjtë u përdorën për të mbështetur ideologjinë naziste. Në raste të tjera të rinjtë kanë dalë si udhëheqës të ndryshimit, të organizuar në lëvizje rinore. Ata kanë protestuar për paqe, barazi dhe liri, si lëvizja hipi ose nxënësit e përfshirë në luftën për të drejtat qytetare. Përmes muzikës, argëtimit, grafitëve dhe shprehjeve kulturore, të rinjtë shpesh kanë shprehur pikëpamjet e tyre dhe e kanë ndryshuar shoqërinë përreth tyre. Historia tregon se të rinjtë mund të jenë si instrument kontrolli, ashtu edhe një simbol i rezistencës dhe ndryshimit.

Përgatitja:

Puna në grupe. Çdo grupi i jepet një nga rolet e mëposhtme:

- Punëtorë të rinj të fabrikës në Britaninë e Madhe gjatë Revolucionit industrial (puna e fëmijëve, lufta për kushte më të mira)
- Nxënës në vitet 1960 që kërkojnë arsim më të mirë (iniciativë rinore)
- Të rinj që organizojnë festival muzikor si simbol të lirisë (p.sh. Vudstok)
- Të rinj sot që shprehin pikëpamjet e tyre mbi padrejtësitë përmes grafitëve, muzikës ose videove

Detyra:

Paraqitni qëndrimin e grupit tuaj përmes një teksti të shkurtër, skene, prezantimi digjital ose posteri.

Përgjigja:

- Për çfarë përiqemi ne?
- Si e shprehim qëndrimin tonë?
- Cili është reagimi i shoqërisë?

Prezantimi:

- Çdo grup prezanton në 2-3 minuta.

Diskutimi:

Ç'tregojnë këta shembuj për rolin e të rinjve gjatë historisë? A kanë të rinjtë sot më shumë ndikim se më parë? A do t'i bashkoheshit një lëvizje rinore dhe pse?

Bibliografia

- Андерсон, Бенедикт. *Замислени заедници: размислувања за потеклото и ширењето на национализмот*. Скопје: Култура, 1998.
- Бурк, Питер. *Ренесанса*. Скопје: Еин-Соф, 2001.
- Еванс, Ричард Ј. *Во одбрана на историјата*. Скопје: Арс Ламина, 2012.
- Елијаде, Мирча. *Историја на верувањата и на религиските идеи, Том 1-3*. Скопје: Табернакул, 2005.
- Јелавич, Барбара. *Историја на Балканот, том. 1: осумнаесетти и деветнаесетти век*. Скопје: Лист, 1999.
- Кар, Едвард Халет. *Што е историјата?* Скопје: Слово, 2001.
- Острогорски, Георги. *Историја на Византија*. Скопје: Наша книга, 1992.
- Саракини, Војислав. *Историја на Стариот Исток*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Филозофски факултет, 2017.
- Хобсбаум, Ерик. *Нациите и национализмот по 1780: програма, мит, стварност*. Скопје: Култура, 1993.
- Bailyn, Bernard. *The Ideological Origins of the American Revolution*. Harvard University Press, 1967.
- Bloh, Mark. *Feudalno društvo*. Zagreb: Naprijed, 1958.
- Boardman, John et al. (eds). *The Oxford History of Greece and the Hellenistic World*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Burbank, Jane – Cooper, Frederick. *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2021.
- Calvocoressi, Peter. *World Politics Since 1945*. Harlow: Pearson Longman, 2009.
- Chandler, David. G. *The Campaigns of Napoleon, vol. 1*. New York: Scribner, 1966.
- de Groot, Jerome. *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London and New York: Routledge, 2016.
- Dear, Peter. *Revolutionizing the Sciences: European Knowledge and its Ambitions, 1500-1700*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Doyle, William. *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Durant, Will and Ariel. *The Story of Civilization, vol. 7. The Age of Reason Begins: A History of European Civilization in the Period of Shakespeare, Bacon, Montaigne, Rembrandt, Galileo, and Descartes: 1558-1648*. New York: Simon and Schuster, 1961.
- Durant, Will and Ariel. *The Story of Civilization, vol. 8. The Age of Louis XIV: A History of European Civilization in the Period of Pascal, Molière, Cromwell, Milton, Peter the Great, Newton, and Spinoza: 1648-1715*. New York: Simon and Schuster, 1963.

- Durant, Will. *The Story of Civilization, vol. 6. The Reformation: A History of European Civilization from Wycliffe to Calvin, 1300-1564*. New York: Simon and Schuster, 1957.
- Gaddis, John Lewis. *The Cold War: A New History*. New York: The Penguin Press, 2005.
- Goldie, Mark – Wokler, Robert (eds). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Hansen, Valerie. *The Silk Road: A New History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Heather, Peter. *Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Capital: 1848-1875*. London: Weidenfeld & Nicholson, 1975.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*. London: Abacus, 1994.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Revolution: 1789-1848*. London: Weidenfeld & Nicholson, 1962.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam, Vols. 1-3*. Chicago: The University of Chicago Press, 1974-1977.
- Hoskins, Andrew. *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*. London and New York: Routledge, 2017.
- Israel, Jonathan I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity: 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Landes, David S. *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Lefebvre, Georges. *The French Revolution: From its Origins to 1793*. London and New York: Routledge, 2001.
- Lowenthal, David. *The Past is a Foreign Country: Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Macmillan, Margaret. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York: Random House Publishing Group, 2002.
- Mallory, J. P. *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*. London: Thames and Hudson, 1989.
- Manning, Patrick – Trimmer, Tiffany. *Migration in World History. Second Edition*. London and New York: Routledge, 2013.
- Nauert, Charles G. *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*. University of Missouri Press, 2006.
- Osterhammel, Jürgen. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Parry, J. H. *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement: 1450-1650*. London: Cardinal, 1973.
- Potter, David S. (ed.). *A Companion to the Roman Empire*. Wiley-Blackwell, 2006.

- Riley-Smith, Jonathan. *The Crusades: A History*. Yale University Press, 2005.
- Roberts, J. M. *A History of Europe*. New York: Allen Lane, 1997.
- Roisman, Joseph – Worthington, Ian. *A Companion to Ancient Macedonia*. Wiley-Blackwell, 2010.
- Rosenstein, Nathan – Morstein Marx, Robert (eds). *A Companion to the Roman Republic*. Wiley-Blackwell, 2010.
- Scott, H. M. *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London: Macmillan Education Ltd, 1990.
- Smith, Bonnie G. *Women's History in Global Perspective*, vols. 1-3. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2004.
- Southern, R. W. *Western Society and the Church in the Middle Ages*. Harmondsworth: Penguin Books, 1970.
- Taylor, A. J. P. *The Origins of the Second World War*. New York: Simon and Schuster, 1996.
- Taylor, A. J. P. *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Clarendon Press, 1954.
- The New Cambridge Medieval History*, Vols. 1-7. Cambridge: Cambridge University Press, 1995-2005.